

ВІСНИК

інформаційний
бюлетень

Центру суддівських студій

Тема номеру:
**Гуманізація
кримінального
судочинства**

Вступна стаття

Маляренко В.Т.

Гуманізація кримінального покарання
Вербенський М.Г. Гуманізація
виконання покарань в Україні.

ПРО ПРОЕКТ

Алексеев А.Г. На шляху до нової
практики кримінальних покарань

РЕФЕРАТИ

Закалюк А.П. Ідеї гуманізму і сучасна
практика кримінальних покарань.

РЕФЕРАТИ. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Беца О.В. Європейський досвід
гуманізації кримінального судочинства.
Штефан Гасс, Даніель Нолль
Призначення покарання та санкції
у системі права Швейцарії.

РЕФЕРАТИ. СУДОВА ПРАКТИКА

Грекова Г.Ф. Практика місцевого суду
по призначенню покарання у виді
громадських робіт.

Санін В.М. Досудова підготовка
матеріалів щодо соціального
дослідження особи підсудного

СУДОВА ПРАКТИКА

Постанова Пленуму Верховного Суду
України «Про практику призначення
судами кримінального покарання»

ЗАХОДИ ЦЕНТРУ СУДДІВСЬКИХ СТУДІЙ

ДО БІБЛІОТЕЧКИ СУДДІ

За фінансової підтримки:

Дирекції з питань розвитку та співробітництва Швейцарської Конфедерації

Тема номеру: **Гуманізація
кримінального судочинства**

3 **Вступна стаття**

- *Маляренко В.Т.* Гуманізація кримінального покарання
- *Вербенський М.Г.* Гуманізація виконання покарань в Україні.

4 **ПРО ПРОЕКТ**

- *Алексеев А.Г.* На шляху до нової практики кримінальних покарань

10 **РЕФЕРАТИ**

- *Закалюк А.П.* Ідеї гуманізму і сучасна практика кримінальних покарань.

13 **РЕФЕРАТИ. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД**

- *Беца О.В.* Європейський досвід гуманізації кримінального судочинства.
- *Штефан Гасс, Базель-Ландшафт, Даніель Нолль.* Призначення покарання та санкції у системі права Швейцарії.

36 **РЕФЕРАТИ. СУДОВА ПРАКТИКА**

- *Грекова Г.Ф.* Практика місцевого суду по призначенню покарання у виді громадських робіт.
- *Санін В.М.* Досудова підготовка матеріалів щодо соціального дослідження особи підсудного

41 **СУДОВА ПРАКТИКА**

- Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання»

47 **ЗАХОДИ ЦЕНТРУ СУДДІВСЬКИХ СТУДІЙ**

49 **ДО БІБЛІОТЕЧКИ СУДДІ**

Гуманізація кримінального покарання

В.Т. Маляренко
Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, член-кореспондент Академії правових наук України, професор, заслужений юрист України

Шляхом адекватного призначення покарання держава намагається захистити суспільство від небезпечних злочинців. У 2004 р. стан злочинності дещо стабілізувався. Було зареєстровано органами внутрішніх справ на 6,5 % злочинів менше, ніж у попередньому році. Але питома вага вчинених тяжких і особливо тяжких злочинів складає 49,5 %, або майже половину.

У 2004 р. судами України за вчинення злочинів було засуджено 204,8 тис. осіб, у тому числі за тяжкі та особливо тяжкі злочини 97,2 тис. особи, що складає 47,5 %. Коефіцієнт засуджених на 100 тисяч населення у минулому році становив 433 особи.

У демократичному суспільстві людина є найвищою соціальною цінністю. Тому особам, які потрапили у сферу діяльності кримінального судочинства, має бути призначене за вчинення злочину справедливе та в міру гуманне покарання. Головним призначенням системи кримінальних покарань є боротьба зі злочинністю, її попередження. Відповідно до ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК) покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженим, так і іншими особами.

Минулого року суди більш диференційовано застосовували міри кримінального покарання за вчинення злочинів. До позбавлення волі на певний строк засуджено 54,2 тис. (61 тис.)* осіб, що на 11,1 % менше, ніж у попередньому році. Намітилася стійка тенденція до поступового зменшення частки засуджених до позбавлення волі у загальному числі засуджених. Так, питома вага засуджених до позбавлення волі становила у: 1995 р. – 35,1 % від усіх засуджених;

1996 р. – 35,5 %;
1997 р. – 35,1 %;
1998 р. – 37,2 %;
1999 р. – 37,5 %;
2000 р. – 35,9 %;
2001 р. – 34,9 %;
2002 р. – 31,4 %;
2003 р. – 30,3 %;
2004 р. – 26,5 %.

Як свідчать наведені дані в Україні відбувається поступова

* показники в дужках за 2003 рік.

гуманізація підходу суду в питаннях призначення винним особам покарання за вчинення злочинів. Найчастіше позбавлення волі застосовувалося судами областей:

Донецької	– 31,2 %;
Дніпропетровської	– 30,2 %;
Миколаївської	– 28,7 %;
Автономної Республіки Крим	– 34,6 %;
м. Києва	– 37,6 %.

Менше застосовували цю міру кримінального покарання суди областей:

Закарпатської	– 13,7 %;
Рівненської	– 16,6 %;
Івано-Франківської	– 19,0 %;
Вінницької	– 20,0 %.

У минулому році також спостерігалася тенденція до зменшення частини засуджених, яким було призначено тривалі строки позбавлення волі. Так, якщо в 1995 р. частка засуджених, яких було позбавлено волі на строк від 8 до 10 років, від загальної кількості засуджених становила 1,2 %, то у 2004 р. –

0,8 %. Також відбулося зменшення кількості засуджених, яким було призначено позбавлення волі на строк від 10 до 15 років. У 1995 р. ця частка становила 1,0 % від загальної кількості, а в 2004 р. – 0,4 %.

У більшості статей КК передбачено покарання у виді позбавлення волі на три і більше років, у тому числі і за тяжкі злочини. У 2004 р. судами на строк до 3-х років було призначено позбавлення волі 43,8 % засуджених до цієї міри покарання. У тому, що суди призначали невеликі строки позбавлення волі, вбачається прояв гуманізму, а не жорстокості, оскільки вони за тяжкий чи навіть особливо тяжкий злочин з урахуванням особи винного та особливості справи, вважали за можливе призначити мінімальний строк позбавлення волі, передбачений санкцією статті КК, або з застосуванням ст. 69 КК пом'якшити покарання.

Визначаючи засудженим вид і міру кримінального покарання, суди в основному, додержуються принципу індивідуалізації покарання. Про лібералізацію практики призначення судами покарань свідчать дані статистики. Так, у 2004 р. за тяжкі та особливо тяжкі злочини було засуджено до позбавлення волі 37,1 тис. осіб, що на 14,5 % менше, ніж у попередньому році. Питома вага цих осіб до числа засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини також зменшилася, з 42,0 % до 38,2 %.

Відповідно до ст. 65 КК, якою визначено загальні засади призначення покарання, суд призначає його в межах, установлених санкцією статті закону, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, та в точній відповідності з положенням Загальної частини цього Кодексу. Закон надає можливість судам індивідуалізувати покарання з урахуванням особистості винної особи та наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання й

істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину. Так, у 2004 р. суди застосували ст. 69 КК і призначили більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, 19,5 тис. засудженим, що становить 9,5 % від числа засуджених.

Ув'язнення є найсуворішим видом покарання. Суди найчастіше призначали позбавлення волі засудженим за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Так, у 2004 р. частка осіб, яким призначено позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини становить дві третини, тобто 68,5 %.

Згідно зі статистичними даними в 2004 р. до позбавлення волі на певний строк засуджено: за умисне вбивство 97,0 % (93,8 %) від усіх засуджених за цей злочин; умисне тяжке тілесне ушкодження – 64,9 % (66,8 %); катування – 55,6 % (43,5%); бандитизм – 86,8 % (100 %); згвалтування – 80,5 % (80,9 %); торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини – 34,8 % (34 %); розбій – 78,7 % (81,6 %); грабіж – 41,9 % (47,4 %); крадіжку – 28,2 % (31,5 %); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – 43,2 % (49,2 %) та ін. Як видно з наведених статистичних даних, судді України, як і судді інших країн Західної Європи, в основному позбавляють волі осіб за вчинення злочинів проти життя і здоров'я людини, збут наркотиків, кваліфіковані види розкрадань майна та інші небезпечні злочини.

Запобіжний захід, обраний під час досудового слідства або розгляду справи в суді, певною мірою також тяжіє над судами при обранні того чи іншого покарання. У зв'язку зі змінами, які було внесено в 2001 р. до Кримінально-процесуального кодексу України, питання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту почали

вирішувати суди. Як свідчить судова статистика, з цього часу постійно зменшується кількість осіб, взятих під варту на стадії досудового розслідування справи. Так, у 2002 р. було задоволено судами подань слідчих органів про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту 60,7 тис., у 2003 р. – 55,6 тис., а у 2004 р. – 47,8 тис.

Для процесу декриміналізації суспільства має значення застосування судами альтернативних ув'язненню покарань. IX Конгрес ООН (1995 р.) схвалив поширення у багатьох країнах світу таких санкцій, як штраф, громадські роботи, обмеження волі, умовне засудження, пробація та інших санкцій, пов'язаних із різним ступенем і формою нагляду за засудженими, застосування яких довело їх високу запобіжну ефективність.

У 2004 р. альтернативні види покарань без позбавлення волі (штраф, громадські роботи, виправні роботи та ін.) суди застосували до 23,8 тис. (20,8 тис.) осіб, що на 14,5 % більше, ніж у попередньому році. Їх питома вага збільшилася, з 10,4 % у 2003 р. до 11,6 % в 2004 р.

Кількість засуджених, до яких суди застосували за вчинення злочинів виправні роботи і штраф, як і в попередні роки залишається незначною, що пояснюється безробіттям серед значної кількості громадян, невикплатою заробітної плати працюючим, а також відсутністю коштів для сплати штрафу у багатьох засуджених. У 2004 р. штраф як основне покарання було призначено 11,4 тис. засудженим, що складає 5,6 % (4,4 %). Найчастіше цей вид покарання призначався засудженим за злочини проти власності, у сфері господарської діяльності, проти безпеки руху та експлуатації транспорту та ін.

Виправні роботи було призначено 2,8 тис. засудженим, що на 14,1 % менше, ніж у 2003 р. Трохи більше, ніж по-

ловині засуджених до виправних робіт суди призначили цей вид покарання за вчинення злочинів проти власності.

Новий вид покарання – громадські роботи (виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт), застосування якого в багатьох країнах світу виявилось досить ефективним, суди призначили 3,4 тис. засудженим, або 1,7 % (1,4 %).

Ефективність системи кримінальних покарань у великій мірі залежить від конструкції кримінально-правових санкцій закону. Так, порівняно незначна кількість осіб, яким суди призначили основне покарання у виді громадських робіт, частково пояснюється тим, що цей вид покарання передбачено лише в чотирнадцяти статтях КК. Часто суди призначали громадські роботи як більш м'яку міру покарання засудженим за іншими статтями КК, у санкції яких вони не передбачені. Наприклад, за вчинення крадіжки (ст. 185 КК, санкцією якої не передбачено покарання у виді громадських робіт) засуджено до цього виду покарання 923 особи, або 26,9 % від загальної кількості осіб, яким суд призначив зазначену міру покарання.

У деяких санкціях статей КК передбачені виправні роботи, але відсутні при цьому як альтернативний вид покарання громадські роботи. Наприклад, санкції ч. 1 ст. 122, ч. 1 ст. 185 КК та ін. передбачають серед інших покарань виправні роботи. Проте в умовах, коли в країні гостро стоїть питання безробіття, суди призначають виправні роботи, як правило, засудженим, які мають постійне місце роботи. У зв'язку з цим на практиці суди за наявності підстав із застосуванням ст. 69 КК призначають за зазначеними статтями покарання у виді громадських робіт. Напри-

клад, суди Сумської області призначили громадські роботи за ч. 1 ст. 122 КК – 13 особам, за ч. 1 ст. 185 КК – 32.

Зменшення кількості осіб, які позбавляються волі, досягається також за рахунок того, що суди знаходять можливість застосувати до засуджених ст. 75 КК і звільнити їх від відбування покарання з випробуванням. У 2004 р. судами було звільнено з випробуванням 122,9 тис. засуджених осіб, що склало 60 % (55,4 %) від загальної кількості всіх засуджених.

Застосування невідвратних санкцій, на нашу думку, дасть більший ефект у профілактиці повторних злочинів. Як відомо, ув'язнення негативно впливає на засудженого і, як наслідок, ускладнює подальшу його адаптацію до суспільства. За даними звітності МВС України в 2004 р. вчинили злочин повторно 7,1 тис. осіб, які раніше перебували в місцях позбавлення волі, у тому числі вчинили злочин протягом одного року після звільнення 1,7 тис. осіб.

Як свідчить багаторічний досвід закордонних кримінально-правових систем, більшість злочинців можуть відбувати покарання без ізоляції від суспільства під наглядом служби пробачії, що не так руйнує їхню особистість і полегшує ресоціалізацію.

Давно вже відомо, що самими покараннями питання злочинності вирішити неможливо. Поряд з можливістю призначити винній особі покарання потрібний комплекс соціально-політичних, економічних, правових та інших заходів запобігання злочинності. Рівень злочинності значною мірою зумовлений моральністю суспільства. Поряд з цим ефективно боротися зі злочинністю неможливо без реалізації принципу невідвратності покарання. Якщо покарання реально застосовується, то його стриму-

ючого ефекту можна досягти і без зайвої жорстокості, а якщо не застосовується, то навіть найстрашніша загроза лишається мертвою літерою. Натомість за даними звітності МВС України в 2004 р. не розкрито 194,5 тис. злочинів, що на 6,8 % більше, ніж у попередньому році. Усього на кінець 2004 р. не розкрито в державі 1 млн. 490 тис. злочинів, вчинених у минулі роки.

Помилки, які допускали суди при призначенні засудженим міри кримінального покарання, в цілому істотно не вплинули на якість здійснення судочинства. Усього в 2004 р. апеляційними судами було скасовано вироки місцевих судів і постановлено нові вироки у зв'язку з м'якістю призначеного покарання 436 засудженим, що складає 0,2 % від загальної кількості засуджених. За суворістю призначеного покарання було змінено вироки і пом'якшено покарання 2 407 засудженим, що становить 1,2 %.

Вивчення зарубіжного досвіду підтверджує, що пом'якшена кримінальна політика держави та судова практика, широке застосування альтернативних видів покарань і невідвратних запобіжних заходів до злочинців, які не являють великої суспільної небезпеки, надають можливість істотно зменшити державні витрати на утримання пенітенціарної системи, знизити рівень рецидивної злочинності та забезпечити соціальну реабілітацію частини правопорушників, а в підсумку – зменшити вплив цього внутрішнього чинника на національну безпеку держави. ■

* Познышев С.В. Основные вопросы учения о наказании. – М., 1904. – С. 260-264.

Гуманізація виконання покарань в Україні

Гуманне ставлення до громадян – це невід’ємна ознака демократичної держави. Найбільш рельєфно вона проявляється у відношенні держави до призначення і виконання кримінальних покарань.

Вербенський М.Г.
перший заступник
Голови Державного
департаменту з
питань виконання
покарань

Правові гарантії засуджених осіб в Україні

За роки незалежності в Україні простежується беззаперечний прогрес щодо гуманізації кримінальних покарань. Його розвиток іде за двома основними напрямками:

а) гуманізація законодавства щодо застосування і реалізації покарань;

б) покращання умов тримання засуджених, зокрема, удосконалення роботи персоналу органів і установ виконання покарань.

Гуманне ставлення до засуджених громадян у тому числі ґрунтується на вимогах та нормах Конституції України.

Відповідно до статті 3 Конституції України фундаментальною засадою держави є дотримання прав людини. Людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утверд-

ження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Право на життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку належать до тих

прав людини, що зумовлені її природою та не залежать від наявності певного статусу особи в державі.

Статтею 63 Конституції України визначено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

Основою реформування та удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи стали міжнародно-правові акти, що забезпечують дотримання прав людини. До них, насамперед, відносяться – прийнятий у червні 1945 року Статут ООН, що закріпив «основні права людини, гідності і цінності людської особистості» і Загальна декларація прав людини, за якими з'явився цілий ряд пактів і конвенцій про права людини, у тому числі Конвенції ООН та Ради Європи проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність поводження і покарання. Цими документами світове співтовариство визначило межу припустимого поводження з громадянами своїх держав. І ми прагнемо, щоб людина, яка хоч

і тримається в місцях позбавлення волі, не позбулася багатьох своїх прав, основні з яких є недоторканими: право на життя, здоров'я, справедливість і правосуддя, гуманне поводження, гідність, захист від жорстокості і катувань.

Новації (новели) нового Кримінального виконання кодексу України

Суттєвим кроком у цьому напрямку стало прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України, який набув чинності з 1 січня 2004 року. Його було розроблено з урахуванням міжнародних стандартів поводження з ув'язненими, міжнародних угод про захист прав і свобод людини, концепції реформи кримінально-виконавчої системи в Україні, схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 1991 року №88, нового Кримінального кодексу України, проекту Кримінально-процесуального кодексу України, чинного законодавства, інших нормативно-правових актів, матеріалів практики виконання покарань, результатів наукових досліджень, законодавства і практики інших країн. Збережено ті норми чинного виправно-трудоного законодавства, які були прийняті за останні роки і виправдали себе на практиці.

У Кодексі реалізуються загальноновизнані концептуальні положення про демократизацію, гуманізацію, диференціацію та індивідуалізацію виконання кримінальних по-

карань з урахуванням сучасних досягнень психології і педагогіки. При розробці проекту Кодексу було взято за основу пріоритет загальних прав і свобод людини, встановлення системи соціальних і правових гарантій, що забезпечують правовий статус засуджених.

Зокрема у статті 7 Кримінально-виконавчого кодексу України визначено, що держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, які користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України та цим Кодексом і встановлених вироком суду. Правовий статус засуджених визначається виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання.

Засудженому гарантується правова допомога. Засуджені іноземці мають право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх держав, особи без громадянства, а також громадяни держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, – з дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист.

Крім цього, статтею 107 КВК України встановлено, що засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право користуватися послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, в тому числі додатковими, оплачуваними; брати участь у трудовій діяльності; отримувати медичну допомогу і лікування, в тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких; розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами; здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови; одержувати і відправ-

ляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі; зустрічатися з родичами та іншими особами; брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом; придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування; розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня; одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту.

Дуже важливим у новому кримінально-виконавчому законодавстві є чітке визначення пріоритетності виправлення та ресоціалізації засуджених. У статті 6 КВК України виправлення засудженого визначається як процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки, а ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого.

Звідси наступним основним напрямком державної політики у сфері виконання кримінальних покарань є повернення засуджених громадян до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Кримінально-виконавчим кодексом України визначається порядок і умови виконання та відбування засудженими альтернативних видів кримінального покарання, а

Звідси наступним основним напрямком державної політики у сфері виконання кримінальних покарань є повернення засуджених громадян до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

також нових видів, таких як громадські роботи, арешт та обмеження волі.

Принципово новою є класифікація установ виконання покарань, їх диференціація за рівнями безпеки: мінімального, середнього та максимального, а для засуджених до обмеження волі – кримінально-виконавчі установи відкритого типу.

Вперше на рівні закону визначаються загально-правові та галузеві специфічні принципи кримінально-виконавчого законодавства: невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави та засудженого, диференціації й індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості у діяльності органів і установ виконання покарань, реальний розвиток і зміст яких закріплено в статтях Особливої частини Кодексу.

Дуже важливим є встановлення для засуджених до позбавлення волі прогресивної системи відбування покарання: поетапна зміна умов відбування покарання, застосування пільг, у тому числі поліпшення умов тримання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення.

Проведена значна робота щодо гуманізації режиму відбування покарання, поліпшення комунально-побутового забезпечення і медичного обслуговування засуджених.

Конкретним змістом наповнена організація виховного впливу на засуджених, до роботи з якими передбачено залучати батьків, інших близьких родичів, представників громадських та релігійних організацій, благодійних фондів, трудових колективів підприємств, установ.

В діяльність колоній введені нові демократичні дорадчі органи – рада виправної колонії, а у виховних колоніях – педагогічна рада, які мають приймати колегіальні рішення з найбільш важливих питань зміни умов тримання засуджених, а також застосування до них заходів заохочення і стягнення.

Реальним гуманізмом наповнені статті Кодексу, що регламентують відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками, особливо вагітними жінками, матерями-годувальницями, жінками, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, та неповнолітніми засудженими.

Одночасно у колоніях створені відділення посиленого контролю для тримання осіб, які показали високу ступінь соціально-педагогічної занедбаності, потяг до продовження протиправної поведінки, а також не проявили готовності до самокерованої соціально-нормативної поведінки. В цих відділеннях організовано посилений нагляд за засудженими і проведення з ними інтенсивної виховно-корекційної роботи з використанням спеціальних програм.

Гуманізація кримінальної відповідальності проявилось, також, у збільшенні видів покарань, які є альтернативою покаранню у виді позбавлення волі на певний строк. Більше двох третин статей Кримінального кодексу України передбачають покарання, не пов'язані з позбавленням волі.

Суттєво змінилася динаміка застосування санкцій, не пов'язаних з позбавленням волі. При набутті Україною незалежності у 1991 році виконувались судові рішення у відно-

шенні 61,3 тис. осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, у даний час 183,7 тис. При цьому слід зазначити, що у 2002 році питома вага осіб, засуджених до позбавлення волі склав 31,4 %, у 2003 році – 29,8 %, а в попередні роки їх кількість складала 35- 37 %.

В Україні застосовуються всі види покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, у тому числі і громадські роботи. У 2002 році громадські роботи відбували 2044 засуджених, у 2003 році – 2761, а у 2004 році – 4498.

Порівняльний аналіз свідчить, що законодавство України в основному відповідає вимогам міжнародних актів про права людини і при підготовці нових законопроектів ці міжнародні норми ураховуються.

Проблеми дотримання прав людини в місцях позбавлення волі

На жаль, в даний час проблема дотримання прав людини в місцях позбавлення волі важко вирішується через їх перенаселення. За період з 1992 року по теперішній час чисельність засуджених і ув'язнених збільшилась майже удвічі, що у свою чергу значно ускладнило забезпечення проведення виховно-корекційної роботи, зайнятості, матеріально-побутового забезпечення, харчування і медичного обслуговування.

Для розміщення засуджених і забезпечення їх працею вжито заходів щодо залучення промислового потенціалу підприємств установ виконання покарань в економіку регіонів. З цією метою за ініціативою Департаменту Кабінетом Міністрів України прийнято спеціальні постанови «Про першочергові заходи щодо забезпечення діяльності кримінально-виконавчої системи та державну підтримку її подальшого реформування» та «Про затвердження Програми подальшого реформування та державної підтримки криміна-

льно-виконавчої системи на 2002-2005 роки».

За останні роки значно розширилась участь у процесі ресоціалізації засуджених неурядових організацій та громадськості. За їх допомогою проводяться культурно-масові заходи, надається консультативна та гуманітарна допомога засудженим. В установах виступають майстри мистецтв, ставляться театральні вистави, створюються самодіяльні театри. Для підвищення духовності засуджених побудовано 47 храмів та церков, обладнано 129 молитовних кімнат та капличок, які надають можливість проводити заходи релігійного характеру з віруючими різних віросповідань.

При Департаменті створена Громадська рада у кількості 17 осіб, до складу якої увійшли відомі широкому загалу Архієпископ Львівській і Галицькій Августин (Маркевич А.І.), директор Українсько-американського бюро захисту прав людини, директор Міжнародного центру реабілітації жертв війни та тоталітарних режимів, виконавчий секретар Асоціації психіатрів України Глузман С.Ф., Голова Фондації «Захист прав дітей» Павлова Є.Б., директор Інституту корекційної педагогіки і психології Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Академії педагогічних наук України Синьов В.М. (заступник голови Ради), директор проектів Фондації соціально-правового захисту населення «Чинність закону» Спорников О.О., президент Українського фонду сприяння пенітенціарним реформам ім. Джона Говарда Терехов В.І., Віце-президент Всеукраїнського фонду ветеранів Міністерства внутрішніх справ України Тонконіг В.О. (голова Ради), юрист Українсько-Американського Бюро захисту прав людини Яблонська Т.С. та інші представники державних і громадських організацій.

З метою забезпечення конституційного права осіб, засуджених до позбавлення волі, на здобуття ними повної загальної середньої та професійної освіти в період відбування покарання вжито необхідних заходів щодо створення мережі загальноосвітніх навчальних та професійно-технічних закладів при виправних колоніях. Підвищення загальноосвітнього рівня засуджених в період відбування покарання відповідає міжнародним стандартам поведіння з ув'язненими та значною мірою сприяє корисній зайнятості засуджених, прискоренню процесу їх соціальної адаптації після звільнення та попередженню рецидивної злочинності.

При забезпеченні дотримання прав людини в місцях позбавлення волі ми враховуємо, що пенітенціарна система має два суб'єкти правових відносин: персонал і ув'язнені, що, у свою чергу, передбачає відповідний баланс їхніх прав. Від цього залежить життя та здоров'я людей, подальше реформування кримінально-виконавчої системи, її приведення до міжнародних норм і стандартів.

Згідно із статтею 10 Конвенції ООН проти тортур та відповідної статті Європейської Конвенції Департаментом вжито заходів до поліпшення підготовки кадрів. Для підвищення

професіоналізму та відповідальності працівників органів та установ виконання покарань, зміцнення професійного ядра кадрів створено і функціонує спеціальний факультет Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого у м. Харкові, відомче Чернігівське юридичне училище перепрофільоване у Чернігівський юридичний коледж, організоване навчання слухачів у Харківському Національному університеті імені В.М.Каразіна за спеціальністю «соціальна педагогіка і психологія», Запорізькому державному університеті за спеціальністю «правознавство», створена нова система та переглянуті програми професійної підготовки персоналу поряд із спеціальними дисциплінами, що базуються на глибокому вивченні положень Конституції України, Європейської конвенції з прав людини та інших міжнародно-правових актів, основ педагогіки, пенології, соціології тощо.

Питання подальшого реформування кримінально-виконавчої системи

Послідовна реформа кримінально-виконавчої системи, що проводиться протягом останніх років дозволила зробити ряд суттєвих кроків щодо гуманізації відбування кримінальних покарань, зміцнення законності,

стабілізації обстановки в місцях позбавлення волі.

Подальше реформування кримінально-виконавчої системи спрямоване, перш за все, на соціальну переорієнтацію системи виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародного досвіду, принципів гуманізму, законності, демократизму, справедливості, диференційованого та індивідуального виховного впливу на засудженого.

Реформування передбачає докорінні зміни, які розраховані на перспективу. Зокрема, необхідно розширити застосування покарань, альтернатив-

Реформування передбачає докорінні зміни, які розраховані на перспективу. Зокрема, необхідно розширити застосування покарань, альтернативних позбавленню волі, та створити в країні службу пробації. Законодавчо передбачити стислі терміни слідства, у тому числі судового. Визначити та створити оптимальну кількість місць у слідчих ізоляторах та виправних установах. Привести умови тримання ув'язнених та засуджених у відповідність з міжнародними стандартами, згідно із ратифікованими Україною Конвенціями.

них позбавленню волі, та створити в країні службу пробації. Законодавчо передбачити стислі терміни слідства, у тому числі судового. Визначити та створити оптимальну кількість місць у слідчих ізоляторах та виправних установах. Привести умови тримання ув'язнених та засуджених у відповідність з міжнародними стандартами, згідно із ратифікованими Україною Конвенціями.

Аналіз стану справ і досвід роботи свідчать, що питань і проблем, яких не можна б було вирішити у діяльності кримінально-виконавчої системи немає. До їх подолання є постійна увага і підтримка вищих органів влади держави, потрібна лише добросовісна копійка робота, уміння мобілізуватися на вирішення поставлених завдань держави, суспільства, правоохоронних органів, суддівського корпусу. Буде така праця – буде позитивний результат.

На шляху до нової практики кримінальних покарань

Цей випуск інформаційного вісника Центру суддівських студій присвячений важливому аспекту реформування українського кримінального судочинства, а саме, застосуванню видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Андрій Алексєєв
заступник директора
Центру суддівських
студій

На сьогодні в більшості цивілізованих країн світу усвідомлюється «криза системи кримінальних покарань», криза кримінальної політики та кримінальної юстиції, спостерігається

ріст зареєстрованої злочинності, хоча національні правоохоронні органи та судові системи за підтримки міжнародних організацій (Інтерпол, Європол) намагаються боротися з цим соціальним злом.

Ситуація в Україні також знаходиться в руслі загальносвітових тенденцій, і незважаючи на те, що за останні два-три роки досягнуто незначне зменшення кримінальних правопорушень, ще рано говорити про зниження рівня злочинності в державі.

Людство перепробувало всі можливі види кримінальної репресії стосовно злочинців і усвідомлення неефективності традиційних засобів контро-

лю над злочинністю (позбавлення волі) веде до пошуку альтернативних рішень як стратегічного, так і тактичного характеру.

Тюрма є «незамінною» у тому відношенні, що світова цивілізація ще не придумала нічого більш ефективного для захисту суспільства від злочинців, які скоїли тяжкі та особливо тяжкі злочини. Однак позбавлення волі, само по собі, нікого ще не виправило. У багатьох випадків тюрма служить школою підвищення «кримінальної майстерності», вона калічить людей психічно та фізично. Також важливою проблемою для держави та суспільства є те, що утримання пенітенціарної системи потребує значних фінансових витрат з державного бюджету.

Існуюча дилема між невідворотністю законного покарання кожного правопорушника і необхідністю його подальшого виправлення та ресоціалізації веде до пошуку нових підходів у системі покарань та, взагалі, в кримінальній політиці держави. Досвід демократичних країн свідчить, що сучасні суспільства крок за кроком напрацьовують шляхи поступової заміни позбавлення волі іншими мірами соціального контролю – штрафними санкціями, громадськими роботами та іншими альтернативними видами покарання.

Українське суспільство ще чекає відкрита професійна дискусія щодо формування сучасної оптиміальної моделі кримінальної політики держави. Однак вже сьогодні можна констатувати, що з прийняттям Конституції України, нових Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів, застосуванням в судовій практиці міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод людини поступово набирає обертів нова практика кримінального покарання.

У Кримінальному кодексі України, що набув чинності 1 вересня 2001 року, передбачені такі нові види покарань, як громадські роботи, арешт і обмеження волі. Крім цього, введений такий кримінально-правовий інститут, як звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Динаміка застосування санкцій, не пов'язаних з позбавленням волі, характеризується наступним чином: при набутті Україною незалежності в 1991 році на обліку в кримінально-виконавчій інспекції перебувало 61,3 тис. осіб, в 1996 році, коли здійснювалася оцінка тюремної системи України Радою Європи, таких осіб було 83,4 тис., а на цей час – 182,5 тис.

Питома вага покарання у виді позбавлення волі в загальній масі кримінальних покарань скоротилась з 35-37 відсотків в 90-х роках до 30 відсотків в 2003 році.

Розширення практики призначення покарань, не пов'яза-

них з позбавленням волі, залежить від багатьох факторів, серед яких необхідність вивчення особи обвинуваченого ще до початку судового розгляду справи (елементи пробації), рівень готовності кримінально-виконавчих інспекцій здійснювати дієвий контроль за ефективністю виконання покарань та інші.

Не в останню чергу зміни в практиці призначення та виконання покарань залежать від наявності опрацьованих методик застосування кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та осучаснення правосвідомості суддів та працівників пенітенціарної системи.

З цієї метою у 2002 році Центр суддівських студій в рамках українсько-швейцарського проекту «Підтримка реформування юстиції в Україні» за підтримки Дирекції з питань розвитку та співробітництва Швейцарії у тісному співробітництві з Верховним Судом України та Державним департаментом України з питань виконання покарань започаткував програму «Гуманізація практики призначення та виконання покарань».

В рамках цієї програми за активної участі Всеукраїнського благодійного фонду «Правова ініціатива» (президент фонду – Ольга Корнієнко) було розроблено навчальний спецкурс для суддів з методики призначення покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Автори спецкурсу судді Верховного Суду України Цитович М.М., Міщенко С. М., Кононенко В. І. Для проведення навчальних занять використовується монографія Голови Верховного Суду України, професора Маляренка В.Т. «Про покарання за новим Кримінальним кодексом України».

16-17 травня 2002 року (м. Київ) відбувся міжнародний семінар за участю швейцарських експертів на тему «Гуманізація кримінального судочинства. Застосування видів покарань, не пов'язаних з поз-

бавленням волі», в якому взяли участь голови судових палат у кримінальних справах апеляційних судів.

Центром суддівських студій було проведено порівняльне дослідження призначення кримінальних покарань місцевими та апеляційними судами по регіонам України, були визначені регіони, в яких призначення покарань з позбавленням волі ще переважають.

За період з 2002 року було проведено ряд регіональних семінарів (м. Донецьк, м. Сімферополь, м. Севастополь, м. Львів, м. Алушта) з цієї тематики, в яких взяли участь судді місцевих та апеляційних судів.

У ході семінарів проводиться ознайомлення учасників з методикою застосування видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та вивчається відповідний європейський досвід. Також відбуваються круглі столи за участю працівників кримінально-виконавчої інспекції Державного департаменту України з питань виконання покарань з проблемних питань щодо призначення та виконання покарань у виді громадських та виправних робіт, в ході яких відпрацьовуються механізми співробітництва між місцевими судами та кримінально-виконавчими інспекціями на місцевому та регіональному рівнях, що дозволяє забезпечити виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а тим самим – більш ефективно проводити роботу по ресоціалізації правопорушників.

Під час проведення інформаційних та навчальних заходів Центру суддівських студій судді та інші учасники цих заходів звертали увагу на недосконалість діючого законодавства та судової практики у напрямку їх гуманізації та демократизації. За пропозиціями учасників семінарів 6 червня 2003 року проведено круглий стіл за участю науковців, суддів та представників Державного департаменту України з питань виконання покарань на тему «Проблемні питання криміна-

льної політики України щодо гуманізації призначення та виконання покарань», на якому утворена робоча група фахівців для підготовки пропозицій щодо змін у законодавстві. Пропозиції щодо гуманізації кримінального судочинства та внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів, що підготовлені членами робочої групи у 2004 році були направлені в Міністерство юстиції України, Верховний Суд України, Комітет з питань правової політики Верховної Ради України.

В рамках загальної програми «Гуманізація практики призначення та виконання покарань» у 2004 році за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» був запроваджений проект «Запровадження елементів пробації в кримінальному судочинстві на базі Білоцерківського та Ялтинського міських судів». В рамках проекту були відпрацьовані механізми щодо соціального дослідження особистості обвинувачених та підсудних, це допомагатиме суддям під час судового розгляду кримінальних справ більш повно вивчати особу підсудного та приймати обґрунтоване рішення.

У 2005 році планується продовження реалізації українсько-швейцарської програми «Гуманізація кримінального судочинства», а також розпочнеться реалізація проекту за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» на тему «Судові гарантії прав особи на стадії досудового ув'язнення».

Центр суддівських планує і в подальшому буде знайомити суддів та працівників пенітенціарної системи з новою інформацією з цих питань, за участю науковців, суддів та інших фахівців розробляти відповідні методики, проводити інформаційні та учбові заходи. Ми сподіваємось, що інформаційні матеріали, які ми пропонуємо в нашому Віснику будуть Вам в нагоді у Вашій професійній діяльності. ■

Ідеї гуманізму і сучасна практика кримінальних покарань

В рамках проекту «Гуманізація кримінального судочинства» були проведені круглий стіл на тему «Проблемні питання кримінальної політики України щодо гуманізації призначення та виконання покарань», а потім спеціальне вивчення цих питань¹. Ставилися мета розглянути реалізацію ідей гуманізму у сфері призначення та виконання покарань. При цьому гуманізація у зазначеній сфері мала бути розглянута

Заклюк А.П.
доктор юридичних наук, професор,
дійсний член Академії
правових наук України

не лише у ракурсі суто прикладних питань судової та пенітенціарної діяльності, але й на рівні проблем кримінальної політики сучасної української держави. Тобто робилася спроба окреслити гуманістичні контури кримінальної політики, яка в українській державі, як відомо, поки що не визначена. По

результатах цієї роботи опрацьовані та обговорені пропозиції². Ті з них, що стосуються удосконалення актів законодавства та практики його застосування судами, направлені від імені Центру суддівських студій до Верховного суду України, Комітету Верховної Ради України з питань правової політики, Кабінету Міністрів України.

Коротко окреслимо теоретичні засади та сучасні аспекти зазначених проблем. *Гуманізм (походить від латинського *humanus* – людяний, людський) – це історично мінлива система суспільних поглядів, якісна ознака суспільства, основою якої є визнання цінності людини як особистості, її природного права на свободу, вільний розвиток і вияв своїх здібностей, утвердження пріоритету особи, її блага, прав, інтересів в якості критеріїв оцінки суспільства та відносин у ньому. У цьому розумінні **право як регулятор суспільних відносин має стати загальною мірою свободи, рівності та справедливості, що реалізуються у правових нормах та практиці їх застосування.***

Нова Українська держава у перших своїх установчих актах проголосила відданість гуманістичним демократичним ідеалам. Конституція Ук-

раїни 1996 р. однією з перших норм (стаття 3) установила, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Аналіз Конституції України дає підстави твердити, що за «людським виміром» вона загалом відповідає сучасним цивілізаційним стандартам гуманізму, встановлює міцну основу не лише для закріплення на конституційному рівні природних прав людини, свобод і інтересів громадянина, але й для їх забезпечення. Мова йде, насамперед, про права і свободи, що визначають активність особи у політичній сфері та її основні громадянські права. Вони відтворюють положення Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. та міжнародні пакти з прав людини, прийняті 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Відповідні норми визначені в ряді основоположних актів законодавства України, в тому числі щодо регулювання правового становища особи, забезпечення її правоохорони та загалом правопорядку.

Так, у Кримінальному кодексі України 2001 року серед перших його завдань визначено забезпечення охорони прав і свобод людини і грома-

¹ У вивченні під керівництвом автора брали участь доктори юридичних наук професори М.Й.Коржанський, А.Х.Степанюк, кандидати юридичних наук доценти Т.А.Денісова, О.Г.Колб.

² В опрацюванні та обговоренні пропозицій брали участь кандидати юридичних наук О.В.Беца – директор правових програм МФ «Відродження», М.Г.Вербенський – перший заступник голови Державного департаменту України з питань виконання покарань, а також С.М.Мищенко – суддя Верховного суду України.

дянина, а злочином визнано лише передбачене Кодексом суспільно небезпечне винне діяння. До обставин, що виключають злочинність діяння у вигляді необхідності оборони, передусім віднесені дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи яка захищається, та іншої особи. Не визнаються злочинними і дії, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, а також діяння вчиненні у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує, насамперед, особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб. *Кодекс встановив додаткові підстави звільнення від кримінальної відповідальності з урахуванням особистісних якостей, передбачив нові альтернативні позбавленню волі види покарань, застосування яких залежить також від характеристики особистості винного.* В системі Особливої частини Кодексу зразу після розділу про злочини проти основ національної безпеки України під кримінально-правову охорону поставлені життя та здоров'я особи, її воля, честь та гідність, статеві свободи та статеві недоторканість, виборчі, трудові та інші особистісні права і свободи, право приватної власності, інші майнові права, а також об'єкти, посягання на яких може завдати шкоду особі.

Ряд загальнознаних концептуальних положень щодо гуманізації виконання покарань, в тому числі стосовно використання сучасних можливостей педагогіки і психології, закладені у новому Кримінально-виконавчому кодексі України 2003 р. При цьому враховувалися пріоритети загальних прав і свобод людини, соціальні та правові гарантії, які забезпечують правовий статус засудженого, приведення порядку і умов відбування покарання у

відповідність із міжнародними стандартами. Наведені зміни вже впроваджуються у систему та діяльність установ виконання покарання. Хоча цей процес у повному обсязі потребує більш тривалого часу, значних фінансових та інших матеріальних ресурсів, зміни умов праці та психологічної налаштованості працівників цих установ. Деяко змінені у гуманістичному напрямку інші акти законодавства, що регулюють захист прав особи, а також практика застосування судами мір покарання.

Разом з тим відомо, що в Україні з ряду об'єктивних та особливо суб'єктивних причин далеко не все, що проголошено Конституцією та іншими актами законодавства стосовно прав і свобод людини і громадянина, знайшло практичне втілення у реальних правовідносинах. *Чинна влада на тривалий час загальмувала демократичні перетворення та гуманістичний розвиток, здебільшого підмінила їх на радянській зразок деклараціями та нерідко декларативними змінами. Це стосується і сфери протидії злочинності, в тому числі призначення і виконання покарань.*

Проведене вивчення у цій сфері дало підстави для наступних основних висновків.

1. В Україні залишаються непомірно високими та загальномають тенденцію до зростання коефіцієнти судимості, арешту осіб до суду, призначення судом позбавлення волі. Показники цих коефіцієнтів в Україні у 3-4 рази перевищують їх значення у США та більшості країн Європи. Зокрема питома вага призначення позбавлення волі коливається у межах 36-38%, тоді як у США – 22%, Великобританії – 11%, Швеції – 8% і навіть у Білорусі – 36,3% та Росії – 32%.

2. Високий рівень карної репресії в Україні обумовле-

ний багатьма чинниками. Серед них, насамперед, – висока та зростаюча криміналізація суспільства. Вона стала результатом затягування та ривлення ринкових реформ, інших суспільно-економічних та політичних трансформацій, виниклих на цьому ґрунті кризових явищ, в тому числі кричущих соціальних деформацій, диспропорцій у матеріальному та правосуб'єктному становищі громадян. Останнє поставлено у залежність здебільшого не від інтелектуального, професійного, іншого особистісного розвитку, а від кланово-політичної належності та наближеності до влади. Особливо загрозливими у кримінологічному відношенні стали разюча збіднілість переважної частини населення, девальвація правових і моральних цінностей, культури, освіти, що обумовили розвиток кримінальної мотивації, зростання злочинних проявів, в тому числі значною мірою для забезпечення потреб виживання. Те, що правлячий режим не спромігся забезпечити через належну суспільну організацію, соціальну політику, демократичні перетворення, виховання, профілактику, стало у вигляді наведених вище негативних результатів предметом вимушеного розширення сфери застосування адміністративно-державного примусу, в тому числі кримінального покарання.

3. За цих умов гуманістичний розвиток у багатьох суспільних сферах, у тому числі й у здійсненні правосуддя, став винятково складним, особливо у дотриманні принципів рівності, справедливості, індивідуально-особистісного підходу до особи, що постала перед законом і судом. *Призначення міри кримінального покарання завжди було однією з важливих та важких проблем суду. Вивчення показало, що ця проблема залишається висо-*

ко актуальною та вкрай складною для українських судів, особливо з огляду на зростаючу необхідність гуманізації відправлення правосуддя. Верховний суд України, особисто Голова Верховного суду В.Т.Маляренко, в тому числі у його численних публікаціях та виступах, приділяють значну увагу цій проблемі. Зокрема, вже під час нашого вивчення, Пленум Верховного суду України 24 жовтня 2003 р. спеціально розглянув це питання та прийняв постанову «Про практику призначення судами кримінального покарання». У постанові судам загальної юрисдикції надані відповідні роз'яснення щодо правильного застосування законодавства та усунення недоліків і помилок при розгляді кримінальних справ. Є підстави сподіватися, що згадана постанова сприятиме подальшому утвердженню принципів гуманізму у практиці судів щодо призначення кримінальних покарань.

4. Під час вивчення висловлено ряд пропозицій щодо напрямків та форм розв'язання даної проблеми, які заслуговують на увагу. За умов суспільних негараздів, зокрема матеріальної скрути пропонується більш зважено співвідносити і оцінювати обумовлюючу роль середовищних і особистісних чинників та враховувати це у визначенні міри відповідальності особи, особливо у справах про злочини, вчинені з мотивів матеріальних нестатків. Пропонується удосконалити порядок і форму вивчення особистості та середовища майбутнього підсудного в період досудового слідства. На наш погляд, це має здійснюватися у традиційній формі вивчення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину. Останнє у Кримінально-процесуальному кодексі має бути віднесено до питань, що підлягають обов'язковому

дослідженню та оцінці на стадії досудового слідства і в суді.

5. Досвід інших країн свідчить, що у більшості випадків особи, які вчинили не особливо тяжкі, необережні та деякі менш суспільно небезпечні злочини, можуть відбувати покарання без позбавлення волі, із застосуванням альтернативних видів покарання.

В Україні застосування останніх поки не отримало належного поширення, а в ряді випадків навіть збільшувало рецидив. Вивчення показує, що особи, яким призначено альтернативне покарання, не можуть залишатися напризволяще, як це зараз нерідко буває. Вони потребують соціальної підтримки, принаймні заохочувального контролю. Пропозиції про створення в Україні служби пробації, яка б виконувала поряд з іншими і згадані функції, нарешті мають бути реалізовані.

6. Проведене вивчення переконує, що гуманізація кримінального правосуддя повною мірою неможлива або принаймні малоімовірна, якщо гуманістичні реформи не охоплюють інші стадії кримінального процесу.

Вже на стадії реагування на інформацію про вчинені злочини має забезпечуватися рівність, справедливість та однакова для всіх вимога законності. Ніколи особа, що притягнута до відповідальності за вчинення злочину, не буде вважати це справедливим, коли знає, що інших осіб, які вчинили подібні або навіть більш тяжкі злочини, залишено поза відповідальністю з мотивів, що не мають нічого спільного з законом.

Принципи індивідуальної, правової доцільності та законності мають стати єдино визначальними при обрані арешту в якості запобіжного заходу на стадії досудового

слідства. Відомо, що у багатьох випадках слідчі органи розглядають арешт в якості засобу, який полегшує розкриття злочину, зокрема отримання зізнання. Суди, на жаль, слабо виконують свою розпорядчу функцію щодо арешту та деяких інших слідчих дій, які потребують згоди суду на їх застосування. Відрадно, що одним з подальших напрямків розвитку проекту «Гуманізація кримінального судочинства» стала тема «Питання дотримання прав людини на стадії досудового затримання та арешту».

7. Є й інші перспективні напрямки можливого розвитку даного проекту. Відомо, що численні опитування громадської думки, в тому числі самого останнього часу, дають вкрай низькі оцінки системі протидії злочинності, яка сформована за 10 років правлячого режиму. Понад дві третини опитаних (72%) оцінюють її як «дуже погану». Очевидно не останню роль у цих оцінках відіграють незабезпеченість рівності, справедливості, законності, що визначають гуманістичне спрямування. Цікаво було б дізнатися, чи поширюються і наскільки наведені оцінки стосовно здійснення кримінального правосуддя. Загалом *проблема взаємовідносин громадянського суспільства та його інституцій з судовою гілкою влади, в тому числі із здійсненням нею кримінального правосуддя, могла б стати цікавою та перспективною для вивчення і обговорення з суддями, особливо з огляду на те, що українське суспільство під час виборів Президента України в 2004 році вже вочевидь заявило про свою громадянськість.* ■

Європейський досвід гуманізації кримінального судочинства

1. Стан кримінального судочинства в Україні

Судово-правова реформа, яка здійснюється в Україні, передбачає проведення низки законодавчих, організаційних та інформаційних заходів, спрямованих на подальшу демократизацію кримінального законодавства та судочинства, декриміналізація складів злочинів, які не представляють значної суспільної небезпеки та ширше впровадження альтернативних видів покарань у практику призначення кримінальних покарань.

Потреба у такій реформі є конче нагальною, виходячи з аналізу стану кримінального судочинства в Україні. Так, за роки незалежності в Україні було засуджено за кримінальні діяння майже 3 млн. наших співгромадян, з них близько 1 млн. до позбавлення волі (відсоток цієї міри покарань серед інших видів склав у 2003 році 30,4% – практично один з найвищих показників у світі).

Внаслідок каральної спрямованості кримінально-правової політики держави та відповідній їй судової практики Україна, приєднавшись до міжнародних документів про права людини та взявши на себе перед європейською спільнотою зобов'язання дотримуватись прав кожного свого громадянина, продовжує входити до світових «лідерів» за кількістю застосовуваних карних санкцій.

Таку репресивну практику можна було б ще якось зрозуміти в перші роки незалежності, коли внаслідок росту злочинності наше суспільство небезпідставно виявляло підвищену тривогу за свою безпеку, вимагало від влади «сильних» та «жорстких» дій і пропонувало посилити застосування карних санкцій.

Тіньова економіка, насильницька і організована злочинність, широко розповсюджена корупція тривожить людей, викликає внутрішню агресію проти таких явищ. Почуття небезпеки, прагнення до самозахисту примушує людей вимагати від влади «сильних» дій. Громадська думка зорієнтована на жорсткіше ставлення до злочинців і саме цим фактором влада і суд пояснюють каральний характер кримінальної політики та судової практики, що навряд чи може бути прийнятним виправданням у демократичному суспільстві.

Проте різкий стрибок злочинності спостерігався лише в 1992-1995 роки. З 1996 року намітилась тенденція до стабілізації криміногенної ситуації й офіційний показник злочинності почав зменшуватися, проте у 2003 році, у зв'язку з тенденцією нового керівництва МВС до «повнішої» реєстрації вчинених злочинів було зареєстровано 556,3 тис. злочинів, що на 23,5% більше, ніж у 2002 році.

Коефіцієнт судимості в Україні (кількість засуджених на 100 тисяч населення) залишається високим: якщо у 1993 р. він становив 293, то у 1996 р. – 474, у 1997 р. – 469, 1998 р. –

462, 1999 – 445, 2001 – 406, 2003 – 420. Цей показник в 3-4 рази вищий, ніж у середньому в країнах Європи (для порівняння наведемо дані країн – сусідів України станом на січень 2003 року: Туреччина – 89, Болгарія – 114, Словаччина – 138, Чехія – 169, Угорщина – 176, Румунія – 230, Молдова – 293; лідерство тут утримують Білорусь – 556 та Росія – 628).

За останні роки до 65% збільшилась карна репресія, тобто 65 відсотків осіб, які скоїли злочин, були передані до суду і понесли кримінальні покарання.

Судова практика України все ще орієнтується переважно на застосування покарання у вигляді позбавлення волі.

У 1992 році питома вага позбавлення волі в структурі покарань складала 33,6%, у 1993 році – 35,3%, у 1994 році – 36,3%, у 1995 році – 35,1%, у 1996 році – 35,5%, у 1997 році – 35,1%, у 1998 році – 37,2%, у 1999 році – 37,5%, у 2000 році – 35,9%, у 2001 році – 37,2%, у 2002 році – 31,5%, у 2003 році – 30,4%.

На сьогодні за цим показником Україна, незважаючи на проголошений курс на дотримання прав і свобод громадян, входить впродовж ряду років до чільної світової п'ятірки. Вражає

Олександр Беца

кандидат юридичних наук, директор правових програм Міжнародного фонду «Відродження»

«відрив», з яким Україна лідирує у цій сфері. Для порівняння: у більшості європейських країн він коливається в межах 10-12%.

Відсоток засуджених до позбавлення волі істотно варіюється в різних регіонах України. Найвищих показників позбавлення волі в 2003 році досягли суди м. Києва – 42,6%, Дніпропетровської області – 37,5%, Автономної Республіки Крим – 35,0%, Луганської, Донецької та Миколаївської облас-

Вибірково проведений попередній аналіз скоєних ними злочинів засвідчує, що частина цієї категорії засуджених не представляє значної суспільної небезпеки і могла б відбувати інші, альтернативні або нетюремні види покарань без позбавлення волі, які вже введені у чинному кримінальному кодексі.

тей. У той же час у Закарпатській області він складає всього 16,3%, Івано-Франківській – 18,7%.

Після прийняття у 2001 році нового Кримінального кодексу, який запровадив низку альтернативних видів покарань (громадські роботи, обмеження волі, арешт), очікувалося ширше застосування не в'язничних видів покарань.

Статистичні дані за 2003 рік таку тенденцію не підтверджують. За цей період усього було засуджено 201 тисячу осіб, з них:

- громадські роботи отримали 2761 особа (або 1,4% від загальної кількості);
- виправні роботи 3292 особи (або 1,6%);
- арешт 1995 осіб (або 1%);
- обмеження волі 3514 особи (або 1,7%);
- штраф 8915 осіб (або 4,4%).

Загалом усі ці санкції складають всього 10% у структурі кримінальних покарань і практично серйозного навантаження не несуть. Фактично зменшення кількості осіб, які позбавляються волі, досягається за рахунок застосування судами ст. 75 Кримінального кодексу, що передбачає можливість звільнення засудженої особи від відбування покарання з випробуванням. У 2003 році судами було звільнено з випробуванням понад 111 тисяч засуджених

осіб, що склало 55,4% від загальної кількості засуджених.

Стійка тенденція до зменшення застосування виправних робіт та штрафу пояснюється скороченням робочих місць, збільшенням безробіття, невилплатою заробітної плати працюючим, а також відсутністю коштів у значній кількості злочинців для сплати штрафної санкції (за даними Верховного Суду 70% осіб, які були засуджені у 2003 році, на час вининення злочину не працювали).

Проте у 2003 році майже 28 тис. осіб було засуджено до позбавлення волі на термін до 3-х років (або 45,7 % від загальної кількості позбавлених волі).

Так, у 2003 році на термін до 1 року позбавлення волі було засуджено 1843 особи,

від 1 до 2 років – 10791 особа, від 2 до 3 років – 15274 особи.

Вибірково проведений попередній аналіз скоєних ними злочинів засвідчує, що частина цієї категорії засуджених не представляє значної суспільної небезпеки і могла б відбувати інші, альтернативні або нетюремні види покарань без позбавлення волі, які вже введені у чинному кримінальному кодексі.

Проте суди продовжують суворо карати тисячі осіб навіть за корисливі злочини, причиною яких є жалюгідний економічний стан багатьох громадян України, що проживають за межею бідності.

Одним з пояснень цього є ставка держави на кримінально-правову репресію. Ця політика знайшла своє відображення і у новому Кримінальному кодексі, який виявився більш суворим, ніж попередній кодекс 1960 року. Елементарний порівняльний аналіз підтверджує цю тенденцію. З 665 санкцій кодексу 1960 року 291 передбачала позбавлення волі (або 43,7%), альтернативні покарання були присутні у 25,7% санкцій. У Кримінальному кодексі 2001 року з 695 санкцій вже 500 (або 71%) передбачають позбавлення волі, як міру покарання, правда, збільшилася й питома вага альтернативних покарань – тепер уже 384 санкції містять мож-

ливість їх застосування. Наразі понад 300 складів злочинів передбачають лише позбавлення волі і не містять ніяких альтернатив. 1/3 санкцій нового КК передбачають позбавлення волі на термін до 2-х років. Порівняно з попереднім кодексом у новому криміналізовано на 15% більше протиправних діянь.

Таким чином, з прийняттям нового Кримінального кодексу України формально збільшились можливості для застосування такого виду покарань, як позбавлення волі. Саме тому й суди орієнтуються на цю міру покарання, як найбільш оптимальну. На думку ряду прогресивно мислячих науковців, покарання у виді позбавлення волі в багатьох випадках не є адекватним до суспільної небезпеки скоєного злочину, часто при призначенні покарання не враховується соціальна характеристика особи та обставини вчинення злочину, можливості соціального збереження злочинця та призначення альтернативного виду покарання. Кримінально-правовою наукою не вироблені критерії оцінки суспільної небезпеки злочину та визначення покарання.

За останній час до Верховної Ради надійшло понад 50 пропозицій криміналізувати нові діяння та включити їх до чинного кодексу. Практично у всіх пропозиціях присутнє прагнення посилити кримінальну відповідальність за вчинене діяння. Простежується тенденція до надмірної криміналізації ряду складів злочинів.

На думку опитаних нами керівників установ виконання покарань до 15-20 відсоткам ув'язнених можна було б змінити міру покарання, особливо за вчинені корисливі злочини, які складають майже 60% в структурі злочинності. Судам у таких випадках неважко довести вину і засудити людину, особливо, коли вже хтось судимість мав. Але таким рішенням завдається ще більших збитків державі, ніж вже було завдано. За збитки в сумі приблизно 200 гривень на засудженого протягом 5 років буде витрачено кілька тисяч.

Виходячи із вартості утримання одного засудженого – 120 гривень на місяць та терміну його ув'язнення (до 5 років), загальна вартість утримання складе 7800 гривень (навіть якщо засудженого буде умовно-достроково звільнено після фактичного відбуття половини терміну ув'язнення вартість його утримання складатиме в межах 3900 гривень). Враховуючи середній рівень інфляції, за 5 років ця сума буде дорівнювати приблизно 9 тис. гривень. І це без видатків на оплату праці працівників установ, охорону, утримання матеріально-технічної бази та експлуатаційних витрат.

Однак, окрім прямих видатків на утримання одного ув'язненого потрібно врахувати те, що в комерційному праві називають упущеною вигодою, в нашому випадку це упущена вигода або певні втрати суспільства, які ніколи не прийнято рахувати, але які, тим не менше, реально існують.

В чому вони полягають:

а) економічні збитки, які завдані державі, ув'язненим не компенсуються, оскільки він чисто фізично позбавлений можливості це зробити, перебуваючи у виправній установі. Враховуючи те, що більше половини ув'язнених не мають можливості в рамках кримінально-виконавчої системи отримати роботу, а ті, які її і мають, заробляють в межах 70 – 80 гривень в місяць, то компенсацію завданої державі шкоди із такої зарплати реально здійснити неможливо.

б) сьогодні один працюючий в Україні в працездатному віці протягом року створює приблизно 6 тис. гривень доданої вартості. Відповідно, за п'ять років суспільство недоотримає 30 тис. гривень доданої вартості, яка могла бути створена працездатним громадянином, але не створена через те, що він перебуває в ув'язненні.

в) в результаті перебування в ув'язненні протягом п'яти років, засуджені частково втрачають трудові та професійні навички, що призведе або до додаткових витрат суспільства на пере-кваліфікацію колишнього ув'яз-

неного або до зменшення продуктивності його діяльності у зв'язку із втратою кваліфікації.

г) зростають видатки держави на медичне обслуговування колишнього ув'язненого, оскільки безкоштовність лікування гарантується Конституцією, а перебування ув'язненого протягом п'яти років в місцях позбавлення волі з величезною ймовірністю призводить до повної або часткової втрати здоров'я у зв'язку із складною епідеміологічною ситуацією та практичною відсутністю коштів для повноцінного медичного обслуговування в закладах кримінально-виправної системи.

д) перебування протягом тривалого періоду в умовах специфічної тюремної субкультури формує в ув'язненого певні світоглядні позиції, які є першо-причиною його подальшої антисоціальної поведінки та рецидивної злочинності, яка, як правило, веде до більш значних економічних витрат або соціальних наслідків.

За підрахунками науковців матеріальні витрати суспільства на утримання одного ув'язненого в десятки разів менші за соціальні та моральні витрати. А вже сьогодні майже 160 тисяч наших співгромадян, котрі відбувають покарання за вчинені кримінальні злочини, відірвані від навколишнього середовища, перебувають у несприятливих для їхньої позитивної реабілітації умовах, переживають важкі психічні стани, викликані ізоляцією від суспільства, примусовим способом життя, обмеженнями в реалізації потреб особистості, вимушеністю бути в замкненому колі таких самих злочинців, як правило, деградованих у розумовому, моральному й правовому планах. На багатьох засуджених справляють негативний вплив і такі чинники, як розлучення з сім'єю (за нашими даними, понад 30% таких сімей розлучаються), втрата родинних зв'язків, втрата фаху, місця проживання тощо.

Крім того, місця позбавлення характеризуються несприятливою медико-епідеміологічною ситуацією. В установах виконання покарань та медичних за-

кладах кримінально-виконавчої системи знаходяться 12 тисяч засуджених, хворих на активний туберкульоз, 14 тисяч хворих на наркоманію, сотні ВІЛ-інфікованих осіб.

Лише третина засуджених зайнята повний робочий день на власному виробництві установи, що призводить до де-кваліфікації та втрати професійних навичок решти осіб, які відбувають покарання.

Загалом позбавлення волі характеризується моральними, психологічними та матеріальними збитками для засудженого, внаслідок чого принижується його соціальна цінність. Складна й неадекватна психологічна перебудова торкається більшості засуджених. Практично кожний другий засуджений має ті чи інші психічні відхилення.

У колоніях перебувають переважно молоді працездатні люди. 47,4%, або 77 тисяч осіб, – мають вік до 30 років. Після 5-7 років безперервного перебування в переповнених установах починаються незворотні зміни психіки. Понад 35% тих, хто звільнюється з місць позбавлення волі, потребують спеціального психологічного або психіатричного втручання для відновлення пристосувальних механізмів, які ослаблені чи зруйновані. За відсутністю такої допомоги вони поповнюють і без того численні шеренги осіб без визначеного місця проживання та роботи і, як підсумок, отримують «постійну прописку» в колоніях.

Щорічно з установ кримінально-виконавчої системи у зв'язку з відбуттям покарання або з інших, передбачених законодавством підстав, звільнюється від 50 до 60 тисяч осіб. Переважна частина цієї категорії громадян залишається поза увагою органів державної влади, соціальних інституцій, без елементарної підтримки в розв'язанні питань побутового характеру та працевлаштування. Суспільство здебільшого відвертається від колишніх засуджених, підштовхуючи їх тим самим до протиправних вчинків.

Співвідношення позбавлення волі до альтернативних видів покарань

№ п/п	Позбавлення волі	Необхідна сума	Покарання, не пов'язані з позбавленням волі	Необхідна сума
1.	Необхідно значні кошти на утримання засудженого (охорона, медобслуговування, харчування, соціально-побутові умови)	Із бюджету виділяється 120 грн. в місяць на одного засудженого; з урахуванням зарплати працівників та інші потреби витрачається значно більше коштів	Непотрібні кошти на утримання	Необхідні кошти лише на зарплату працівника інспекції, приблизно 3 грн. в місяць на одного засудженого
2.	Необхідна ресоціалізація засудженого після звільнення з місць позбавлення волі.		Засуджений проходить ресоціалізацію в суспільстві	Кошти на ресоціалізацію не потрібні
3.	Необхідно працевлаштувати засудженого після звільнення.	У зв'язку з тим, що більша частина засуджених не має спеціальності необхідно вирішувати питання про їх професійне навчання	Непотрібно працевлаштовувати так, як більшість засуджених працюють або вирішують питання щодо працевлаштування та навчання.	
4.	Значна частина звільнених з місць позбавлення волі потребують медичного лікування (туберкульоз, наркоманія та інші хвороби).	На лікування: від туберкульозу витрачається близько 1000 грн. без врахування посиленого харчування; від наркоманії та алкоголізму близько 500 грн.	Засуджені мають змогу постійно вирішувати питання лікування та відпочинку без обмежень.	Ліки засуджені купують за власний рахунок.
5.	Значна частина звільнених з місць позбавлення волі потребує вирішення соціальних-побутових питань, особливо це стосується засуджених до тривалих термінів ув'язнення, так як у більшості випадків вони втрачають житло.	Для придбання житла необхідно від 2 до 10 тис. доларів США, койко-місце у гуртожитку коштує від 50 до 100 грн. на місяць.	Непотрібно вирішувати соціально-побутові питання так, як засуджені мають постійне місце проживання.	У більшості випадків такі кошти не потрібні.
6.	Широкое застосування позбавлення волі призводить до хронічного переповнення місць ув'язнення, що потребує будівництва та введення в дію все нових і нових установ виконання покарань, а також автоматичного збільшення грошових витрат на їх утримання.	На будівництво та введення в дію нових установ необхідно приблизно 1-3 млн. доларів США.	Непотрібно будувати ніяких приміщень	Кошти на будівництво не потрібні
7.	Економічні затрати: засуджені не працюють на суспільство, а навпаки потребують затрат на їх утримання.		Засуджені працюють у суспільстві та приносять користь тій громаді де вони мешкають (особливо це стосується громадських робіт).	Це створення певних матеріальних благ, а також відрахування прибуткового, пенсійного та інших податків.
8.	Демографічні проблеми: засуджені на певний термін часу ізольовані від суспільства і це знижує народжуваність, погіршує репродуктивне здоров'я засуджених жінок	У місцях позбавлення волі знаходиться понад 100 тис. засуджених, які б могли мати дітей, тому щорічно в Україні не народжується близько 20 тис. дітей.	Засуджені знаходяться у звичному середовищі, яке сприяє росту народжуваності дітей	
9.	Психологічні проблеми: засуджені за час відбування покарання зазнали певного психологічного тиску.		Засуджені не зазнають значних психологічних травм.	
10.	Засуджені в місцях позбавлення волі відчують на собі постійний негативний вплив мікросередовища й набираються певного кримінального «досвіду».	Це призводить до скоєння ними повторних злочинів та повторного засудження	Засуджені спілкуються з нормальними громадянами й не відчують постійного несприятливого впливу.	
11.	Засуджені у більшості випадків не мають професії та навичок роботи.	Для навчання потрібно від 1000 гривень і більше.	Засуджені працюють на своєму місці роботи та мають можливість навчатися за своїм бажанням.	

Особи, які знаходяться в місцях позбавлення волі, не завжди перевиховуються, а, навпаки, проходять «школу» злочинності, що «бумерангом» повертається проти того самого суспільства скоєнням ними повторних злочинів та повторно-го засудження.

Тому тенденція до надмірного застосування позбавлення волі призводить до переповнення установ виконання покарань та до значних витрат на утримання засуджених, яких хронічно не вистачає в бюджеті країни (у 2003 році на утримання кримінально-виконавчої системи з держбюджету було виділено лише 35% від її потреб), суттєво ускладнює процес перевиховання засуджених, а також не дає їм можливості безболісно адаптуватися в суспільстві після звільнення (див. таблицю).

Таким чином прямі матеріальні видатки суспільства (9 тис. гривень) на утримання одного засудженого протягом п'яти років за завдані державі збитки в сумі 200 гривень, – це лише незначна частина загальних втрат, яких воно зазнає внаслідок застосування репресивних заходів до осіб, які скоїли нетяжкі злочини і отримали невеликі терміни покарання.

Беручи до уваги негативні наслідки ув'язнення, нам слід визнати необхідність ретельного вивчення існуючого зарубіжного досвіду широкого застосування в судовій практиці альтернативних позбавленню волі покарань, які довели свою ефективність у багатьох країнах світу, сприяли зменшенню кількості населення пенітенціарних установ та коштів на їх утримання, а також практики розвитку відповідної служби пробації, покликаної виконувати ці види покарань, проводити соціальну роботу із звільненими особами та запобігати криміналізації суспільства.

2. Аргументи на користь не в'язничних санкцій

Вивчення досвіду використання не в'язничних санкцій у багатьох країнах розвиненої демократії засвідчує їх високу

попереджувальну ефективність.

Сьогодні на пошуки не в'язничних різновидів покарання й шляхів пом'якшення становища засуджених спрямована значна кількість досліджень, ухвалена низка законодавчих актів як національних, так і міжнародних.

Так, 1980 року VI Конгрес ООН з попередження злочинності і поводження із злочинцями ухвалив резолюцію, яка рекомендує країнам – членам ООН розширити застосування альтернативних ув'язненню санкцій і проводити інтенсивний пошук нових надійних різновидів таких альтернатив. VII Конгрес ООН (1985) ухвалив резолюцію про зменшення кількості ув'язнених та про альтернативні заходи й соціальну інтеграцію злочинців.

VIII Конгрес ООН з попередження злочинності й поводження з засудженими (1990) ухвалив Мінімальні стандартні правила ООН з використання не в'язничних санкцій. Він також схвалив принципи й напрямки досліджень щодо застосування не в'язничних санкцій, обговорив накопичений у деяких країнах досвід, закликав до широкого обміну інформацією. Конгрес рекомендував державам – членам ООН продовжити дослідження місця, ролі, практики застосування специфічних не в'язничних санкцій з позиції реформування кримінальної політики, існуючих соціально-політичних, економічних, правових та організаційних умов.

II Міжнародний симпозиум «Майбутнє покарання» (1993) на підставі міжнародних стандартів, норм, правил поводження з ув'язненими розробив перспективну концепцію розвитку системи кримінальних покарань, яку було ухвалено ООН і рекомендовано країнам – членам ООН для використання при формуванні національних кримінально-правових і пенітенціарних систем. Було відзначено, що застосування ув'язнення справляє вельми незначний вплив на тривалий захист суспільства від злочинності. До того ж цей різновид

покарання є найдорожчим. Тому застосовувати його рекомендовано лише до тих злочинців, котрі становлять значну небезпеку для суспільства. В решті ж випадків слід звертатися до вже апробованих упродовж двох десятиліть не в'язничних санкцій і проведення ефективних соціально контрольованих програм.

Рішення, що були ухвалені міжнародною спільнотою, та дослідження, проведені в галузі кримінального права, дозволили на черговому IX Конгресі ООН (1995) зробити порівняльний аналіз і дати всебічну характеристику в'язничних і не в'язничних санкцій, наслідків застосування альтернативних ув'язненню покарань для процесу декриміналізації суспільства, зменшення кількості ув'язнених і рецидивізму, економічних, людських і соціальних витрат для контролю над злочинністю. Конгрес схвалив поширення в багатьох країнах світу таких санкцій, як штраф, громадські роботи, умовне засудження, обмеження волі, пробація, спеціальна опіка чи нагляд та інших традиційних і нововведених санкцій, пов'язаних із різним ступенем і формою нагляду за засудженими, які впродовж двох десятиріч довели свою високу запобіжну ефективність.

У більшості сучасних кримінально-правових систем світу розглядають ув'язнення як найсуворіший різновид покарання. Проте немає єдності в поглядах, за які злочини слід накладати покарання у вигляді ув'язнення. Цю санкцію вважають адекватною, коли йдеться про особливо небезпечні злочини, які становлять загрозу життю і здоров'ю людини, національній безпеці, за збут наркотиків, крадіжки, шахрайство, а також за серйозні економічні злочини або злочини проти навколишнього середовища.

Застосування ув'язнення вважають правомірним і стосовно певної категорії правопорушників: садистів, маніяків, насильників, наркодільців, рецидивістів та інших особливо небезпечних для суспільства осіб.

За менш серйозні злочини і до менш небезпечних осіб може бути застосоване покарання у вигляді короткотермінового ув'язнення.

Обмеження сфери покарання переважно ув'язненням довело неефективність цієї санкції: покращення в поведінці значної більшості засуджених і соціальній адаптації їх після визволення не виявлено. Якщо взяти до уваги й такі гострі проблеми, як переповнення в'язниць, чималий кошторис утримання в'язничної системи, значні витрати людських і матеріальних ресурсів, негативні наслідки для засуджених, викликані їхньою десоціалізацією, стає дедалі очевиднішою неефективність цієї системи. Водночас у найближчому майбутньому ми об'єктивно не зможемо відмовитися від в'язниці. Але вона не повинна залишатися переважним засобом кримінального покарання.

Аргументи на користь не в'язничних санкцій є дзеркальним відбиттям аргументів проти ув'язнення. По-перше, ці санкції вважають більшою мірою адекватними певним різновидам злочинів (переважно незначним), а також певним категоріям злочинців. По-друге, вони сприяють реабілітації злочинця і його інтеграції в суспільство. По-третє, реалізація цих санкцій потребує менших витрат, ніж ув'язнення. По-четверте, вони ведуть до зменшення кількості ув'язнених і сприяють таким чином посиленню виправного впливу на засуджених.

Широкий перелік незначних злочинів не викликає жодних сумнівів щодо непотрібності застосування в'язничного покарання. Більше того, в'язничні санкції будуть прийнятнішими для тих правопорушників, котрі скоїли злочин уперше (якщо вірогідність повторення його мала), й їхня поведінка в минулому, репутація, статус у суспільстві, соціальна збереженість тощо дозволяють сподіватися, що скоєні злочини є для них нетиповими. Оцінка відповідності не в'язничних санкцій тяжкості злочину й особистості правопорушника та-

кож пов'язана з його бажанням брати участь у соціальне контрольованій програмі, контактами з суспільством (наприклад, родинні стосунки, наявність роботи, корисних інтересів тощо), а також з наявністю необхідних ресурсів для реалізації програм (тобто офіцерів пробації, технологічної інфраструктури, центрів реабілітації).

Важливим доводом на користь не в'язничних санкцій є можливість проведення значно більшої кількості реабілітаційних програм, аніж це можливо в закритих закладах. У цьому випадку можна говорити про справжню індивідуалізацію покарання й поведіння.

Як один із **головних аргументів** на захист не в'язничних санкцій прихильники їх наводять те, що вони не лише не перешкоджають реадaptaції особи до суспільства, а й можуть реально сприяти прискоренню цього процесу. Відомо, що у в'язниці підготувати засудженого до життя на волі дуже складно через ізольованість закладу від суспільства. Єдиним методом оцінки успіху в реабілітації злочинця є вивчення рівня повторної злочинності. Припускають, що широке застосування не в'язничних санкцій знизить рівень рецидивізму. Проте існують труднощі у визначенні й вимірюванні зв'язку між рецидивізмом і різновидом засудження. Єдиним засобом, який виявився більш-менш ефективним, була монетарна санкція (штрафи, компенсаційні вироки). Тому до рецидивізму як до заходу виявлення ефективності санкції слід ставитися обережно. Вивчення рівнів повторної злочинності через два роки після завершення дії не в'язничних санкцій свідчить про те, що така міра не веде до зростання рецидивізму, а, навпаки, сприяє його зниженню в порівнянні з проявами його в тих, хто відбув в'язничне покарання.

Ще одним способом виміру ефективності не в'язничних санкцій вважають рівень «успішного проходження програми». Таке твердження ґрунтується на припущенні, що

успішне виконання корекційної програми свідчить про досягнення її цілей, в тому числі й реабілітації. Так, у США деякі програми, які реалізують за допомогою електронного моніторингу, виявилися досить успішними. В Австралії домашній арешт мав успішний результат у 85% випадків.

Третій аргумент на підтримку наведених санкцій полягає в їх відносній дешевизні порівняно з в'язничним утриманням засудженого. Звичайно, витрати можна визначати по-різному: безпосередні фінансові витрати, пов'язані із слідством, судом і виконанням покарання, з ростом або зниженням рівня злочинності; компенсації жертвам, соціальні витрати тощо.

Припускають, що широке застосування не в'язничних санкцій у державі скоротить витрати на утримання системи виконання покарань. При цьому слід мати на увазі, що це не одразу ж приведе до бажаних результатів. Якщо, скажімо, штраф і примусові запобіжні заходи є найменш витратними (штраф навіть приносить прибуток), то пробація і громадські роботи спочатку потребуватимуть витрат, пов'язаних із підготовкою професійних офіцерів пробації, організацією роботи центрів реабілітації й ресоціалізації. Незначне зменшення кількості осіб, котрих утримують у в'язницях, майже не скоротить витрат. Суттєво змінити становище можна лише за широкого застосування альтернативних різновидів покарання. Наведемо приклади. У Великобританії на кінець 90-х років середній кошторис утримання одного засудженого складав:

- у в'язниці – 2190 фунтів стерлінгів на місяць (1 фунт – 1,7 долара США);
- у денному центрі для осіб до 21 року – 120 фунтів;
- при здійсненні пробації – 105 фунтів;
- на громадських роботах – 100 фунтів;
- при здійсненні нагляду – 80 фунтів.

У Швеції, в'язнична система якої визнана найдосконалішою

в Європі (через комфортність умов утримання засуджених і різноманітні зручності), витрати на утримання одного ув'язненого в день складають:

- у закритій в'язниці – 180 доларів США;
- у відкритій – 120;
- у слідчому ізоляторі – 235;
- при здійсненні пробації – 12.

Проте для оцінки переваг не в'язничних санкцій було б нерозумним зосереджуватися лише на фінансових показниках. Необхідно також брати до уваги соціальні, людські та етичні чинники (або цінності). Наприклад, підхід до ув'язнення як до «нормального» покарання передбачає розрахунок (крім витрат на утримання засуджених, підтримку життєздатності закладу, його інфраструктури, оплати праці персоналу й витрат на дотримання прав людини) соціальної й етичної вартості ув'язнення людини. Зазначимо, що домашнє ув'язнення або електронний моніторинг головний тягар накладає на найближче соціальне оточення злочинця, його сім'ю; і тут може йтися лише про соціальні витрати.

Широке застосування не в'язничних санкцій скоротить кількість осіб, котрі відбувають покарання в закритих закладах. Проте ще більшого ефекту ми чекаємо у стримуванні злочинності, в профілактиці повторних злочинів. Загальновідомо, що ув'язнення негативно впливає на засудженого, руйнує його психіку і, як наслідок, ускладнює подальшу адаптацію до суспільства. Як свідчить багаторічний досвід закордонних кримінально-правових систем, більшість злочинців можуть відбувати громадські різновиди покарання без ізоляції від суспільства чи під наглядом служби пробації, що не так руйнує їхню особистість і полегшує ресоціалізацію.

Проведені наукові дослідження свідчать, що ступінь застосування в'язничних санкцій не завжди відбиває загальний рівень злочинності в країні. Водночас немає жодних очевидних емпіричних доказів того, що санкції не в'язничні призводять

до збільшення злочинності. Важливішими є проміжні чинники, а саме: загроза затримання й покарання. Беручи до уваги всі негативні наслідки ув'язнення й відсутність переконливих шляхів їх пом'якшення, слід усе ж таки визнати необхідність широкого впровадження альтернативних санкцій, які, за належного планування й утілення, не призводять до зростання злочинності.

3. Кримінальні покарання, які не передбачають нагляду і контроль

У практиці зарубіжних судово-правових систем широко застосовують великий перелік санкцій, які мають характер попередження. До них належать: застереження, повне звільнення, умовне звільнення, умовне засудження з наглядом, відстрочка від виконання вироку. Суд виносить одне з названих рішень за умови, що скоєний злочин є нетяжким і правопорушника раніше характеризували позитивно.

Найтиповішим карним попередженням є визнання особи винною без накладання будь-якої санкції або застосування умовного засудження. У низці країн судове застереження правопорушнику лише публікують у місцевій пресі.

Рішення про повне звільнення виносить суд переважно стосовно неповнолітніх. Застосовують це рідко і лише за незначні протиправні вчинки.

Умовне звільнення. Суд може звільнити звинувачуваного в скоєні незначного злочину за умови, що той не вчинить повторних протиправних дій упродовж певного періоду, наприклад, у Великобританії від шести до трьох років. Умовне звільнення не є покаранням, це – попереджувальна санкція. Практика свідчить, що лише близько 10% осіб не витримують визначеного терміну.

Підписка щодо законслухняної поведінки. Найчастіше її застосовують до неповнолітніх. Суд може вимагати від звинувачуваного зобов'язання зразково поводитися й не порушувати порядок. У випадку не-

виконання зобов'язання впродовж трьох років правопорушника штрафують.

Відстрочка виконання вироку в багатьох юрисдикціях уведена в кримінальні кодекси щодо статей, за яких передбачено в'язничне покарання на термін до двох років. Ця санкція має суто попереджувальний характер. 1998 року ефективність її застосування у Великобританії досягла 75% випадків. 72% загальної кількості осіб, котрі не витримали випробувального періоду, були ув'язнені.

Умовне засудження, подібно до умовного звільнення, призначають правопорушникам, стосовно котрих є підстави, що вони не здійснюватимуть злочинів упродовж двох років. У випадку порушення цієї умови суд застосовує іншу санкцію, беручи до уваги й те правопорушення, за яке особу було засуджено умовно.

4. Кримінальні покарання, що передбачають нагляду і контроль

До таких санкцій належать: умовне засудження з наглядом, пробація (випробування), громадські роботи, спеціальні різновиди поведінки, спеціальна опіка, домашній арешт.

Пробація як альтернативна ув'язненню санкція полягає у встановленні нагляду за злочинцем, котрий залишається в суспільстві, але судом на нього накладені певні зобов'язання й обмеження. Правила вимагають від нього відвідувати денні центри пробації, періодично зустрічатися з наглядовим офіцером, брати участь у певних різновидах діяльності, передбачених положенням про пробацію, дотримуватися законслухняної поведінки.

Цю санкцію виконує служба пробації, головна мета якої полягає в захисті суспільства, попередженні повторних злочинів, сприянні реінтеграції правопорушника в суспільство.

Залежно від складу злочину та характеристики особи суд може додатково встановити пробацію з обов'язковим проживанням у спеціальних гурто-

житках, психіатричне лікування, а також лікування від алкоголізму й наркотичної залежності. Нагляд варіюється від інтенсивного до помірнього й мінімального. Здійснюють його як професійні офіцери пробації, так і волонтери та особи з оточення правопорушника.

Ця санкція має реабілітаційний характер. Мінімальний період пробації – шість місяців, максимальний – три роки. Суд зобов'язаний пояснити злочинцю мету пробації, отримати його згоду на виконання умов й ознайомити з наслідками їх порушення.

Особа, котра перебуває під пробацією, повинна дотримуватися таких умов:

- проживати у вказаному офіцером пробації місці або у виправному гуртожитку пробації;
- бути під наглядом закріпленого офіцера пробації;
- утримуватися від будь-яких сумнівних дій;
- займатися продуктивною працею;
- підтримувати постійний контакт з офіцером пробації, інформувати його про всі зміни, що стосуються місця проживання та роботи.

У багатьох країнах Європи, наприклад, існують різноманітні програми інтенсивної пробації: для водіїв, котрі скоїли злочини в нетверезому стані; соціально-психологічний тренінг сексуальних злочинців; програма утримання від уживання алкоголю, наркотиків; навчання контролю своїх емоцій; програма профілактики злочинної поведінки тощо. Реалізують ці програми працівники служби пробації, інших агентств, зокрема, тих, що спеціалізуються на антиалкогольному лікуванні, працевлаштуванні, розв'язанні соціальних проблем, а також помічники-волонтери з недержавних організацій та члени сімей і друзі правопорушника.

Кожна особа, котра перебуває під пробацією, підлягає індивідуальному обстеженню, за результатами якого складається програма нагляду за нею.

Офіцер пробації, закріплений за засудженим, занотовує проведені бесіди, відзначає зрушення в поведінці клієнта, раз на місяць складає його характеристику, яка, за наявності гарної поведінки й усунення його небезпеки для суспільства, може бути направлена в суд для дострокового звільнення.

Якщо засуджений порушує порядок відбування покарання, його викликають до суду, який виносить попередження або штрафу на суму 1000 фунтів стерлінгів (Велика Британія), або призначає 60 годин громадських робіт з обов'язковим відвідуванням денного центру. В крайньому випадку суд припиняє період пробації й виносить інше покарання, аж до ув'язнення.

У деяких юрисдикціях за порушення пробації накладають публічне покарання, штраф, короткотермінове ув'язнення і, в найгіршому випадку, відправлення у в'язницю на період покарання, що залишився.

У Швеції пробацію призначають за правопорушення, стосовно яких штрафні санкції виявляються недостатніми. Її можуть поєднувати з 200-денним штрафом чи ув'язненням від 4 днів до 3 місяців. Період пробації розрахований на три роки, проте нагляд знімають через рік. Умови й зобов'язання проходження пробації ідентичні тим, що властиві умовному звільненню з в'язниці. Якщо особа, котра перебуває під пробацією, ухиляється від контактів із наглядаючим за нею офіцером, бюро нагляду (головною бюро завжди призначають суддю) звертається в поліцію для її затримання. Поліція має право затримати цю особу на один тиждень (у виняткових випадках – на два), доки справу розслідує місцеве бюро нагляду.

В останні роки в Швеції введена спеціальна форма пробації, так зване звернення по контракту. Її може призначити суд замість ув'язнення, якщо правопорушник погоджується пройти спеціальне лікування за задалегідь розробленим детальним планом. Такий план го-

тує служба пробації, вона також визначає прийнятний заклад для лікування засудженого (від алкоголізму, наркоманії, психічних розладів тощо). Якщо суд погоджується з думкою служби пробації на користь «контрактного звернення», засудженого направляють у лікувальний заклад (або він лікується амбулаторно). В такій формі період пробації також триває три роки, але час нагляду визначають у кожному конкретному випадку. Зазвичай після закінчення стаціонарного лікування він складає шість місяців.

Отже, з особами, котрі перебувають під пробацією, проводять різнопланову соціальну роботу: консультування, тренінги з формування навичок стримування емоцій і вміння спілкуватися з людьми, розвитку гігієнічних навичок і потреби піклуватися про своє здоров'я, а також роз'яснюють шкоду, яку нанесено постраждалому, навчають жити самостійним життям, готують до законслухняної поведінки на волі.

Служба пробації прагне переконати правопорушника стосовно скоєного злочину, спонукати його зрозуміти всі негативні наслідки, показати, як у подальшому можна уникнути протиправних дій.

У більшості країн Європи для виконання багатьох альтернативних видів покарань створені спеціалізовані органи – служба пробації. Це державна служба, яка заходиться поза поліцією та в'язницею, отримала свою назву від одного з найбільш поширених за кордоном видів альтернативних покарань – пробації, тобто випробування умовним засудженням та відстрочкою від виконання вироку.

На перший погляд кримінально-виконавчу інспекцію в Україні можна вважати аналогом служби пробації, адже інспекція, за вітчизняним законодавством, виконує покарання, що не пов'язані з позбавленням волі.

Проте служба пробації за кордоном (не лише в країнах розвинутої демократії, але й у Польщі, Чехії, Словачії та інших країнах Центральної та Східної Європи)

істотно відрізняється від кримінально-виконавчої інспекції за своїми функціями, організацією діяльності, кадровим забезпеченням та методами роботи.

Однією з найважливіших функцій, яку виконує служба пробації, є досудова; вона здійснюється на стадії розслідування злочину, одночасово з проведенням інших слідчих дій, покладених на органи дізнання та слідства. У ході виконання досудової функції забезпечується збір інформації про правопорушника з метою надання допомоги суду у визначенні найбільш ефективного для даної особи виду покарання (позбавлення волі чи іншого альтернативного покарання) на основі прогнозу подальшої поведінки особи та можливостей її ресоціалізації у в'язниці чи на волі.

Ця функція отримала назву «соціальне дослідження особистості підсудного»; вона має велике значення не лише тому, що її здійснення дає суду можливість отримати додаткову інформацію про злочинця, яка не завжди може бути отримана в ході слідства та судового засідання (приклад діяльності органів слідства та суду України засвідчує відсутність у кримінальних справах бодай якоїсь інформації про можливість соціального збереження злочинця). Ця інформація потрібна також працівникам служби пробації для розробки програми ресоціалізації злочинця, якщо йому судом буде призначено альтернативний вид кримінального покарання. У випадку ж призначення підсудному позбавлення волі, дані про нього стануть основою програми виховного впливу на нього у в'язниці.

Досудова функція містить власне соціальне дослідження особистості злочинця, складання попереднього соціального повідомлення (доповіді) про нього, присутність на засіданнях суду.

Соціальне дослідження проходить в чотири етапи. Спочатку офіцер пробації встановлює попередні судимості затриманої особи на основі офіційних да-

них поліції. Потім у ході бесід з правопорушником дається його «соціальна характеристика», тобто біографія, умови життя, які сприяли формуванню особистості. Далі проводиться його медичне обстеження, встановлення його фізичного та психічного стану. І, наприкінці, здійснюється перевірка та уточнення соціальних відомостей про злочинця, ставлення його до навчання та праці, до оточуючих, соціальні контакти тощо.

Таким чином, соціальне дослідження особистості є специфічним видом діяльності кримінологічного та соціально-психологічного характеру; воно не має нічого спільного з процесом пошуку та оцінки доказів, встановлення вини правопорушника, які здійснюють органи дізнання та слідства.

Значне місце в соціальному дослідженні особистості займають різного роду бесіди з правопорушником, його близькими, рідними, колегами, друзями. Тому виконання цієї функції вимагає від співробітників пробації певних знань у галузі психології та педагогіки. Крім того, співробітник має володіти рядом особистісних характеристик, які дозволяють йому долати психологічні бар'єри між ним та правопорушником, встановлювати атмосферу взаєморозуміння, довіри та співробітництва.

Соціальне дослідження особистості завершується написанням попередньої соціальної доповіді, мета якої полягає у відповіді на запитання: «Чи зможе нагляд у суспільстві допомогти злочинцю в його виправленні та чи буде його звільнення під нагляд служби пробації безпечним для суспільства?»

Тому у доповіді необхідно дати відповіді на наступні основні питання:

1. Чи є злочинець небезпечним?
2. Чи допоможе в'язниця в його виправленні?
3. Чи виграє у підсумку суспільство, якщо злочинцю буде призначено альтернативне покарання?
4. Чи виграє від цього сам злочинець?

Підготовлена службою пробації доповідь повинна допомогти суду винести правильний вирок, а потім сприяти офіцерів пробації у його роботі з ресоціалізації злочинця. Таким чином, доповідь зосереджує увагу на особистості злочинця, його проблемах та потребах, розкриває фактори, що обумовили вчинення ним даного злочину та його поведінку в цілому, пропонує можливі варіанти програми його перевиховання.

Досудова функція містить власне соціальне дослідження особистості злочинця, складання попереднього соціального повідомлення (доповіді) про нього, присутність на засіданнях суду.

У доповіді подаються відомості про вчинений злочин, історію протиправної поведінки обвинувачуваного, ставлення жертви до злочинця та вчиненого діяння, детальна біографія обвинувачуваного, результати медичного обстеження, дані про сім'ю та друзів, аналіз ситуації в даному населеному пункті та ставлення його мешканців до вчиненого злочину. Доповідь закінчується рекомендацією суду щодо можливого вироку, проте вона не повинна тиснути на суд, який вільний у виборі рішення: позбавлення волі чи альтернативне покарання.

У рамках виконання досудової функції до обов'язків співробітника служби пробації входить присутність на засіданні суду, надання роз'яснень стосовно змісту соціальної доповіді, оскільки офіцер пробації є фігурою процесуальною, учасником судового процесу. Він підтверджує зроблені у доповіді висновки й фактично бере на себе відповідальність за підсудного у випадку призначення останньому альтернативного покарання.

Другою основною функцією співробітників служби пробації є післясудова, виконання альтернативних видів покарань, нагляд за засудженою особою та його ресоціалізація на основі спеціальної програми, запропонованої в соціальній доповіді. Офіцер пробації

здійснює соціально-психологічне поводження із засудженим, у ході якого він прагне психологічно впливати на особу, зняти напругу, страх, розчарування, агресію, невдоволення. Значне місце тут займають тематичні бесіди з піднаглядним засудженим, відвідування його вдома.

Другою основною функцією співробітників служби пробації є післясудова, виконання альтернативних видів покарань, нагляд за засудженою особою та його ресоціалізація на основі спеціальної програми, запропонованої в соціальній доповіді.

За умови правильної побудови нагляду співробітник служби пробації повинен знати усі сторони життя свого підопічного, слідкувати за його фізичним, психічним та моральним станом, за тим, чим він займає свій вільний час, виявляти його професійні нахили, прагнення підвищити загальноосвітній рівень тощо.

Таким чином, нагляд за засудженим та його ресоціалізація ґрунтуються на встановленні довірчих стосунків між офіцером пробації та засудженою особою, при цьому співробітник служби не лише наглядає за її життям, ходом виправлення, але й активно впливає на цей процес.

При цьому необхідною умовою ефективного виконання покарання співробітником пробації є вироблення у засудженого позитивного ставлення до роботи, яка з ним проводиться, що виражається в його особистісних змінах та добровільній реалізації програми ресоціалізації.

Громадські роботи як альтернативна ув'язненню санкція були введені в Англії та Уельсі 1975 року. Їх мета – профілактика злочинності і сприяння ресоціалізації правопорушника через примусову безоплатну працю й виконання суспільно корисної діяльності для неприбуткових організацій, асоціацій, церков тощо.

Громадські роботи признає суд: для злочинця старше 16 років, коли мірою покарання може бути ув'язнення, за наявності згоди правопорушника на цю санкцію.

У Великобританії кількість годин, яку треба відпрацювати впродовж року, коливається від 40 до 240 (для неповнолітніх – максимум 120). Роботу правопорушник виконує у свій вільний час під наглядом офіцера пробації.

Перелік пропонованих завдань найрізноманітніший: прибирання вулиць і парків, висадка дерев, фарбування парканів, виробництво в майстернях» служби пробації товарів широкого вжитку, вирощування овочів та їх консервування, надання допомоги людям похилого віку та хворим, робота в клубах для пенсіонерів, участь у реалізації соціальних програм місцевих громад тощо.

Санкція суду потребує, щоб засуджений відіграв активну роль у виконанні передбачених завдань, суворо дотримувався задалегідь складеного плану, мав обмежений вільний час, зберігав місце основної роботи або активно прагнув працевлаштуватися.

Вважають, що така діяльність сприяє вдосконаленню самодисципліни, покращенню мотивації поведінки.

У Швеції залучення до громадських робіт як альтернативну форму покарання введено з 1993 року. Переважно її застосовують до молодих правопорушників від 18 до 24 років.

У Португалії вона йде за ненавмисні або нетяжкі злочини. Кількість годин примусових робіт – 180. Якщо засуджений має постійне місце роботи й працює вісім годин на день, тоді додатково він відпрацьовує ще дві години – примусово й безоплатно.

У Голландії суддя при винесенні вироку зобов'язаний указати засудженому можливу міру громадських робіт як альтернативу ув'язненню. Громадські роботи можуть бути тимчасово припинені, якщо засуджений у період їх виконання здійснює інший злочин, порушує висуnutí до нього вимоги, вживає алкоголь або наркотики тощо. В таких випадках суд може замінити роботи ув'язненням.

Вивчення рівня рецидивної злочинності в Норвегії показало, що впродовж двох років повторні злочини скоїли 25%

осіб, котрі виконували громадські роботи, 38% – котрі мали умовне засудження, і 50 – 60% тих, хто відбув ув'язнення. Ефективність є досить очевидною.

Найбільше поширення громадські роботи отримали у Великобританії. Слід зазначити, що там усі різновиди злочинів, які кримінальне караються, оцінюють за шкалою тяжкості й небезпеки від 1 до 20 балів. За злочини тяжкості від 1 до 5 балів правопорушник може бути звільнений або оштрафований; від 6 до 12 – можуть призначити громадські роботи до 120 годин на рік, штраф або пробацію до 12 місяців; за злочини від 12 до 15 балів – громадські роботи більше 120 годин на рік або нагляд плюс певний різновид примусових робіт.

Головним аргументом на користь громадських санкцій є зацікавленість і участь місцевої громади, державних і добровільних організацій у роботі по інтеграції злочинця в суспільство.

Спеціальна опіка. В деяких випадках суд може піддати правопорушника спеціальній опіці служби соціального забезпечення, психіатричної або інших служб. Якщо в Швеції суд розглядає справу особи, молодшої 21 року, то відповідно до закону про соціальне забезпечення й закону про захист дітей та молоді, він може передати її в бюро соціального забезпечення.

Спеціальній опіці можуть бути піддані правопорушники-алкоголіки й наркомани, якщо вони скоїли нетяжкі злочини. За рішенням суду їх передають місцевим органам влади або до спеціальних лікувальних закладів. Якщо особа скоїла вчинок, що кримінальне карається, в стані психічного розладу, вона може бути піддана спеціальному психіатричному лікуванню або навіть звільнена від відповідальності із застосуванням штрафної санкції.

Домашня пробація. При застосування домашньої пробації (в термінології різних юрисдикцій – домашньої ізоляції, домашнього ув'язнення, домаш-

нього арешту) від злочинця вимагають залишатися вдома впродовж певного періоду часу (зазвичай два-три місяці). Це може бути тільки нічний час або ціла доба, крім робочих годин. Умови домашньої ізоляції можуть включати повне або часткове утримання від алкоголю, проходження примусового лікування, інші обмеження. Засуджені зазвичай перебувають під постійним наглядом служби пробачії: персональним контролем чи за допомогою електронного моніторингу¹.

У Швеції, наприклад, з 1994 року Національна адміністрація в'язниць і пробачії пропонує злочинцям, засудженим до короткотермінового ув'язнення, відбувати це покарання не у в'язниці, а в суспільстві під інтенсивним наглядом за допомогою електронного моніторингу. Це роблять за згоди злочинця.

Необхідні умови для застосування електронного моніторингу:

- термін в'язничного покарання не повинен перевищувати двох місяців;
- піднаглядна особа повинна мати власний будинок (квартиру) й телефон (телефон може бути встановлений за гроші «клієнта»);
- бажана наявність роботи, навчання або відвідування навчальних курсів; якщо правопорушник не має роботи, служба пробачії сприяє його працевлаштуванню; в таких випадках електронний контроль здійснюється до моменту виходу з дому на роботу або навчання й після повернення додому (час визначає служба пробачії), а в період навчальної чи трудової діяльності за ним наглядає спеціально відібрана за місцем проживання або навчання «контактна особа»;
- повинна бути отримана згода членів сім'ї або родичів правопорушника за місцем його проживання.

За наявності доходів піднаглядна особа сплачує витрати на здійснення електронного моніторингу в сумі сім доларів США на день. «Клієнту» заборонено знімати браслет, він повинен утримуватися від вживання алкоголю, наркотиків та інших збуджуючих речовин, зобов'язаний брати участь у призначеній йому груповій роботі чи реалізації індивідуальної програми.

Програми, що реалізуються із застосуванням електронного браслета, виявилися досить успішними у Великобританії, США, Швеції.

Загалом переваги такої санкції, як домашня пробачія, полягають у тому, що вона, по-перше, практично зводить до нуля можливість здійснення інших злочинів (хіба що проти себе або найближчого оточення) без порушення умов пробачії. По-друге, ця санкція дуже гнучка, вона може бути застосована всюди: й удома, й поза домом правопорушника; дозволяє злочинцю підтримувати сімейні стосунки, продовжувати роботу чи навчання. Вона є менш витратною, аніж утримання засудженого у в'язниці. Щоправда, існує думка, що застосування електронного моніторингу пов'язано з деякими правовими й етичними проблемами, втручанням в особисте життя людини. Та слід урахувати, що така санкція є альтернативною ув'язненню, яке ще більше обмежує свободу правопорушника.

Комбіноване покарання. В низці кримінально-правових систем залежно від тяжкості скоєного злочину, небезпеки для суспільства, для надання ваги винесеному вироку застосовують сукупність не в'язничних санкцій або поєднання їх з ув'язненням. У Великобританії широко використовують пробачію тривалістю від одного до трьох років і громадські роботи від 40

до 120 годин. Пробачія може містити перелік розглянутих вище додаткових призначень.

5. Не в'язничні санкції для неповнолітніх

У більшості європейських країн суди стримано ставляться до застосування ув'язнення для неповнолітніх і осіб до 21 року. Перелік не в'язничних санкцій стосовно них досить широкий: судове попередження; абсолютне звільнення від покарання; зобов'язання законослужняне поводитися; штраф; умовне звільнення; компенсаційний вирок; відвідування центру порядку; нагляд і виконання певного різновиду діяльності; громадські роботи; повна або часткова відстрочка від виконання вироку; нагляд із тримісячною ізоляцією в спеціальному інтернаті, комбіновані покарання тощо. Найтиповішою санкцією є відвідування центру порядку. Такі центри працюють по суботах під егідою служби пробачії. Суд при винесенні вироку встановлює кількість годин для відвідування центру: для підлітків 12-16 років максимальна кількість складає 24 години; для осіб 16-21 року – 36. Тривалість одного заняття – дві-три години. Тут правопорушники беруть участь в обов'язкових різновидах діяльності: фізичні вправи, надання першої допомоги, вивчення правил дорожнього руху, структурування дозвілля, обробка дерева, металу, ремонт техніки тощо. Широкого поширення набули центри пробачії та виправні гуртожитки, які доводять свою високу запобіжну ефективність.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що в переважній більшості кримінально-правових систем Західної, Центральної, а в останні роки і Східної Європи

¹ При електронному моніторингу особа, котра перебуває під контролем, зобов'язана постійно носити електронний браслет на зап'ясті або на щиколотці. В нормальному (пасивному) стані браслет відповідає на сигнал, який отримує від комп'ютера чи офіцера пробачії через телефонну мережу, що піднаглядна особа не залишає визначеного місця. В активному стані (при пересуванні клієнта) браслет передає тривалий сигнал. Якщо особа залишає вказану їй зону, сигнал припиняється, і таким чином офіцер пробачії, одержує повідомлення про порушення припису.

широкого застосування набули такі невідношні санкції:

- монетарні (штраф, компенсаційні виплати, конфіскація особистого майна);
- попереджувальні (повне звільнення, умовне засудження без нагляду, тимчасове припинення виконання покарання, застереження, прийняття зобов'язання правопорушника поводитися згідно з законом, відстрочка від прийняття санкцій на певний період тощо). Як національні особливості назвемо соціальне попередження (Болгарія), застереження з відстроченим штрафом (Німеччина), зареєстрований вирок (Північна Ірландія), прийняття до уваги (Ірландія), зобов'язання дотримуватися порядку й нормативної поведінки з порукою або без неї, застави (Кіпр), відвідування центру порядку (Англія, Уельс), обмеження свободи, домашнє ув'язнення (Італія), ув'язнення на вихідні дні (Голландія, Португалія), попереджувальний нагляд, умовна відстрочка з наглядом або порукою (Польща).

Тенденція до невідношних санкцій і поступової заміни ними в багатьох випадках ув'язнення знайшла відбиття в рішеннях ООН і конгресів ООН з попередження злочинності і ставлення до злочинців, в діяльності міжнародних органів.

Проте не слід розраховувати, що невідношні санкції одразу ж розв'яжуть усі кримінально-правові проблеми. Не треба вимагати неможливого. Їх застосування слід розглядати як альтернативу ув'язненню з його негативними наслідками, які руйнують психіку й особистість і призводять, урешті, до збільшення тієї верстви людей, котрі страждають на соціальну патологію, до подальшої криміналізації суспільства.

З метою подальшої демократизації і гуманізації практики призначення покарань пропонується:

1. Переглянути державну політику України в галузі кримінальних покарань.

Для цього:

- проаналізувати стан практики призначення

кримінальних покарань за 2004 рік для виявлення динаміки судової практики по застосуванню видів покарань, перш за все невідношних та альтернативних; звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, передачею особи на поруки та за іншими підставами; врахування обставин, які пом'якшують покарання; призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; звільнення від покарання з випробуванням;

- здійснити аналіз частоти застосування карних санкцій за нетяжкі чи середньої тяжкості злочини (перш за все за економічні, корисливі та інші), їх видів та ефективності з метою обґрунтування можливості декриміналізації певних складів злочинів, які не мають значної суспільної небезпеки, і протиправна поведінка учасників яких може бути скоригована за допомогою альтернативних видів покарань;

- розробити науково-обґрунтовані критерії оцінки суспільної небезпеки злочину та критерії визначення видів і розмірів покарання;

- вивчити та узагальнити досвід застосування запобіжних заходів та невідношних санкцій у кримінальному судочинстві країн Західної, Центральної та Східної Європи;

- провести порівняльний економічний моніторинг вартості покарань, пов'язаних з позбавленням волі та тими, які не передбачають позбавлення волі.

2. Обґрунтувати необхідність включення до проекту нового Кримінально-процесуального кодексу нових запобіжних заходів замість попереднього ув'язнення та ширшого застосування вже передбачених заходів, а до чинного Кримінального кодексу ширшого переліку та підстав для застосування альтернативних санкцій (зокрема,

громадських робіт) замість позбавлення волі, що дозволило б істотно зменшити кількість осіб, які ув'язнюються, скоротити надлишкові та недоцільні державні витрати.

3. Розглянути можливість створення в Україні за досвідом багатьох країн Європи спеціалізованих судів для розгляду справ неповнолітніх.

4. Для виконання видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, створити замість кримінально-виконавчої інспекції службу пробації з широкими правовими та соціальними повноваженнями. Передбачити можливість виконання цієї службою досудової функції, пов'язаної з вивченням особистості злочинця та середовища, в якому він перебував, підготовки досудових повідомлень, які б давали рекомендації суду про найбільш ефективне його покарання.

5. Ініціювати проведення ряду пілотних проектів у регіонах України з відпрацювання елементів пробації, примирення, ювенальної юстиції. Зокрема, проекти з досудової підготовки працівниками кримінально-виконавчої інспекції повідомлень щодо підсудної особи успішно виконуються в Одеській, Київській областях та Автономній Республіці Крим.

6. Забезпечити широку регулярну публікацію судових прецедентів, спрямованих на відповідну орієнтацію суддів по виваженому розгляду кримінальних справ та призначенню невідношних покарань.

7. Підготувати для навчальних закладів, які готують професійних суддів, центрів підвищення кваліфікації та перепідготовки суддів інформаційні матеріали про застосування практики призначення покарань та ефективність видів покарань, які не пов'язані з позбавленням волі.

8. Здійснити інформаційну кампанію у засобах масової інформації з метою підвищення обізнаності суспільства щодо переваг альтернативних видів покарань у порівнянні з позбавленням волі. ■

Призначення покарання та санкції у системі права Швейцарії

1. Вступ

Після процесу доказування та правової кваліфікації діяння призначення покарання є, так би мовити, третьою за важливістю дією у кримінальному процесі. І якщо наукові праці з питань кваліфікації, тобто у сфері загальної та особливої частин вчення про злочин, становлять томи та займають цілі полиці у бібліотеках, то вчення про призначення покарання з наукової точки зору не є розробленим досконало¹. Вже достатньо довго стан речей такий, що поряд з догматичним заглибленням та детальним опрацюванням питання вини досить поверхнево йдеться про питання покарання. Наукові дослідження у цій сфері мало чим стають в нагоді практикам, тобто суддям, що розглядають кримінальні справи (також і прокуратурі та захисту). Науковий розгляд центрального поняття «вина» є досить «ТУСКЛИМ та беззмистовним»². Але ж для винного, як правило, важливішою є відповідь на запитан-

ня «скільки дадуть?», а не наукова постановка такого питання, як «чи відповідає його поведінка тому чи іншому складу злочину?»³.

Ця «неприємність» обумовлює небезпеку, що **визначення міри покарання, що позбавлене раціонального контролю, може призвести до нерівноправності та до несправедливості, якщо взагалі не до свавілля**. Жоден суддя, що розглядає кримінальні справи не оспорить той факт, що практика призначення покарання у Швейцарії суттєво різниться від кантону до кантону, а в них від суду до суду. Такий стан речей є вкрай незадовільним!

Покарання з боку держави є свого роду грубим, а часом і руйнівним вторгненням у сферу прав особи, що саме собою з правової точки зору обумовлює те, що воно повинно мати свої рамки і тим самим могло піддаватися перевірці. При цьому слід виділити і розрізнити між собою два аспекти:

- з одного боку, визначення **факторів**, які відіграють роль при визначенні міри покарання, та **значення**, яке їм надається;

- з іншого боку, **квантифікація** (визначення) підстав призначення покарання.

У будь-якому випадку можна покращити контроль факторів, які відіграють роль при призначенні покарання, та контроль значення, яке їм надається⁴. Це не може, однак, призвести до схематизації процесу призначення покарання (наприклад, через комп'ютер), але повинно **«уточнити, на яких фактах базується призначення покарання, і як вони можуть бути оцінені**. При цьому

все ж таки залишається така **принципова трудність**, що достатньо детально визначені підстави призначення покарання не можна **квантифікувати**, а тому й не можна перевести у сталі кванти покарання. І тому при визначенні покарання у будь-якому випадку залишатиметься певна «іраціональність»⁵.

2. Призначення покарання

У першій, теоретичній, частині ми хотіли б описати принципи призначення покарання у праві Швейцарії і при цьому представити чинну швейцарську систему санкцій. У другій же, практичній, частині на одній з фабул ми покажемо, як конкретно виглядає процедура призначення покарання.

Вихідним пунктом призначення покарання є упорядковані межі покарання за відповідні делікти. Так, склад злочину крадіжки (ст. 139 КК Швейцарії) тягне призначення покарання

Штефан Гасс
віце-президент
Апеляційного суду
кантону Базель-
Ландшафт
(Швейцарія)

Даніель Нолль
секретар
Апеляційного суду
кантону
Базель-Ландшафт
(Швейцарія),
адвокат

¹ Gunter Stratenwerth, Schweizerisches Strafrecht. Allgemeiner Teil II. Strafen und Massnahmen. Zweite, neu bearbeitete Auflage. Bern: Stampfli, 2004. § 6, N 4 (Buchskript S. 96).

² Jeremy Stephenson, Die Strafzumessung im schweizerischen Recht. Referat am Center for Judicial Studies Kiev, Juni 2002., 1

³ Stratenwerth, § 6 N 4.

⁴ Stratenwerth, § 6 N 5.

⁵ Stratenwerth, § 6 N 5.

від трьох днів (тюрма) до п'яти років (колонія). Суддя повинен визначити конкретний розмір покарання, який обмежений двома вказаними лімітами покарання (межами покарання).

Певні обставини можуть мати велике значення і впливати на об'єм вини як пом'якшуючі або як обтяжуючі обставини. **Обставини, що пом'якшують покарання**, ведуть до змінювання абстрактних рамок покарання на зменшення (ст. 65/66 КК). **Обставини, що обтяжують покарання**, змінюють абстрактні рамки покарання на збільшення.

Серед обставин, що обтяжують покарання, **повторність (рецидив)** (ст. 67 КК) та вчинення кількох кримінально каранних діянь (ст. 68 КК) займають перше місце. Якщо протягом останніх п'яти років перед вчиненням останнього злочину особа відбувала покарання у тюрмі або у колонії, то має місце повторність. Суддя повинен врахувати це як обставину, що обтяжує покарання. Це правило діє також щодо вчинення кількох злочинів (ст. 68 КК), хоча при цьому найвищу межу покарання (наприклад, 5 років колонії) суддя не може підвищити більше, ніж на половину (наприклад, 7,5 років колонії). Серед обставин, що пом'якшують покарання, велике практичне значення має, перш за все, **зменшена осудність** як фактор, що пом'якшує покарання.

Після дослідження наявних меж покарання за законом, власне, й розпочинається **визначення міри покарання**. Йдеться про **визначення конкретного покарання в межах покарання, визначеного законом, після встановлення вини особи, яка вчинила злочин**. Тобто суддя повинен визначити конкретну санкцію, наприклад 30 днів тюрми або 4 роки колонії. Визначені законом межі надають

судді небагато допомоги, оскільки часто між ними існує великий розрив. Так, межі покарання за крадіжку розтягнуті від 3 днів тюрми до 5 років колонії. Якщо у конкретному випадку мають місце обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, то межі покарання можуть охоплюватись звичайним штрафом та 7,5 роками колонії!

Яким чином розмір покарання може бути конкретизований, зазначено у **ст. 63 КК**. Ця центральна норма має такий зміст:

«Суддя признає покарання відповідно до вини злочинця; він враховує мотиви винного, умови його життя та особисті обставини».

Розмір покарання визначається відповідно до **обсягу вини**. Принцип вини пронизує кримінальне право Швейцарії. Проте ст. 63 КК сформульована дуже куцо й не дає судді практично жодних вихідних даних.

Відповідно до цієї норми вирішальну роль для визначення розміру покарання **відіграє несправедливість вчиненого**, тобто об'єктивна тяжкість діяння, а з іншого боку, – суб'єктивна **вина** злочинця. Вина визначається в залежності від **рівня докору**, який висувається особі внаслідок вчинення правопорушення.

Серед окремих факторів, вагомих при призначенні покарання, вирізняють так звані **компоненти діяння та компоненти злочинця**.

До компонентів діяння належать **об'єктивні, пов'язані із вчиненням злочину фактори**. В першу чергу йдеться про ступінь винно спричиненої шкоди: розмір викраденого при крадіжці, кількість незаконно ввезених наркотичних речовин або тяжкість тілесних ушкоджень⁶. Однак суддя не може, наприклад, при розгляді справ про злочини щодо незаконного

обігу наркотичних речовин виходити тільки із кількості незаконно проданих чи перевезених наркотиків. Мало б, мабуть, сенс, якщо суддя все ж таки запевниться, де приблизно він має шукати «точку відліку» для покарання в рамках покарання, які встановлені законом.

Таким же чином як і об'єктивні фактори серед компонентів діяння відіграють роль **вид вчиненого злочину та мотиви злочинця**. Так, при вивченні способу вчинення злочину можуть бути досліджені різні ступені інтенсивності деліктної поведінки. При насильницьких злочинах зважається на те, який рівень психічного впливу або погроз застосовував злочинець. При умисному введенні в оману стосовно злочинця релевантним є те, наскільки витонченим, безсовісним або нескладним був спосіб введення в оману; при розбещенні дітей – як довго відбувалися сексуальні стосунки із жертвами.

У цьому зв'язку треба особливо зважати на те, що моделі вчинення злочинів нерідко знаходять свій вираз у кваліфікованих складах злочинів («жорстоке поводження» при розбої має наслідком 5 років колонії, п. 4 ст. 140 КК). У таких випадках обставини, які призводять до використання змінених меж покарання, можуть слугувати тому, що в середині цих меж покарання можна встановити особливо високі або м'які покарання.

Серед інших моментів, які є визначальними для способу вчинення злочину, можна назвати попередні стосунки між потерпілим і винним (крадіжка на робочому місці) або безпомічність літньої людини. І навпаки, важливо встановити, наскільки сам потерпілий сприяв вчиненню злочину або злочин було спровоковано з боку потерпілого.

⁶ В кантоні Базель діють такі правила: при крадіжці майна на суму близько 600 000,00 швейцарських франків призначається покарання від 2 років тюрми, якщо немає судимості або інших обставин, що обтяжують покарання. Схоже покарання призначається перевізнику 1 кг кокаїну. 2 роки позбавлення волі також обговорюються у випадку нанесення поранень на обличчя склом від розбитої пивної склянки. Це такі собі орієнтири, які судді можуть використовувати на підставі прецедентів. Само собою зрозуміло, що такі орієнтири спільно із вимогами закону щодо меж покарання і є так би мовити вступом до теми призначення покарання. Ці об'єктивні фактори, що стосуються діяння, не повинні переоцінюватись. Див. також Stephenson, S. 3.

При визначенні покарання зважається також на **мотиви злочинця**. Протиправна поведінка є тим більш тяжкою, чим більшим є розбіжність між охоронюваним інтересом та тим, на який власне і посягнув злочинець. Злочинець, наприклад, може ставити свої інтереси набагато вище охоронюваних інтересів потерпілого. Порушення права є тим більш важким, чим більше у злочинця було можливостей його не вчинювати. Так, вина хулігана-фаната, який зі злості після програшу його улюбленої футбольної команди торощить двері якоїсь будівлі, є більш тяжкої ніж вина бездомного, який торощить ті ж двері у пошуках місця для ночівлі в підвалі цієї будівлі⁷.

Так звані компоненти злочинця охоплюють **умови життя злочинця та його приватні стосунки**. Що стосується умов життя, то тут відіграють роль такі пункти: умови виховання та співжиття із батьками у дитинстві, шкільний розвиток, трудові відносини, репутація та попередні судимості. Умови виховання («тяжке дитинство») часто згадуються при призначенні покарання як моменти, що «знімають» частину відповідальності. Розповсюджена думка, що «нещасливе дитинство» часто є причиною вчинення правопорушень. Такий підхід повинен реалізовуватися щонайменше диференційовано.

По-перше, необхідно встановити **очевидний зв'язок між «нещасливим» дитинством і вчиненням злочинном**. При необережному вбивстві в умовах дорожнього руху злочинець навряд чи може навести тяжке дитинство як обставину, що пом'якшує відповідальність. По-друге, між віком винного та його дитинством чи юністю не може лежати такий вже й великий проміжок часу. 40-літній чоловік, який вперше опинився на лаві підсудних, вірогідно може не менше за 20-літнього скаржитися на своє дитинство. Звернення уваги на не-

щасливу молодість базується вірогідно на уявленні про неправильний розвиток в дитинстві та юності, пов'язаний, можливо, з прогалинами у вихованні, що обумовлює суттєве ускладнення припасування до суспільних норм, а тому й може обумовити пом'якшення вини. Структурна неповнота сім'ї, проблеми з алкоголем чи наркотиками у найближчому середовищі або часта зміна опікунів можуть сприяти вчиненню правопорушень. Урахування умов, з яких походить злочинець, повинно відбуватись з обережністю. Причинні зв'язки між дефіцитами розвитку та пізнішим вчиненням правопорушення є комплексними і дуже рідко можуть бути зрозумілі лише на підставі життєвого досвіду судді⁸.

При оцінці умов життя винного в рамках призначення покарання мають значення **попередні судимості** або їх відсутність. Наскільки вагому роль відіграє судимість, принципово залежить від тяжкості вчинених раніше злочинів або, точніше кажучи, від розміру призначеного раніше покарання та від часової дистанції між відбуванням покарання та новим злочинном. Врахування судимостей повинно виконувати превентивну мету: той, хто не реагує на кримінально-правову санкцію в контексті правослужняної поведінки у майбутньому, більше сумнівається у правильності сучасного правопорядку, ніж особа, яка вчинила злочин вперше, а тому повинен каратися більш строго.

У будь-якому випадку стосовно кожного злочинця треба виважити, які загально- чи спеціальнопревентивні цілі мають більше значення. Але зважування превенції не може стосуватися обсягу індивідуальної вини. При призначенні покарання повинно бути заборонено з превентивних міркувань обходити покарання, обумовлене виною.

В частині «Умови життя» впливає також поняття «репутація». Більш менш добра чи погана репутація злочинця згадується у мотивувальних частинах вироків вельми часто. Щодо цього однак треба ставитись з ще більш високою БДИ-

ТЕЛЬНОСТЮ. Спочатку відзиви про репутацію слід перевірити, оскільки саме тут виникає найбільша небезпека збільшення фактичних даних та неконтрольованість рішень по суті.

Саме тому треба серйозно запитати себе, який вплив має репутація на призначення покарання, зважаючи на вину призначення покарання не може стати способом розплати з особою злочинця. Репутація повинна використовуватись там, де виражається життєвий досвід підсудного та те, в якій мірі він відповідальний за виникнення конфліктної ситуації, яка стала причиною вчинення злочину⁹.

При оцінці умов життя особи, яка вчинила злочин, враховуються три аспекти: ситуація, в якій перебувала особа на момент подачі заяви; поведінка злочинця після вчинення злочину та чуттєвість до призначеного покарання. Реконструювати приватну, сімейну, фінансову, фізичну чи професійну ситуацію, в якій перебуває злочинець не завжди просто. Суд тут пов'язаний об'єктивними доказами та повинен відмовитися від даних, наданих злочинцем. Йдеться про перевірку показників, які могли мати вплив на деліктну поведінку злочинця, наприклад, інтелектуальні здібності, професійна освіта, індивідуальний спротив, ситуація із здоров'ям, нарко- та алкозалежність, або інші особисті стосунки чи сексуальні схильності.

У суддівській практиці призначення покарання важливе значення має те, яким чином поведив себе злочинець після вчинення злочину. У якості пом'якшуючої розглядається визнання вини та вираз згоди скооперуватись із слідчими органами, а також відшкодування шкоди потерпілому. Ці компоненти мають, як правило, тільки один непрямий зв'язок із виною у вчиненні злочину. Точнішою є думка про те, що той, хто справді щиро кається у вчиненому, тим самим пізніше може суттєво пом'якшити собі покарання. Часто виникає запитання, чи справді кається, висловлене після вчинення злочину, є щирим чи з боку злочинця

⁷ Stephenson, S.4.

⁸ Stephenson, S. 5.

⁹ Stephenson, S. 6.

здійснюються маніпуляції? Так, визнання вини може й не бути обставиною, що пом'якшує покарання, якщо розкриття злочину було можливим із застосуванням об'єктивних засобів доказування. Також вибачення перед судом розцінюється більше як гра. На користь підсудного розглядається момент відшкодування шкоди, зокрема, добровільне фінансове відшкодування ще до початку судового розгляду.

Чутливість до покарання з боку підсудного, яка також враховується при призначенні покарання, більше не стосується питання власне винності. Радше мова йде про наслідки злочину або про покарання підсудного. Враховуються сімейні, професійні або фінансові впливи покарання чи вимоги відшкодування шкоди, що висувуються до злочинця. Є різниця між тим, чи йдеться про батька родини, який має великий стаж роботи, і випадає через покарання із звичного життя, чи про молодого, самостійного, безробітного злочинця, стосовно якого також повинно бути застосоване покарання. При врахуванні цих моментів варто бути обережним, оскільки в іншому випадку можуть закинути праву характеристику класової юстиції.

Поведінка держави також може мати вплив на призначення покарання. Йдеться про впровадження прискореної процедури. Якщо з моменту вчинення злочину пройшло відносно багато часу, а злочинець у цей час поведився непогано, суддя може пом'якшити покарання. Федеральний суд взяв за точку вимірювання відносно довгого часу строк давності (наприклад, 15 років щодо одбою, п. б ст. 70 КК)

Федеральний суд останнім часом все більше звертає увагу на співвідношення покарання та потреб превенції. Велике практичне значення має при цьому

вислів федерального суду, що обсяг покарання, обумовлений виною, в обставинах спеціальної превенції, тобто зважаючи на потреби ресоціалізації, може бути зменшений. Йдеться в першу чергу про випадки, коли покарання становить трохи більше 18 місяців. У таких ситуаціях допускається знизити межу покарання до 18 місяців, щоб гарантувати засудженому належне його виконання.

Наприкінці хотілося б згадати про **важливе новітнє положення з практики Федерального суду**. Воно стосується процесуального аспекту, в якому до мотивування призначеного покарання висувуються суттєво вищі вимоги, аніж це було раніше. Зважаючи на письмово викладену мотивувальну частину вироку Федерального суду хоче перевірити, чи дотримуються, з одного боку, нижчі судові інстанції при призначенні покарання вагомих критеріїв, а з іншого боку, чи не призначають вони занадто м'яких чи, навпаки, занадто суворих покарань. Суддя повинен вказати у вирокі у загальних рисах **мотиви**, якими він керувався при призначенні покарання. Процес визначення покарання він повинен представити якомога очевидніше. Тоді можна перевірити, чи керувався він при цьому правильними чи неправильними вихідними пунктами та чи дотримувався він при зважуванні усіх необхідних чинників чітких рамок в своїх розсудах.

Особливо високі вимоги до обґрунтування призначеного покарання висувуються ще тоді, коли покарання є або занадто м'яким, або занадто жорстким. Досвід показує, що суддя, який дотримується вказаних вимог, призначає покарання в правових рамках, змістовно обґрунтована та відповідальне, яке також акцептується засудженим. До речі, останнє є першим кро-

ком на шляху до ресоціалізації злочинця. **З цією метою виправдує себе те, що під час наради з приводу вироку питанням призначення покарання треба надавати більше часу**¹⁰.

3. Чинна система санкцій у Швейцарії¹¹

Кримінально-правові санкції поділяються на покарання та заходи виправлення. Через **покарання** здійснюється співрозмірне злочину втручання у сферу прав того, хто вчинив протиправне, винне діяння, що містить склад злочину. Покарання виправдує себе тільки стосовно злочинця, який повинен понести відповідальність за вчинене, тобто стосовно тієї особи, яка діяла добровільно, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, хоча могла вчинити інакше. **Заходи виправлення** не є співрозмірними вчиненому діянню, а стосуються власне особи злочинця. Тобто заходи виправлення призначаються не на підставі вини, а на не визначений строк, і скасовуються тоді, коли досягнута мета виправлення або встановлено, що ця мета не може бути досягнута.

Покарання: окремі склади злочинів Особливої частини Кримінального кодексу Швейцарії містять широкі межі покарання. Як правило, визначається вид покарання і представляються його нижня і верхня межі. У цих межах судді надається можливість обрати санкцію, співрозмірну конкретним обставинам окремого випадку. При цьому суддя виходить зі специфічної несправомірності конкретного складу злочину. Покарання поділяються на: **основні покарання**, які призначаються самі по собі, та **додаткові покарання**, які призначаються додатково до основних покарань або разом із заходами виправлення. Основні покарання поділяються на позбавлення волі та грошові штрафи.

¹⁰ Stephenson, S. 8

¹¹ Stephan Gass, Einführung in das Wirtschaftsstrafrecht. Skript zur Gastvorlesung. Georgische Technische Universität. Deutschsprachige Fakultät für Wirtschaft und Recht. Wintersemester 2000.

Також див.: Niklaus Oberholzer, Wirtschaftsstrafrecht. Managementorientiertes Wirtschaftsrecht, Bd.

• **Позбавлення волі:** класична кримінально-правова санкція. Тенденція, що спостерігається сьогодні: зниження обсягу покарань у вигляді позбавлення волі. Короткотермінове позбавлення волі (до 6 місяців) повинно бути взагалі скасоване. На його місці застосовуватимуть систему так званих трудовнів (порівняй із німецьким кримінальним правом), а також зобов'язання до виконання громадських робіт. До того ж є такий позитивний прогноз, що це стосуватиметься і покарань терміном 18 та 36 місяців. Три види установ: **колонія** (ст. 35 КК), **тюрма** (ст. 36 КК) та **ув'язнення** (ст. 39 КК) не матимуть значення у кримінально-виконавчому праві! Короткотермінові покарання у вигляді позбавлення волі відбуватимуться у спеціальних закладах. Позбавлення волі до 1 року може бути трансформованим у обмеження волі. При позбавленні волі на довші терміни передбачене роздільне виконання покарання для тих, хто вчинив злочини вперше, та рецидивістів (п. 2 ст. 37 КК). Під час виконання покарання на засуджених здійснюється виховний вплив (ч. 1 ст. 37 КК), а також підготовка до повернення у нормальне життя (**ресоціалізація**).

• **Штраф:** є сплатою відповідної грошової суми. Більш легка та більш застосовувана санкція. Найвища межа – 40 000 швейцарських франків, якщо в законі не передбачено інше (так, закон про боротьбу із незаконним обігом наркотичних речовин передбачає штраф в 1 мільйон!) та злочинець не діяв з корисливою метою.

• **Додаткові покарання:** призначаються тільки у поєднанні з основними покараннями та обумовлюють профілактичну дію закону. Позбавлення права обіймати певні посади (ст. 51 КК), позбавлення батьківських прав та прав опікуна (ст. 53 КК), позбавлення права виконувати певну діяльність чи займатися

підприємницькою діяльністю (ст. 54 КК), висилка із країни (ст. 55 КК) та ін.

• **Заходи безпеки:** забезпечують охорону прав громадськості від небезпечних посягань та, з іншого боку, мають терапевтичний та педагогічний ефект стосовно злочинця. Утримання рецидивістів (ст. 42 КК), заходи щодо психічно нестійких (ст. 43 КК), терапія алкогольно та наркотично залежних (ст. 44 КК), а також направлення у виховно-трудоустанову (ст. 100 КК). Передумовою призначення заходу вправління є те, що особа вчинила протиправне винне діяння, яке є виразом відхиленого від норми стану та становить небезпеку рецидиву.

• Речові заходи: з метою забезпечення охорони громадськості особа позбавляється права володіння певними речами або предметами, яке передається державі. Вилучення з метою безпеки (ст. 58 КК): вилучаються небезпечні предмети; конфіскація майна (ст. 59 КК): йдеться про вилучення незаконно набутого майна або предметів злочину.

• У багатьох випадках достатньо для ресоціалізації того, що призначається так зване попереджувальне **покарання, реалізація якого відстроується**. Для умовного виконання покарання повинні мати місце три передумови: передбачено покарання у вигляді позбавлення волі до **18 місяців**; винна особа протягом **останніх п'яти років** не була засуджена до **позбавлення волі більше, ніж на три місяці** за вчинення умисного злочину (об'єктивні умови). І, нарешті, умови життя засудженого дозволяють очікувати, що у майбутньому він не вчинюватиме злочинів (суб'єктивний фактор). **Прогноз!** Якщо засуджений не показує себе з належного боку протягом випробувального строку від 2 до 5 років, умовне виконання покарання може бути відкликано.

4. Література

4.1. Збірки законів (інтернет):

- Систематичне зібрання законів Швейцарії: www.admin.ch/ch/d/sr/sr.html
- Чинне право ЄС: europa.eu.int/eur-lex/de/index.html
- Посилання на міжнародне та швейцарське право: www.law-links.ch

4.2. Судова практика:

- Рішення швейцарського Федерального суду: www.bger.ch
- Рішення Європейського суду: www.curia.eu.int/de/content/juris/index.htm

4.3. Монографії

- Basler Kommentar Strafgesetzbuch I. Hans Wyprachtiger Art. 63 N 1ff. Basel: Helbing & Lichtenhahn, 2003.
- Gass Stephan, Einführung in das Wirtschaftsstrafrecht. Skript zur Gastvorlesung. Georgische Technische Universität. Deutschsprachige Fakultät für Wirtschaft und Recht. Wintersemester 2000.
- Mathys Hans, Zur Technik der Strafzumessung, SJZ 100 (2004) Nr. 8, S. 173-182
- Oberholzer Niklaus, Wirtschaftsstrafrecht. Managementorientiertes Wirtschaftsrecht, Bd. 5. St.Gallen/Zurich: Dike, 1999.
- Rehberg Jorg, Flachsmann Stefan, Kaiser Rolf, Tafeln zum Strafrecht. Allgemeiner Teil. 3. Aufl. Zurich: Schulthess, 1997.
- Stephenson Jeremy, Die Strafzumessung im schweizerischen Recht. Referat am Center for Judicial Studies Kiev, Juni 2002.
- Stratenwerth Gunter, Schweizerisches Strafrecht. Allgemeiner Teil II. Strafen und Massnahmen. Zweite, neu bearbeitete Auflage. Bern: Stampfli, 2004. § 6, N 4 (Buchskript S. 96).

Додаток I

Спрощена схема призначення покарання¹²

A. Визначення меж покарання

1. Визначення абстрактних рамок покарання за злочин з найвищою абстрактною межею покарання

2. Врахування обставин, що обтяжують покарання (наприклад, ст. 68 КК), та обставин, що пом'якшують покарання (Наприклад, статті 66, 65 КК).

3. Результат: абстрактні межі для конкретного злочину, за який призначається покарання

¹² Jorg Rehberg, Stefan Flachsmann, Rolf Kaiser, Tafeln zum Strafrecht. Allgemeiner Teil. 3. Aufl. Zurich: Schulthess, 1997, S. 144f. (Tafel 89).

В. Призначення покарання в середині досліджуваних меж покарання відповідно до вини

4. Оцінка об'єктивної тяжкості вчиненого злочину (вчинених злочинів). Компоненти злочину

5. Оцінка суб'єктивної тяжкості злочину (злочинів) (вина у вузькому розумінні). Компоненти злочину

6. Оцінка приватних обставин злочинця. Компоненти злочинця.

7. Оцінка криміналізованих умов життя винного. Компоненти злочинця.

8. Конкретне покарання

Додаток II

Диференційована схема призначення покарання¹³.

а) Процедура у загальному вигляді

Крок I: Оцінка винності у основному злочині (Компоненти злочину, критерії, що стосуються злочину).

Крок II: Оцінка винності у побічному правопорушенні.

Крок III: Тимчасове встановлення гіпотетичного покарання, обумовленого ступенем винності за основний злочин.

Крок IV: Оцінка гіпотетичного покарання, обумовленого ступенем винності за побічні правопорушення.

Крок V: Наведення та оцінка обставин, які можуть вплинути на покарання, обумовлене ступенем винності (за основний злочин) (компоненти злочинця, критерії, що стосуються особи злочинця).

Крок VI: Встановлення відповідного покарання

б) Процедура в окремих кроках

Крок I: Оцінка винності в основному злочині

А. Об'єктивна тяжкість злочину¹⁴ (компоненти злочину)

- Обсяг шкідливих наслідків: сума грошей, кількість наркотиків, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, рівень загрози, кількість потерпілих тощо
- Вид та спосіб вчинення злочину
- Обсяг порушених обов'язків (необережний злочин, ненадання допомоги)
- Кримінальна енергія
- Рівень непридатності при непридатному замаху (ст. 23 КК)
- Кількість злочинців: обсяг злочинного внеску, ієрархічне положення тощо.

В. Умови, які впливають на суб'єктивну оцінку вини (компоненти злочину)

- **Умови, що підвищують ступінь винності:** егоїстичні, нерозумні мотиви, дія за власним бажанням тощо
- **Умови, що знижують ступінь винності:** обмежена осудність (ст. 11 КК), помилка у забороні (ст. 20 КК), незавершений замах (ч.1, 2 ст. 21 КК), пособництво (ст. 25 КК), ексцес оборони (ч. 2 ст. 33 КК), ексцес надзвичайного стану (п. 1, 2 ст. 34 КК), мотиви, що заслуговують на повагу (п. 1 ст. 64 КК), тяжкі умови (п. 2 ст. 64 КК), тяжка загроза (п. 3 ст. 64 КК), дія на прохання (п. 4 ст. 64 КК), серйозна спокуса (п. 5 ст. 64 КК), провокація (п. 6 ст. 64 КК), вік між 18 та 20 роками (п. 9 ст. 64 КК), тяжкі умови в дитинстві та у юності (спеціальний закон), біографія злочинця, якщо з неї можна зробити висновок щодо злочину та особи злочинця

С. Загальна оцінка вини (за основний злочин)

- Дуже незначна, недостатня, незначна, середньої тяжкості, тяжка, дуже тяжка, виявляється тяжка тощо

Крок II: Оцінка винності кожного з побічних правопорушень

Кожне окреме правопорушення у вигляді злочину оцінюється окремо відповідно до кроку 1

Крок III: Тимчасове встановлення гіпотетичного покарання, обумовленого ступенем винності за основний злочин. Встановлюється приблизне покарання (наприклад, 2-4 роки). При закінченому замаху виходять із гіпотетично завершеного злочину.

Крок IV: Оцінка гіпотетичного покарання, обумовленого ступенем винності за побічні правопорушення

Робиться приблизна оцінка кожного з побічних правопорушень, встановлюється приблизне загальне покарання як сукупність додаткових покарань. При завершеному замаху виходять із гіпотетично завершеного злочину.

Крок V: Наведення та оцінка обставин, які можуть вплинути на покарання, обумовлене ступенем винності¹⁵ (за основний злочин) (компоненти злочинця, критерії, що стосуються особи злочинця).

- **Підстави підвищення рівня покарання:** кілька покарань у вигляді позбавлення волі за кілька злочинів (ст. 68 КК), кілька покарань у вигляді позбавлення волі¹⁶ за

¹³ Див.: Hans Mathys, Zur Technik der Strafzumessung, SJZ 100 (2004) Nr. 8, S. 173-182.

¹⁴ Оцінка завжди відбувається, зважаючи на те, яке право було порушене. Обставини, які обумовлюють кваліфікований склад злочину, не можуть бути враховані ще раз при оцінці вини (наприклад, «вчинення злочину групою» відповідно до п. 2 ст. 140 КК).

¹⁵ Для визначення ступеня має значення кожна обставина. При зворотній дії досліджується обсяг зниження покарання через незавершений замах перш ніж залучаються інші обставини, що пом'якшують покарання.

¹⁶ Тут йдеться про співвідношення вини в побічному делікті та вини у основному злочині, тобто про те, чим може бути обумовлено підняття межі. Якщо вчинено тільки замах на побічне правопорушення, то це впливає на рівень збільшення.

багаторазове вчинення злочину¹⁷, рецидив (ст. 67 КК), судимості, правопорушення під час розслідування справи або випробувального строку, особливе небажання визнати винність тощо.

- Підстави зниження рівня покарання: завершений замах (ст. 22 КК), відверте каяття (п. 7 ст. 64 КК), відносно великий проміжок часу, що пройшов з моменту вчинення злочину (п. 8 ст. 64 КК), тяжкі умови (ст. 66 КК), визнання вини, справжнє каяття, особлива чутливість до покарання, застосування некримінальних санкцій (наприклад, вилучення прав, дисциплінарні заходи, звільнення з роботи тощо), можливість умовного покарання (спеціальний закон), порушення принципу розгляду справи в розумні строки (спеціальний закон), активна дія V-персон тощо.

Крок VI: Встановлення відповідного покарання

Чи змінюється оцінка, основана на вині, з урахуванням обставин, що не залежні від винності? Якцо так, то наскільки? Чи дозволяють загальні обставини вчинення злочину призначення покарання в межах покарання за основний злочин чи необхідно виходити за ці межі? У якій мірі це треба робити? Ці положення необхідно обґрунтувати. Чи мають місце додаткові покарання?

Додаток III

Фабула справи

Штефан Гасс доповів Вам про окремі фактори, на які звертається увага при призначенні покарання у Швейцарії, та детально представив методику того, коли і яким чином ці фактори враховуються з метою призначення належного покарання за окремий злочин. Наведена методика є спробою – і це важливо –

увести об'єктивовані компоненти до процесу пошуку відповідної санкції, який має відбиток суб'єктивного. Саме тому не треба помилятися щодо того, що суддя як і раніше навіть і за об'єктивними каналами техніки визначення покарання має широке поле для оцінок. Суддя повинен усвідомлювати, що він повинен сам представляти обрану міру покарання і не може перекладати відповідальність на застосовувану ним абстрактну формулу визначення міри покарання, ніби він використав для цього комп'ютер, завантаживши у нього необхідну інформацію. Кожен професійний суддя повинен поставити собі запитання, чи є покарання настільки ж справедливим, наскільки правомірним?

Для того, щоб протестувати методику Штефана Гасса, я пропоную застосувати її на конкретному прикладі. Ця фабула пропонується Вам для розгляду як суддям:

Х., народжений 14 січня 1981 року, втратив батьків під час дорожньо-транспортної пригоди ще дитиною. Після того, як він виховувався тіткою, котра походилася з ним погано, він потрапив у дитячий будинок. Вже у 13 років йому були призначені перші покарання в рамках кримінального права для молоді за крадіжку та пошкодження речей. З 14 років він почав час від часу вживати наркотики, спочатку гашишу та екстезі, пізніше кокаїн та героїн. В 16 років він розпочав навчання як слюсар, яке через півроку закинув. Після цього він не повернувся до дитячого будинку, ночував у різних місцях, приєднався до молодіжної банди та жив від дрібних злочинів.

У 18 років кримінальний суд Базеля вироком від 20 серпня 1999 р. засудив його за порушення Закону про обіг наркотичних речовин, а також за крадіжку і шахрайство до 18 місяців позбавлення волі у тюрмі умовно (випробувальний строк – 2 роки).

Вже у листопаді 1999 р. Х., на той час залежний від героїну, торгувати героїном та кокаїном, щоб «дозволити» собі щоденну дозу у 2 грами. Він продав до свого арешту 25 травня 2000 року загалом 720 грам героїну та 230 грам кокаїну. Наприкінці квітня 2000 р. він отримав від У, співробітника супермаркету, який знав, що через наркотичну залежність Х. постійно потребує грошей, інформацію, що 24-25 числа кожного місяця у сейфі в бюро керівника лежать гроші, призначені для виплати зарплатні співробітникам. Мова йшла про суму в 30000 швейцарських франків (близько 24 000 доларів США). Ключ від сейфу завжди лежить у закритій шухляді письмового столу керівника. Також щоденну виручку супермаркету, яка у середньому становить близько 80000 швейцарських франків (64 000 доларів США) передають до банку тільки наступного дня. Вночі ці гроші лежать в іншому сейфі на третьому поверсі будівлі. Шифр сейфу У. не знав. Вони домовились, що якщо Х. ця інформація зацікавить, то він передасть У. половину «виручки».

24 травня 2000 р. у Х. була сильна «ломка», що надвечір він вирішив скористатися інформацією про супермаркет. Після того, як він упевнився, що в будівлі нікого не залишилося, він вліз у вікно, скло якого попередньо розбив, вліз у шухляду письмового столу шефа, вийняв з неї ключі від сейфу, відкрив сейф, де знайшов тільки 10 000 швейцарських франків (8 000 доларів США). Він взяв гроші та пішов на третій поверх шукати сейф із виручкою супермаркету. Після того, як він його знайшов, Х. почав підбирати комбінацію шифру. Через деякий час до нього наблизився охоронець, який почув ворухіння. Х. впав у паніку після того, як зрозумів, що бігти йому немає куди. Він

¹⁷ Див. вище (виноска 5).

стрибнув з третього поверху та отримав множинні переломи стегон. Поліція доставила його у лікарню. При лікуванні стан Х. погіршився. Внаслідок інфекції, йому ампували ногу.

Прокурор, який розслідував справу, 31 грудня 2000 р. пішов на пенсію. Справа була передана його наступнику лише 20 вересня 2001 року, однак той залишив її поки що без розгляду. Після того, як наприкінці 2003 року його обрали головою суду, на початку 2004 року вже його наступник знайшов справу та продовжив розслідування. У липні 2004 року на решиті справа була передана до суду. Кримінальний суд розглянув справу сьогодні, і Х., який звільнився від своєї наркотичної залежності, був визнаний винним у багаторазовому кваліфікованому порушенні норм закону про обіг наркотичних речовин, пошкодженні майна, а також повторній, з частковим замахом, крадіжці. У висновку психіатричної експертизи було зазначено, що у Х. була знижена здібність до розуміння того, що відбувалося, а тому він перебував у стані легкоступеневої обмеженої осудності.

Окремі склади злочинів та межі покарань за них:

- торгівля наркотиками, п. а ч. 2 ст. 19 Закону про обіг наркотичних речовин, колонія (1-20 років) або тюрма (не менше 1 року)
- крадіжка, ч. 1 ст. 139 КК, тюрма (3 дні – 3 роки) або колонія до 5 років
- пошкодження майна, ч. 1 ст. 144 КК, тюрма або штраф (максимально 5 000 швейцарських франків)
- вживання наркотиків, п. 1 ст. 19а 3 Закону про обіг наркотичних речовин, ув'язнення (3 дні – 3 місяці) або штраф

А. Оцінка винності в основному злочині

Основним злочином є злочин з найвищою абстрактною мірою покарання, йдеться про торгівлю

наркотиками, що передбачено, п. а ч. 2 ст. 19 Закону про обіг наркотичних речовин. Кваліфікованою є кількість наркотиків, і згідно з п. а ч. 2 для героїну становить більше 12 грам чистого героїну, для кокаїну – 18 грам чистого кокаїну. Навіть якщо припустити, що чистої маси наркотику було небагато, все одно його кількість перевищує вказані межі.

1. Об'єктивна тяжкість злочину

Кількість наркотику більше не може розглядатися як обтяжуюча обставина, оскільки вона вказана як кваліфікуюча обставина у п. а ч. 1. Чиста маса наркотику не може бути досліджена, отже у сумнівному випадку необхідно виходити з чистої маси нижче середнього. Прибутків від торгівлі наркотиками Х. не мав, оскільки робив це, аби забезпечити власну дозу. Як обтяжуюча обставина розглядається те, що Х. протягом відносно короткого часу – половини року – продав близько кілограму важкого наркотику (кримінальна енергія, вид та спосіб вчинення злочину).

Зважаючи на те, що кваліфікований склад злочину також передбачає торгівлю наркотиками у кілограмовому вимірі, об'єктивна тяжкість злочину визначається в межах від нетяжкої до середньої тяжкості. Перше гіпотетичне визначення можливого покарання – між 2 та 4 роками тюрми або колонії.

2. Підстави, які впливають на суб'єктивну оцінку вини

Умови, що підвищують ступінь винності: мотиви є егоїстичними, також

Можна вести мову про вчинення злочину за власним бажанням, причому це розглядається у співвідношенні із власною наркотичною залежністю, яка була поштовхом до правопорушення.

Умови, що знижують ступінь винності: легкоступенева зниження здібності до розуміння того, що відбувається. Залежність від наркотиків хоча й не впливала на усвідомлення неправомірності дії, проте вплинула на здібність діяти відповідним чином (оцінка ситуації). Ч. 1 ст.

64 КК (тяжкі умови) не застосовується, оскільки можливі тяжкі умови (через наркотичну залежність) вже стали причиною обмеженої осудності. Умова юнацького віку (18-20 років) також не враховується. Х. не досяг на момент вчинення злочину 20-ти років, проте у п. 9 ст. 64 КК вказано, що зважаючи на юнацький вік особа не може повною мірою оцінити неправомірність діяння. Тобто наявною повинна бути така собі юнацька легковажність або наївність щодо вчиненого діяння. Х. це не стосується. У якості умови, що знижує ступінь винності, безперечно розглядатимуться труднощі Х. у дитинстві та юності.

3. Загальна оцінка вини в основному злочині

При суб'єктивній оцінці вини переважають фактори, що знижують ступінь винності, так що скоріше загальну винуватість треба кваліфікувати як легку. Відповідно до цього та на основі об'єктивної тяжкості вчиненого злочину необхідно шукати покарання на нижчій межі. Позбавлення волі приблизно на 2 роки уявляється у цьому випадку правильним.

В. Оцінка ступеня винності у побічних правопорушеннях

Як побічні правопорушення розглядаються повторна з частковим замахом крадіжка, повторне пошкодження майна, а також вживання наркотичних речовин. Вчинення крадіжки виступає тут на перший план. Пошкодження майна є, так би мовити, необхідним попереднім злочином щодо крадіжки і зважаючи на розмір пошкодженого (розбите вікно та зламаний стіл) має маргінальне значення. Вживання наркотиків як певне порушення (порівняти можна з неправильним паркуванням на вулиці) також не має суттєвого впливу на призначення покарання.

1. Об'єктивна тяжкість побічних деліктів

Ефективно захоплена сума в 10 000 швейцарських франків не є занадто великою, проте загалом стосується 110 000 швейцарських франків. Має місце заверше-

ний замах, тому при гіпотетичному визначенні міри покарання за побічний делікт треба виходити з суми злочину в 110 000 швейцарських франків. Діяння Х. було цілеспрямованим, хоча у випадку з сейфом з шифром виникає запитання, чи не мав там місце непридатний замах, адже віднайдення шифру обмежує строк такого пошуку як перемогу у лото? Обтяжуючим фактором є кількаразове вчинення злочину (2 крадіжки). Це саме стосується й пошкодження майна. В іншому і щодо пошкодження майна, і щодо вживання наркотиків діють одні й ті самі правила. Об'єктивна тяжкість побічних деліктів, зважаючи на те, що замах враховується на більш пізній стадії призначення покарання, а з цього вихідною вважається сума у 110 000 швейцарських франків, можна визначити як середньої тяжкості. Гіпотетично можливе покарання за побічний делікт повинно лежати в межах між 18 місяцями та 3 роками тюрми.

2. Умови, які впливають на суб'єктивну оцінку вини

У цілому враховуються усі та самі умови, які мали місце при торгівлі наркотичними речовинами. На відміну від цього ідея вчинити злочин належала У, а не Р, що може бути враховано як підстава, що пом'якшує покарання.

3. Загальна оцінка винності у побічних деліктах

При суб'єктивній оцінці вини знову переважають пом'якшуючі фактори, так що треба кваліфікувати скоріше як нетяжку. Також і тут необхідно зважати на нижню межу покарання. Здається, що позбавлення волі приблизно на 18 місяців є відповідною мірою покарання.

С. Наведення і оцінка обставин, які можуть змінити покарання, призначене за винне діяння

Якнайперше треба мати на увазі, що замах на крадіжку може розцінюватися як пом'якшувальна обставина, – і це значною мірою, оскільки шкода у порівнянні з сумою, на яку був

направлений умисел, становить менше, ніж одну десяту. Як обставини, що обтяжують покарання, розглядаються:

- П.1 ст. 68 КК: кілька покарань у вигляді позбавлення волі за кілька злочинів, а також кілька покарань у вигляді позбавлення волі за багаторазове вчинення злочину
 - Судимість
 - Вчинення правопорушення під час випробувального строку
- Як обставини, що пом'якшують покарання, розглядаються:
- завершення замаху (ст. 22 КК) (див. вище)
 - тяжкі умови за змістом ст. 66-прим. КК (ампутація ноги як наслідок злочину)
 - визнання вини
 - правопослушна поведінка після злочину за змістом п. 8 ст. 54 КК
 - порушення принципу розгляду справи в розумні строки

Додаток IV

Види покарання згідно з чинним законодавством (на прикладі кантону Базель-Ландшафт)¹⁸

1. **Звичайні покарання** (покарання у спеціальній установі або – покарання до 3 місяців – в одній з окружних тюрем).

2. **Обмеження волі.** Діють наступні передумови: покарання (основне без позбавлення волі) не більше ніж 12 місяців; робоче місце з виконанням повної норми (приблизно 40 годин на тиждень з укладенням трудового договору); до початку покарання повинно бути сплачено відшкодування у розмірі 20 франків за день.

3. **Суспільно-корисні роботи.** Ця форма покарання використовується при короткотермінових покараннях до 3 місяців ув'язнення або тюрми. Винні працюють у визначених нами організаціях безоплатно, при цьому 4 години роботи зараховуються як день ув'язнення або тюрми.

4. **Електронний моніторинг.** Виконання короткотермінового позбавлення вол, але

не менше 30 днів, наприклад, від 30 днів до 12 місяців тюрми (основне покарання). Виконання покарання у такій формі контролюється електронним пристроєм. Вдома за допомогою браслета, що фіксується на нозі, та приймача, що приєднується до телефонної лінії. Передумови: квартира (місце проживання – кантон Базель-Ландшафт або Базель-місто) з особистим підключенням до телефонної лінії; згода дорослих осіб, які проживають спільно з винним; місце роботи або навчання (мінімум 20 годин/тиждень – пред'явлення трудового договору; згода нате, що про використання електронного пристрою буде повідомлений роботодавець; готовність та здатність бути включеним до такої програми контролю; відшкодування у сумі 20 франків за день до початку покарання.

Додаток V

Витяги з кримінального законодавства Швейцарії

Ст. 11 Кримінального кодексу (КК)

Обмежена осудність

Якщо на момент вчинення злочину особа була суттєво недорозвинута або недостатньо розвинута психічно або розумово, тобто так, що в неї була знижена здатність розуміти неправомірність свого діяння або діяти відповідно до свого розуміння неправомірності діяння, то суддя може пом'якшити покарання на власний розсуд (ст. 66). Можуть бути застосовані заходи виправлення відповідно ст. 42-44 та 100-прим.

Ст. 22 КК

Закінчений замах. Добровільна відмова

1. Якщо кримінально каране діяння було завершене, але до повного завершення злочину не настає шкідливий наслідок, особі може бути призначено пом'якшене покарання (ст. 65).

2. Якщо особа не довела злочин до кінця добровільно або завадила настанню шкідливих наслідків, то суддя може

¹⁸ З 2006 року буде введений в дію оновлений Кримінальний кодекс, в якому буде передбачено більшу кількість санкцій (наприклад, суспільно корисні роботи, штрафодні тощо).

пом'якшити покарання на власний розсуд (ст. 66).

Ст. 44 КК

Карність алкогольно та наркотично залежних осіб

1. Якщо особа є алкогольно залежною і вчинення злочину знаходиться у безпосередньому зв'язку з цією обставиною, то суддя може направити її у спеціальну установу, призначену для алкогольно залежних, або у разі необхідності направити її на лікування, для того, щоб упередити вчинення цієї особою інших правопорушень. П. 2 ст. 43 застосовується відповідно.

Суддя у разі необхідності вимагає пред'явлення результатів фізичного та психічного обстеження особи, а також довідки про необхідність застосування лікування.

2. Спеціальна установа для утримання алкогольно залежних функціонує окремо від інших установ, передбачених у цьому законі.

3. Якщо виявляється, що направлена особа не може бути вилікувана або після двох років утримання у спеціальній установі не виконані умови умовного виконання покарання, то суддя на підставі довідки спеціальної установи вирішує, якою мірою та яким чином може бути виконано покарання, яке було відстрочено.

4. Якщо компетентний орган вважає, що особа вилікувалася, то вона вирішує щодо звільнення цієї особи з установи.

Компетентний орган може звільнити особу умовно від 1 до 3 років та встановити за нею спеціальний нагляд.

Компетентний орган повідомляє про таке рішення суддю.

5. Суддя вирішує, якою мірою та яким чином може бути виконано покарання, яке було відстрочено, з моменту звільнення особи зі спеціальної установи. Компетентний орган висловлює з цього приводу свою думку. Тривалість перебування в установі зараховується до тривалості позбавлення волі.

6. Ця стаття застосовується також стосовно наркотично залежних осіб. Якщо особа,

якій призначено покарання, вимагає застосування щодо неї медичних заходів звільнення від наркотичної залежності, суддя може направити її до спеціальної установи для лікування наркотично залежних осіб та відстрочити виконання покарання.

Ст. 63 КК

1. Загальні правила

Суддя призначає покарання в залежності від ступеня вини особи; він враховує мотиви, попередні умови життя та особисті стосунки винної особи.

Ст. 64 КК

2. Пом'якшення покарання

Пом'якшуючі обставини

Суддя може пом'якшити покарання:

якщо особа діяла з мотивами, що заслуговують на повагу,

перебуваючи в тяжких умовах, під тяжким впливом і загрозою,

за розпорядженням особи, яку вона не може ослуhatися або від якої залежна;

під провокацією потерпілого; у розлюченому стані або внаслідок болю від незаконних дій щодо неї;

якщо вона щиро покаялася, а саме відшкодувала спричинену внаслідок діяння шкоду;

якщо після вчинення діяння пройшло відносно багато часу і особа протягом цього часу поводи́ла себе пристойно;

якщо особа була у віці від 18 до 20 років та ще не могла належно усвідомлювати неправомірний характер свого діяння.

Ст. 65 КК

Межі покарання

Якщо суддя вважає, що покарання може бути пом'якшено, то він виходить з того, що:

замість позитивного перебування у колонії зараховується колонія на строк не менше 10 років; замість колонії з особливо встановленим терміном перебування – колонія;

замість колонії – тюрма від 6 місяців до 5 років;

замість тюрми з особливо встановленим терміном перебування – тюрма;

замість тюрми – ув'язнення або штраф.

Ст. 66 КК

Пом'якшення покарання на власний розсуд

1 Якщо закон передбачає пом'якшення покарання на власний розсуд, суддя не пов'язаний видом і мірою покарання, передбаченими у законі.

2 Суддя, однак, враховує мінімальну межу покарання.

Ст. 66-прим. КК

2а Відмова від подальшого кримінального переслідування та звільнення від покарання.

1 Якщо особа настільки вражена від безпосередніх наслідків свого діяння, що покарання виявилось б недоречним, то компетентний орган відмовляється від кримінального переслідування, від передачі справи до суду або покарання.

2 На таких же підставах відмовляються від умовного переслідування або умовного звільнення.

3 компетентними органами називаються у кантонах правоохоронні органи.

С. Ст. 68 КК

Д. Зіставлення кримінально караних дій та положень про покарання

1. Якщо хтось за вчинення одного або кількох діянь повинен отримати кілька покарань у вигляді позбавлення волі, суддя призначає йому міру покарання за найтяжчий злочин та відповідно підвищує його тривалість. Однак, він не може перевищувати найвищу межу цього покарання. При цьому він пов'язаний визначеною законом найвищою межею покарання.

Якщо хтось за вчинення діянь покараний кількома штрафами, суддя визначає йому розмір штрафу, відповідний його вині.

Додаткові покарання та заходи безпеки можуть призначатися навіть якщо вони передбачені тільки за одне або кілька кримінально караних діянь.

2. Якщо суддя повинен прийняти рішення про позбавлення волі за злочин, вчинений особою, то поки вона не засуджена за інший злочин до позбавлення волі, суддя встановлює покарання так, щоб воно не перевищувало покарання, яке б призначало-

ся, якби кілька злочинів були вчинені одночасно.

Ст. 10 КК

Направлення у виховну трудову установу

1. Якщо особа суттєво уражена у своєму характерному розвитку, або якщо вона бездоглядна, розпутьна або ухиляється від роботи, і це перебуває у причинному зв'язку із вчиненням діяння, замість покарання суддя може направити її у виховну трудову установу, якщо є підстави припустити, що такий захід сприятиме усуненню у майбутньому небезпеки вчинення цією особою іншого злочину.

2. Виховна трудова установа функціонує окремо від інших установ, згаданих у цьому законі.

3. Направлений залучається до роботи. При цьому зважається на його здібності; він повинен бути в змозі на свободі вміти заробляти гроші. По можливості, здійснюється сприяння його вихованню, духовному та фізичному розвитку, а також професійним знанням.

Направленим вможливується отримання професійної освіти або діяльності поза межами установи.

4. Якщо особа порушує дисципліну в установі або не дотримується методів виховання, що застосовуються у виховній трудовій установі, компетентний орган може прийняти рішення про вживання заходу безпеки в установі виконання покарань. Якщо підстава утримання в установі виконання покарань відпадає, особа переводиться у виховну трудову установу.

Ст. 139 КК

Крадіжка

1. Той, хто вилучає у іншого чужу рухому річ для привласнення собі та з метою незаконного збагачення себе або інших, карається позбавленням волі у колонії до 5 років або у тюрмі.

2. Особа карається позбавленням волі у колонії до 10 років або у тюрмі не менше ніж на 3 місяці, якщо вона краде систематично.

3. Особа карається позбавленням волі у колонії або тюрмі не менше, ніж на 3 місяці, якщо вона вчинює крадіжку

як член банди, яка організувалася для прогресивного здійснення розбою або крадіжки,

якщо з метою вчинення крадіжки вона носить із собою пістолет або іншу небезпечну зброю,

якщо вона у будь-якому виді, як от при вчиненні крадіжки, має високу ступінь суспільної небезпечності.

4. Крадіжка у родичів чи членів сім'ї переслідується тільки за заявою потерпілого.

Ст. 144 КК

Пошкодження майна

1 Той, хто пошкоджує, руйнує або робить непридатною річ, яка є чужою власністю або перебуває у чужому володінні чи користуванні, у випадку подання заяви карається позбавленням волі у тюрмі або грошовим штрафом.

2 Якщо особа пошкодила майно у натовпі, кримінальна справа порушується без заяви.

3 Якщо спричинена велика шкода, покарання може бути призначено у колонії до п'яти років позбавлення волі. Кримінальна справа порушується без заяви.

Ст. 19 Закону про обіг наркотичних речовин

1. Той, хто без належного дозволу вирощує алкалоїдомісткі рослини чи коноплю з метою отримання наркотичної речовини,

хто без належного дозволу виробляє, видобуває, перетворює або обробляє наркотичні речовини,

хто без належного дозволу їх зберігає, розсилає, транспортує, ввозить, вивозить чи провозить,

хто без належного дозволу їх пропонує іншим, розповсюджує, продає, дістає, розпоряджається щодо них, вводить в обіг або віддає,

хто без належного дозволу ними володіє, зберігає у себе, купляє чи іншим чином вимагає, хто готується до цього,

хто фінансує недозволений обіг наркотичних речовин або сприяє фінансуванню,

хто публічно закликає до вживання наркотичних речовин або публічно створює умови для придбання або вживання наркотичних речовин,

карається, якщо діяння вчинюється умисно, позбавленням волі у тюрмі або грошовим штрафом. У тяжких випадках особа карається позбавленням волі у тюрмі або колонії на строк не менше одного року, з призначенням якого може бути призначений штраф у розмірі до 1 мільйона франків.

2. Тяжкий випадок має місце тоді, коли особа

а. знає або може знати, що правопорушення стосується такої кількості наркотичних речовин, яка становить загрозу для здоров'я багатьох людей;

б. діє як член банди, яка організувалася з метою вчинення незаконного обігу наркотичних речовин;

с. систематичною торгівлею зробила великий обіг або отримала великий прибуток.

3. Якщо порушення, вказані у п.1 вчинені необережно, то це тягне за собою покарання у вигляді позбавлення волі у тюрмі до одного року, ув'язнення або штраф.

4. Особа карається відповідно до п.1, 2 також, якщо діяння вчинила за кордоном, у Швейцарії зупинилася та не виїхала, та якщо діяння також є кримінально караним на місці його вчинення.

Е.Ст. 19а Закону про обіг наркотичних речовин

1. Той, хто без належного дозволу умисно вживає наркотичні речовини або для власного вживання наркотичних речовин вчинює порушення, передбачене ст.19, карається ув'язненням або штрафом.

2. У нетяжких випадках справа може бути закрита або особою може бути звільнено від покарання. Може бути винесено попередження.

3. Якщо через вживання наркотичних речовин особа знаходиться або повинна знаходитися під лікарським наглядом, кримінальне переслідування може бути зупинено. Кримінальний процес проводиться, якщо лікування особи закінчилося.

4. Якщо особа є залежною від наркотичних речовин, суддя може призначити покарання під лікарським наглядом. Ст. 44 Кримінального кодексу діє відповідно.

Практика призначення міри покарання у виді громадських робіт

З прийняттям у 2001 році нового Кримінального кодексу українські суди почали більш диференційовано застосовувати міри кримінального покарання. Зберігається тенденція до зменшення частки засуджених до позбавлення волі у загальному числі засуджених. Судді все частіше застосовують нові види покарань, що передбачені Кримінальним кодексом: громадські роботи, обмеження волі, штраф.

Одним з кращих в Україні є досвід призначення громадських робіт Глухівським судом Сумської області. Тісна налагоджена співпраця суду, кримінально-виконавчої інспекції та органів місцевого самоврядування дозволила відпрацювати механізм застосування громадських робіт та організувати контроль за виконанням вироку. Про практику призначення такої міри покарання розповідає суддя Глухівського міськрайонного суду Сумської області Грекова Галина Федорівна.

Грекова Г.Ф.
суддя Глухівського районного суду Сумської області

Карно-правова політика нашої держави спрямована на застосування суворого покарання до осіб, які вчинили особливо тяжкі і тяжкі злочини, і на пом'якшення відповідальності за діяння, які не представляють підвищеної суспільної не-

безпеки. Тенденція гуманізації покарання прослідковується в новому діючому Кримінальному кодексі України, де в багатьох статтях була знижена міра покарання, а також введені, як альтернативні, більш м'які види покарання.

Новелою став у Кримінальному кодексі такий вид покарання як громадські роботи, практику застосування якого Глухівським районним судом

Сумської області було мною вивчено.

Із введенням нового виду покарань до карного кодексу спочатку у 2002 році поставились обережно. По Сумській області громадські роботи, як міра покарання, були застосовані до 3,9 % всіх засуджених, по Глухівському суду – до 8,5 %, по Україні – до 0,9 % засуджених.

За другий рік застосування цієї міри покарання у 2003 році всі суди майже вдвічі більше стали обирати мірою покарання громадські роботи, про що свідчать статистичні дані.

Так, до громадських робіт судами по всій Україні були засуджені 2761 особа, що становить 1,4 % від усіх засуджених.

По Сумській області громадські роботи застосовані до 550 осіб, що складає 8,5% від засуджених, а по Глухівському районному суду громадські роботи були призначені 62 засудженим, що склало 22,8 % від всіх видів покарань, призначених судом за 2003 рік.

Кримінальний кодекс України передбачає громадські роботи за злочини невеликої тяжкості: проти здоров'я (ст.ст.123, 124, 125, 126, 128, 132, 134, 137, 145), злочини в сфері господарської діяльності (ст.ст. 213, 225, 226, 229) і проти громадської моральності ст. 303 КК України, тобто із 447 статей Кримінального кодексу, тільки у 14 передбачено міру покарання – громадські роботи.

Безпосередньо нашим судом розглянуто 7 справ за злочини, які передбачають мірою покарання громадські роботи:

- за навмисні легкі тілесні ушкодження: 1 справа і засуджено 1 особу;
- необережні тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження: 6 справ і засуджено 6 осіб.

Інших злочинів, за які передбачено кримінальну відповідальність у виді громадських робіт, судом не розглядалось.

Із 7 засуджених тільки 1 було призначено судом міру покарання, яка передбачена законом, – громадські роботи. До 6 засуджених суд застосував інші міри покарання, виходячи, в основному, із даних, які характеризували засудженого, в т.ч. попередню судимість, відносини з потерпілими, відшкодування збитків – арешт, виправні роботи, обмеження волі.

Законодавець не виключає призначення громадських робіт при застосуванні ст.69 КК України як більш м'якого виду покарань, ніж передбачено статтею, по якій засуджується винна особа.

Так, застосування ст.69 КК України судом мало місце:

за злочини середньої тяжкості: умисні середньої тяжкості:

кості тілесні ушкодження по ст. 122 ч.1 КК України 2 засуджених; *таємні крадіжки чужого майна* по ст. 185 ч.1, 2 КК України 8 засуджених.

за тяжкі злочини: крадіжки чужого майна з проникненням у житло або інше приміщення по ст. 185 ч.3 КК України 42 засуджених, що становить 67,7 % від усіх засуджених до громадських робіт;

хуліганство по ст.296 ч.1 КК України 2 засуджених.

Застосування судом покарання завжди індивідуальне, бо призначається з урахуванням характеру і ступеню суспільної небезпеки скоєного злочину, даних, що свідчать про особу винного, інших обставин, які враховуються при обранні міри покарання. **Необхідне застосування до засудженого такого комплексу обмежень його прав і свобод, щоб він був вагомим і разом з тим достатнім для досягнення головної мети покарання – виправлення засудженої особи.**

Що ж кради засуджені до громадських робіт:

- у 18 випадках із дачних будинків, літніх кухонь – кухонний посуд, предмети домашнього вжитку із дюралюмінієвого сплаву для продажу як кольоровий металобрухт, завдавши збитків від 100 до 350 грн.

- у 13 випадках крадіжки із господарських споруд, складських приміщень – незначних запчастин до сільськогосподарської техніки, інвентар, електролічильники, дріт, батареї на суму від 150 до 500 грн.

- 12 випадків крадіжок з господарських сараїв, підвалів – велосипедів, птиці, кролів, свиней, продуктів харчування на суму від 100 до 250 грн.

- 7 крадіжок з житла – особисті речі, гроші від 100 до 350 грн.

У всіх випадках вартість вкраденого невелика. За всі ці злочини передбачена законом міра покарання у виді позбавлення волі на строк від 3-х років. Але враховуючи розмір вкраденого, його вартість, значимість для потерпілої сторони, побажань потерпілої сторони про обрання міри покарання не пов'язану з позбавленням волі, суд приходив до висновку, що слід застосу-

вати ст.69 КК України і призначити громадські роботи.

В основному, засуджені – це жителі сіл, які не працювали (8 працюючих з 50 осіб), але які позитивно характеризувались за місцем проживання, раніше не судимі, мали на утриманні неповнолітніх дітей та інших членів сім'ї, які повністю визнали свою вину, мали вади здоров'я та, в основному, відшкодували збитки.

Із 62 засуджених до громадських робіт 5 жінок, які не працювали, та 13 неповнолітніх, з яких 1 – студент вузу, 3 – студенти коледжу, 4 – учні ПТУ, 3 – учні загальноосвітніх шкіл, 2 – ніде не працювали і ніде не навчались. Всі ці неповнолітні вчинили крадіжки чужого майна з проникненням в житло та інші приміщення, викрадаючи в основному кухонний посуд, господарські та побутові речі з метою продажу як кольоровий металобрухт, отримані гроші витрачали на придбання харчових продуктів, солодоці, одяг, шкільне приладдя.

Дані покарання за своїм характером пов'язані з трудовим впливом на засудженого, суть якого – безоплатна робота, від якої, як виду покарання, не можна відмовитись незалежно від умов праці та її характеру. В цьому проявляється карна сутність громадських робіт як виду покарання.

Громадські роботи виконувались за місцем проживання на користь суспільства, вид яких визначався сільським або міським головою, що видавав розпорядження, закріплював за засудженим відповідальну особу, визначав найменування і обсяги роботи, складав графік і доводив під підпис до виконавця.

В основному громадсько-корисні роботи – це роботи з благоустрою населених пунктів, ремонтні роботи комунікацій, тротуарів, доріг, вивезення сміття, впорядкування сміттєзвалищ тощо.

Залучення органів місцевого самоврядування, громадськості до застосування та виконання громадських робіт покладає значно більшу відповідальність на засудженого, який глибше відчуває обов'язок виконання призначеної роботи, необхідність кожного дня звітування про неї. Крім того, протягом місяця виконанням покарання цікавляться

дільничний та інспектор кримінально-виконавчої інспекції.

При відбуванні, наприклад, виправних робіт або міри покарання з випробуванням такого контролю, а відповідно і відповідальності з боку засудженого немає.

Громадські роботи призначались судом від 60 до 240 годин, а неповнолітнім від 60 до 120 годин. Роботи, що виконуються за вироком суду, відповідно до ч.3 ст.43 Конституції України не вважаються примусовими роботами, використання яких заборонено.

На мій погляд, громадські роботи – дієва, досить ефективна міра покарання. Засуджені з відповідальністю ставляться до відбування міри покарання, тільки 1 особа ухилялась від відбування громадських робіт і її було замінено на іншу міру покарання – арешт.

Велике виховне значення ця міра покарання має і для суспільства. Адже громадськість кожного дня спостерігає, що покарання, призначене судом, виконується. Люди сприймають цей вид покарання як більш дієвий і суворий, ніж призначення покарання у виді позбавлення або обмеження волі, а тим більше застосування ст.ст. 75, 104 КК України – звільнення від покарання з випробуванням.

Громадські роботи сприяють державній політиці, направленої на невідворотність покарання, і в той же час, на його гуманізацію. Виконання цього виду покарання не потребує витрат державних коштів на утримання, виконується не важко, не потребує додаткових зусиль з боку працівників кримінально-виконавчої інспекції.

У даному випадку достатньо належного взаєморозуміння і злагоди між працівниками інспекції, контролюючої виконання вироку, дільничного інспектора і міського голови для організації належного контролю, обліку і звітності за виконанням міри покарання. Від цього вииграють всі. Таке взаєморозуміння в Глухівському районі Сумської області між правоохоронцями, органами місцевого самоврядування при участі суддів, які контролюють стан виконання вироку шляхом щоквартальних взаємозвірок з кримінально-виконавчою інспекцією, знайдено. ■

Досудова підготовка матеріалів щодо соціального дослідження особи підсудного

Центр суддівських завершив пілотний проект «Запровадження елементів пробації в кримінальному судочинстві України на базі Білоцерківського та Ялтинського міських судів», який реалізував спільно з управлінням кримінально-виконавчої інспекції Державного департаменту України з питань виконання покарань. Проект здійснювався за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Метою даного проекту було: відпрацювання елементів пробації шляхом досудового дослідження особистості підсудного для застосування найбільш адекватного покарання до нього, розробка методичних рекомендацій щодо досудової підготовки матеріалів для працівників кримінально-виконавчої інспекції, підготовка пропозицій для введення інституту пробації в Україні. Пропонуємо вашій увазі виступ голови Білоцерківського міськрайонного суду Саніна Володимира Миколайовича на міжнародному семінарі «Гуманізація кримінального судочинства. Досвід призначення та виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі», який відбувся 30 вересня-1 жовтня 2004 року в м. Києві.

Санін Володимир Миколайович
голова
Білоцерківського
міськрайонного суду

Досудова підготовка матеріалів щодо соціального дослідження особи підсудного

Ш а н о в н і
у ч а с н и к и
семінару!

На Ваш роз-
суд сьогодні я
хочу предста-
вити проект:

«Відпрацювання елементів пробації», що був запроваджений за підтримки МФ «Відродження» Центром суддівських студій та Білоцерківським міським судом, а з 19 березня 2004 року Білоцерківським міськрайонним судом. В цьому проекті ми працюємо близько 2-х років. Хоча досвід, можливо, і не великий, але ми вважаємо за можливе

поділитися ним з присутніми, можливо це також допоможе вам в роботі.

Хочу одразу попередити, що а ні в діючому КПК України, а ні в проекті КПК України ви не знайдете абсолютно нічого по цьому питанню.

Важлива складова процесу реформування – це подальший розвиток принципу гуманізму в кримінальному судочинстві. Основне завдання суду та правоохоронних органів держави не в тому, щоб покарати злочинця, а в тому, щоб повернути його до суспільства нормальною людиною.

Але, можете вірити нам, питання слухне і заслуговує на увагу.

Судово-правова реформа в Україні хоча і затягнулася, все-таки рухається вперед, і спрямована на визнання пріоритету захисту прав і свобод людини, загальнолюдських цінностей.

Важлива складова в процесі реформування – це подальший розвиток принцип гуманізму в кримінальному судочинстві. Основне завдання суду та правоохоронних органів держави не в тому, щоб покарати злочинця, а в тому, щоб повернути його до суспільства нормальною людиною.

Саме запровадження інституту правової пробації допоможе нам більш об'єктивно приймати судові рішення та повертати особу до суспільства, колективу та сім'ї. Створення такого інституту потребує вивчення елементів пробації на прикладі окремих пілотних проектів, прийняття на цій основі виважених рішень та відповідних змін до діючого законодавства.

Що ми маємо на практиці?

Слідчий по кримінальній справі докладає основне зусилля до зібрання доказів вини особи в скоєнні злочину. Да, він також зобов'язаний зібрати докази щодо особи обвинуваченого, що на практиці робиться у вигляді 1-2 характеристик на особу та відомостей про стан сім'ї особи.

П р о г а л и н и слідства щодо соціального дослідження особи повинні поповнити адвокати – але цього на практиці ми ще не бачимо.

Тому і виникла ідея запровадження цього пілотного проекту, в якому основне навантаження покладається на працівників кримінально – ви-

конавчої інспекції (доречи, на сьогодні, абсолютно на безкоштовній основі – хоча на мою думку це не правильно).

Хочу відразу сказати, що спочатку планувалося, що досудова підготовка матеріалів повинна здійснюватися після передачі матеріалів до суду на стадії попереднього розгляду справи суддею, та, як правило, у відношенні осіб, які скоїли злочини невеликої та середньої тяжкості.

Практика показала, що така підготовка повинна починатися працівниками кримінально – виконавчої інспекції на стадії дізнання чи попереднього слідства, оскільки за час відведений для стадії попереднього слідства неможливо досконало провести соціальне дослідження особи. Крім цього, таке дослідження слід проводити і по окремих тяжких злочинах, оскільки не по усіх цих категоріях справ особи позбавляються волі (наприклад: ДТП...).

Що таке досудова підготовка матеріалів?

У ході виконання досудової функції здійснюється збір інформації про правопорушення з метою надання допомоги суду у визначенні найбільш ефективного для даної особи виду покарання (позбавлення волі чи альтернативного покарання) на основі прогнозу подальшої поведінки особи та можливостей її ресоціалізації у місцях позбавлення волі чи на волі.

Ця функція отримала назву: «соціальне дослідження особистості підсудного», вона має велике значення не лише тому, що її здійснення дає суду можливість отримати додаткову інформацію про правопорушника, яка не завжди може бути отримана в ході слідства та судового засідання (наприклад, діяльність органів слідства та суду засвідчує відсутність у кримінальних справах бодай якоїсь інформації про можливість соціального збереження правопорушника). Ця інформація потрібна також працівникам кримінально – виконавчої інспекції для роз-

робки програми ре соціалізації правопорушника, якщо йому судом буде призначено альтернативний вид кримінального покарання. У випадку ж призначення підсудному позбавлення волі, дані про нього стануть основою програми виховного впливу на нього у місцях позбавлення волі.

Досудова функція містить три етапи:

1. соціальне дослідження особистості правопорушника;
2. складання попереднього соціального повідомлення (досудового звіту);
3. присутність на засіданнях суду працівників кримінально – виконавчої інспекції.

В свою чергу соціальне дослідження особистості правопорушника проходить у 4 етапи:

1. встановлення попередніх судимостей затриманої особи на основі офіційних даних міліції, вироків суду та ін.;
2. проведення особистих бесід працівника кримінально – виконавчої інспекції з правопорушником, членами його сім'ї, друзями з метою встановлення його «соціальної характеристики», тобто біографії, умов життя, які сприяли формуванню його особистості;
3. встановлення фізичного та психічного стану правопорушника;
4. здійснення перевірки та уточнення соціальних відомостей про правопорушника, його ставлення до праці чи навчання, до оточуючих, соціальні контакти, тощо.

Таким чином, соціальне дослідження особистості є специфічним видом діяльності кримінологічного та соціально-психологічного характеру, воно не має нічого спільного з процесом пошуків та оцінки доказів, встановленням вини правопорушника, які здійснюють органи дізнання та слідства.

Робота з правопорушниками вимагає від працівників кримінально – виконавчої інспекції певних знань у галузі психології та педагогіки, досвіду роботи з людьми. Така людина повинна не просто мати певну освіту, а має володіти певними навиками, які б дозволяли їй долати психологічні бар'єри між нею та правопорушником, встановлювати атмосферу взаєморозуміння, довіри та співробітництва.

Успіх бесіди з правопорушником багато в чому залежить від того, яке враження складається у правопорушника про працівника кримінально – виконавчої інспекції. Працівник повинен уміти виражати своє співчуття до невдач правопорушника, залишаючись при цьому людиною, а не тільки дослідником. Він повинен виявляти максимум терпіння і доброзичливості.

Основне питання, на яке повинен дати відповідь працівник кримінально – виконавчої інспекції: **«Чи може нагляд у суспільстві допомогти злочинцю в його виправленні та чи буде його звільнення під нагляд кримінально – виконавчої інспекції безпечним для суспільства?»**

Погодьтеся, це саме те питання, яке в подальшому постає перед суддею при винесенні вироку по справі.

Саме з метою знаходження відповіді на це питання і проводиться соціальне дослідження особистості правопорушника, яке завершується складанням соціального досудового звіту, у якому дають такі відомості:

1. вчинений злочин – з вказівкою конкретних причин, що сприяли вчиненню злочину (наприклад, зловживання особи алкоголем або наркотиками; відсутність роботи; відсутність житла; вплив друзів і т. п.);
2. якщо особа раніше судима – надається історія її протиправної поведінки (які фактори впливають – алкоголь, наркотики, друзі і т. п.);
3. вказується детальна біографія правопорушника

(освіта, професія, місце роботи, забезпеченість житлом, матеріальне становище);

4. ставлення жертви злочину до правопорушника;

5. психічний стан правопорушника (дієздатність, хвороба, нервово збудження чи депресія) та його стан здоров'я;

6. ставлення правопорушника до вчиненого ним злочину (чи кається, чи винить інших, чи розлючений на суспільство, з чим саме пов'язує вчинення злочину і т. п.);

7. оцінка ступеню ризику споєння повторних правопорушень;

8. конкретні шляхи для усунення причин, які сприяли скоєнню злочину та присутність бажання у особи до вирішення цих проблем (лікування від алкоголізму чи наркоманії; забезпеченість роботою, місцем проживання і т. п.);

9. думка працівників інспекції про можливе покарання (з позбавленням волі чи без нього).

Досудовий звіт надходить до суду, як правило, після закінчення слідства по справі та направлення кримінальної справи до суду. Та передається судді, в провадженні якого знаходиться справа.

Рекомендації працівників кримінально – виконавчої інспекції суду щодо можливого вироку ні в якому разі не можуть розцінюватися як тиск на суд, який вільний у виборі рішення: позбавлення волі чи альтернативне покарання. Так, в нашому суді по одній кримінальній справі суд не погодився із висновком щодо неможливості перевиховання особи без позбавлення волі обрав міру покарання правопорушнику не пов'язану з позбавленням волі.

Які здобутки цього експерименту?

1. Здійснення окремого соціального дослідження особистості підсудного має

велике значення для суддів, оскільки допомагає більш повно вивчити особу та встановити ті об'єктивні та суб'єктивні причини, які вплинули на прийняття особою рішення про вчинення злочину. Більш широка характеристика такої особи дає змогу судді правильно прийняти рішення щодо виду та розміру покарання цій особі. Така практика надає надію правопорушнику на повернення до суспільства.

2. Досудові звіти стають судді у нагоді особливо тоді, коли справа слухається за клопотанням підсудного в скороченому порядку розгляду за ч. 3 ст. 299 КПК України, оскільки суддя при цьому не може досконало провести соціальне дослідження особистості підсудного.

3. Інформація досудового звіту потрібна також працівникам кримінально – виконавчої інспекції для розробки програми ресоціалізації правопорушника, якщо йому судом буде призначено альтернативний вид кримінального покарання.

Більше того, працівники інспекції працюють з правопо-

рушниками з часу порушення кримінальної справи, виявляють проблеми, які сприяли вчиненню злочину, і ще до суду частково вирішують питання щодо їх усунення (лікування особи від алкоголізму чи наркоманії, забезпечення роботою чи житлом і т. п.). Така робота працівників інспекції сприяє належній поведінці правопорушника під час слідства та суду, а також уникненню рецидиву.

В той же час особи, засуджені судом до міри покарання не пов'язаної з позбавленням волі по справах, по яких не проводилися соціологічні дослідження, попадають до працівників інспекції лише після проведення слідства, суду в порядку виконання вироку – тобто через значний проміжок часу. Тому й не дивно, що деякі з таких осіб за час слідства та суду скоюють ще ряд злочинів.

4. Можливість судді при отриманні кримінальної справи до провадження та виникнення питання щодо соціального дослідження підсудного доручити так само працівникам кримінально – виконавчої інспекції.

Про практику призначення судами кримінального покарання

*Постанова
Пленуму Верховного Суду України
від 24 жовтня 2003р. №7*

У зв'язку з прийняттям нового Кримінального кодексу України (далі – КК) у судовій практиці виникають питання щодо застосування окремих його положень, які регламентують призначення покарання.

З метою забезпечення правильного застосування законодавства, усунення недоліків і помилок у діяльності судів при розгляді кримінальних справ Пленум Верховного Суду України

постановляє:

1. Звернути увагу судів на те, що вони при призначенні покарання в кожному випадку і щодо кожного підсудного, який визнається винним у вчиненні злочину, мають суворо дотримувати вимог ст. 65 КК стосовно загальних засад призначення покарання, оскільки саме через останні реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання.

Призначаючи покарання, у кожному конкретному випадку суди зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини справи, що пом'якшують і обтяжують покарання. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

2. Звернути увагу судів на те, що висновки з усіх питань, пов'язаних із призначенням покарання, необхідно належним чином мотивувати у вироку.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 65 КК суди повинні призначати покарання в межах, установлених санкцією статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Із урахуванням ступеня тяжкості, обставин цього злочину, його наслідків і даних про особу судам належить обговорювати питання про призначення передбаченого законом більш суворого покарання особам, які вчинили злочини на ґрунті пияцтва, алкоголізму, наркоманії, за наявності рецидиву злочину, у складі організованих груп чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфікуючими ознаками), і менш суворого – особам, які вперше вчинили злочини, неповнолітнім, жінкам, котрі на час вчинення злочину чи розгляду справи перебували у стані вагітності, інвалідам, особам похилого віку і тим, які щиро розкалялись у вчиненому, активно сприяли розкриттю злочину, відшкодували завдані збитки тощо.

Коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при постановленні вироку потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. У разі обрання покарання у виді позбавлення волі це рішення повинно бути вмотивовано у вироку.

Призначаючи покарання у виді штрафу або вправних робіт і визначаючи їх межі та строки, суди мають враховувати майновий стан підсудного, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо.

При призначенні покарання неповнолітньому підсудному відповідно до ст. 103 КК крім обставин, передбачених у статтях 65-67 КК, необхідно брати до уваги умови життя й виховання неповнолітнього, вплив на нього дорослих, рівень розвитку та інші особливості його особи.

3. Визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст. 12 КК), а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо).

Відповідно до п. 18 «Прикінцевих та перехідних положень» КК при вирішенні питання про віднесення злочинів, передбачених КК 1960 р., які були вчинені до набрання чинності КК 2001 р., до злочинів невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжких або особливо тяжких потрібно керуватися ст. 12 КК 2001 р., якщо це пом'якшує кримінальну відповідальність осіб і не обтяжує ступінь тяжкості злочину, вчиненого до набрання чинності КК 2001 р. В інших випадках необхідно застосовувати відповідні положення КК 1960 р.

Досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо.

4. Виходячи з того, що встановлення пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин має значення для правильного його призначення, судам необхідно всебічно досліджувати матеріали справи щодо наявності таких обставин і наводити у вироку мотиви прийнятого рішення.

Якщо якась із обставин, наведених у ч. 1 ст. 66, ч. 1 ст. 67 КК, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд при призначенні покарання не може ще раз враховувати її як пом'якшуючу або обтяжуючу покарання обставину.

5. Судам треба мати на увазі, що наведений у ч. 1 ст. 66 КК перелік обставин, які пом'якшують покарання, не є вичерпним. При призначенні покарання суд може визнати пом'якшуючими й інші обставини, не зазначені в ч. 1 цієї статті (наприклад, вчинення злочину внаслідок збігу випадкових обставин чи неправильним поведінки потерпілого, відвернення підсудним шкідливих наслідків злочину, часткове відшкодування шкоди, відшкодування моральної шкоди). Визнання обставини такою, що пом'якшує покарання, має бути вмотивоване у вироку.

Вирішуючи питання про наявність такої пом'якшуючої обставини, як з'явлення із зізнанням, суди повинні перевіряти, чи були подані до органів розслідування, інших державних органів заява або зроблене

посадовій особі повідомлення про злочин (у будь-якій формі) добровільними і чи не пов'язано це з тим, що особа була затримана як підозрюваний і, будучи викритою, підтвердила свою участь у вчиненні злочину.

Якщо у справі, порушеній за фактом вчинення злочину, не встановлено, хто його вчинив, добровільні заява або повідомлення особи про вчинене нею мають розглядатись як з'явлення із зізнанням. Аналогічно розцінюється заява особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, про вчинення нею іншого злочину, про який не було відомо органам розслідування.

За сукупності вчинених злочинів з'явлення із зізнанням має враховуватись як обставина, що пом'якшує покарання при призначенні останнього за злочин, у зв'язку з яким зроблено це зізнання.

6. Наведений у ч. 1 ст. 67 КК перелік обставин, що обтяжують покарання, є вичерпним, тому суд не вправі посилатись у вироку як на обтяжуючі і враховувати при призначенні покарання інші обставини, не передбачені цією статтею.

Відповідно до ч. 2 ст. 67 КК суд, установивши наявність зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12 ч. 1 цієї статті обтяжуючих обставин, зобов'язаний навести їх у вироку та врахувати при призначенні покарання. Обставини, передбачені пунктами 1, 3, 4, 5, 8, 11, 13 ч. 1 ст. 67 КК, суд залежно від конкретних обставин справи (зокрема, за відсутності зв'язку якоїсь із названих у цих пунктах обставин зі злочинном) вправі не визнати обтяжуючими, навівши у вироку відповідні мотиви.

7. Виходячи з того, що згідно зі ст. 34 КК рецидивом злочину визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин, не зняту або не погашену в установленому законом порядку, у кожній справі необхідно з'ясовувати відповідні дані.

Для вирішення питання про наявність рецидиву злочину не має значення, чи був закінчений умисний злочин, за який особа засуджується за останнім вироком або засуджувалася раніше, а також була вона виконавцем чи співучасником цих злочинів.

8. Призначення основного покарання, нижчого від найнижчої межі, передбаченої законом за даний злочин, або перехід до іншого, більш м'якого виду основного покарання, або непризначення обов'язкового додаткового покарання (ст. 69 КК) може мати місце лише за наявності декількох (не менше двох) обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого особливо тяжкого, тяжкого злочинів або злочину середньої тяжкості, з урахуванням особи винного.

У кожному такому випадку суд зобов'язаний у мотивувальній частині вироку зазначити, які саме обставини справи або дані про особу підсудного він визнає такими, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину і впливають на пом'якшення покарання, а в резолютивній – послатися на ч. 1 ст. 69 КК. При цьому необхідно враховувати не тільки мету й мотиви, якими керувалась особа при вчиненні злочину, а й її роль серед співучасників, поведінку під час та після вчинення злочинних дій тощо.

Покарання, призначене судом із застосуванням ст. 69 КК, не може бути нижчим від мінімальної межі

відповідного виду покарання, встановленої у Загальній частині КК, тобто меншим, ніж один рік позбавлення чи обмеження волі, шість місяців виправних робіт, один місяць арешту тощо.

3 підстав, зазначених у ч. 1 ст. 69 КК, суд може не призначати додаткового покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини КК як обов'язкове.

Щодо особи, винної у вчиненні декількох злочинів, суд може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене законом, окремо за кожний злочин або тільки за один із них і остаточно визначити покарання за правилами ст. 70 КК. Застосування положень ст. 69 КК щодо покарання (як основного, так і додаткового), призначеного за сукупністю злочинів чи за сукупністю вироків, є неприпустимим.

Призначенню покарання, нижчого від найнижчої межі, передбаченої санкцією статті Особливої частини КК, не перешкоджає наявність у цій же санкції альтернативних, більш м'яких покарань.

Суд не вправі перейти до більш м'якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути до неї застосовані. В таких випадках суд, за наявності до того підстав, відповідно до ст. 7 КПК повинен закрити справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання.

9. Судам необхідно мати на увазі, що ч. 1 ст. 75 КК передбачено звільнення від відбування основного покарання з випробуванням тільки тих осіб, які засуджуються до виправних робіт, службового обмеження (для військовослужбовців), обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Звільнити з випробуванням засуджену особу від відбування іншого виду покарання або позбавлення волі на строк понад п'ять років суд не вправі. Неповнолітній може бути звільнений від відбування покарання з випробуванням лише в разі засудження його до позбавлення волі (ч. 2 ст. 104 КК).

Рішення суду про звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням має бути належним чином мотивоване.

Звільняючи особу від відбування покарання з випробуванням, суд може покласти на неї обов'язки, передбачені ст. 76 КК, з метою організації органами виконання покарань належного контролю за її поведінкою. Перелік цих обов'язків є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Поклавши на засудженого обов'язок, передбачений п. 4 ч. 1 ст. 76 КК, суд повинен зазначити, як часто той має з'являтися для реєстрації в органи кримінально-виконавчої системи.

Іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного до трьох років (ч. 3 ст. 75 КК), а неповнолітньому – від одного до двох років (ч. 3 ст. 104 КК). Цей строк обчислюється з дня постановлення вироку незалежно від того, судом якої інстанції застосовано ст. 75 КК.

При звільненні з випробуванням від відбування основного покарання суд відповідно до ст. 77 КК може призначити додаткові покарання: штраф (за умови, що він передбачений санкцією закону, за яким засуджується особа); позбавлення права обіймати певні по-

сади або займатися певною діяльністю; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Додаткові покарання підлягають реальному виконанню, про що суд зазначає в резолютивній частині вироку.

10. Згідно з ч. 2 ст. 78 КК суд за поданням органу, який здійснює контроль за поведінкою засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням, може прийняти рішення про скасування звільнення та про направлення засудженого для відбування призначеного покарання в разі невиконання покладених на нього обов'язків, визначених ст. 76 КК, або систематичного (три і більше разів) вчинення правопорушень, що потягли адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення.

У разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими статтями 71, 72 КК.

Якщо про вчинення під час іспитового строку нового злочину стало відомо після винесення постанови про звільнення засудженого від покарання (ч. 1 ст. 78 КК), суд, який розглядає справу про новий злочин, вправі призначити покарання за сукупністю вироків лише за умови скасування цієї постанови в установленому порядку.

Виходячи з того, що відповідно до ч. 2 ст. 75, ч. 3 ст. 78 КК вчинення протягом іспитового строку нового злочину є підставою для направлення засудженого для відбування призначеного покарання, рекомендувати судам не застосовувати повторно до таких осіб звільнення від відбування покарання з випробуванням під час розгляду справи про новий злочин.

11. У випадках вчинення особою, звільненою від відбування покарання з випробуванням, нового злочину після закінчення іспитового строку суди повинні долучати до справи копію судового рішення про звільнення засудженого від призначеного покарання або про направлення його для відбування останнього. Якщо таке рішення не ухвалювалося, суд при розгляді справи про новий злочин не вправі призначити покарання за сукупністю вироків.

Обмежень щодо повторного застосування ст. 75 КК стосовно особи, яка вчинила новий злочин після звільнення від призначеного покарання на підставі ч. 1 ст. 78 КК, закон не містить.

Якщо постановою судді, що набрала законної сили, засуджений направлений для відбування призначеного вироком покарання, від відбування якого його було звільнено з випробуванням, суд, призначивши покарання за новий злочин, зобов'язаний остаточно визначити покарання за сукупністю вироків на підставі ст. 71 КК.

Коли особа вчинила злочин після закінчення визначеного судом іспитового строку, але в період дії строку додаткового покарання, яке перевищує тривалість іспитового строку, невідбута частина додаткового покарання за попереднім вироком підлягає приєднанню до основного покарання, остаточно визначеного за сукупністю вироків згідно з ч. 3 ст. 71 КК.

12. Звернути увагу судів на те, що відповідно до ст. 57 КК виправні роботи можуть бути призначені, як правило, особам, котрі вчинили менш небезпечні зло-

чини і не потребують ізоляції від суспільства. Виправні роботи призначаються тільки працюючим і відбуваються за місцем роботи засуджених.

Суди не повинні призначати виправні роботи особам, які вчинили злочини, пов'язані з виконанням ними службових або професійних обов'язків, коли залишення винного на тій самій роботі може призвести до послаблення виховного й запобіжного впливу покарання або до вчинення таких же злочинних діянь.

Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли 16 років, і осіб пенсійного віку, а також до військово-вослужбовців, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 57 КК).

13. Призначаючи покарання у виді виправних робіт (ст. 57 КК) чи службового обмеження (ст. 58 КК), суд зобов'язаний визначити розмір відрахувань із заробітку або грошового забезпечення засудженого. Відсутність вказівки на цей розмір є підставою для скасування вироку.

При призначенні названих видів покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) допускаються поглинення, часткове або повне складання як строків виправних робіт (службового обмеження), так і розмірів відрахувань у доход держави, а за кількома вироками (ст. 71 КК) – лише складання строків цих покарань.

14. Судам необхідно мати на увазі, що штраф як основне й додаткове покарання призначається у випадках і в межах, установлених санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК.

Якщо санкція статті (частини статті) не передбачає основного покарання у виді штрафу, він може бути призначений лише в порядку переходу до більш м'якого виду покарання за наявності підстав, передбачених ст. 69 КК. У цьому разі штраф призначається в розмірах, визначених ч. 2 ст. 53 КК, – від 30 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

15. Виходячи з того, що додаткові покарання мають важливе значення для запобігання вчиненню нових злочинів як самими засудженими, так і іншими особами, рекомендувати судам при постановленні вироку обговорювати питання про застосування поряд з основним покаранням відповідного додаткового. При цьому треба мати на увазі, що додаткові покарання можуть приєднуватися до будь-яких видів основного покарання, передбачених санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК.

Ті види покарань, які застосовуються як додаткові, крім штрафу і конфіскації майна, можуть призначатися й тоді, коли вони не вказані в санкції закону. В такому разі рішення про призначення додаткового покарання, наведене в резолютивній частині вироку, має містити посилення на статтю Загальної частини КК, якою передбачено умови та порядок застосування цього виду покарання.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу як вид покарання не зазначається у санкціях норм Особливої частини КК і застосовується за рішенням суду. Відповідно

до ч. 2 ст. 52 і ст. 54 КК це покарання є додатковим і може бути застосоване судом лише щодо особи, засудженої за тяжкий чи особливо тяжкий злочин, із наведеним у вирокі відповідних мотивів.

16. Визнавши підсудного винним у вчиненні кількох злочинів, відповідальність за які передбачена різними статтями (частинами статей) КК, суд повинен призначити додаткове покарання окремо за кожний злочин, а потім остаточно визначити його за сукупністю злочинів на підставі ст. 70 КК. Призначення додаткового покарання, як і основного, лише за сукупністю злочинів є неприпустимим.

У разі призначення покарання за кількома вироками суд на підставі ст. 71 КК до додаткового покарання, призначеного за новим вироком, приєднує повністю або частково те додаткове покарання (або його невідбуту частину), яке було призначене за попереднім вироком. При цьому загальний строк додаткового покарання одного й того ж виду не може перевищувати максимального строку, встановленого законом для такого виду покарання. Різні додаткові покарання, призначені на підставі ст. 71 КК, виконуються самостійно.

17. Роз'яснити судам, що відповідно до ст. 55 КК позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовується як додаткове покарання лише в тих випадках, коли вчинення злочину було пов'язане з посадою підсудного або із заняттям ним певною діяльністю.

Це покарання призначається в межах, установлених санкцією статті (частини статті) КК, за якою підсудний визнаний винним, а якщо воно нею не передбачене, – в межах, установлених ст. 55 КК. Та обставина, що до постановлення вироку підсудний вже не обіймав посаду або не займався діяльністю, з якими було пов'язане вчинення злочину, не є перешкодою для застосування цього покарання.

Рішення про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має бути чітко сформульоване в резолютивній частині вироку, для того щоб не виникло жодних сумнівів під час виконання останнього. Якщо в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК зазначено характер посад або вид діяльності (наприклад, статті 286, 287), рішення про призначення додаткового покарання, наведене в резолютивній частині вироку, повинне відповідати змісту цієї санкції.

18. Позбавлення права керувати транспортними засобами може бути призначене судом як додаткове покарання незалежно від того, що особа вже позбавлена такого права в порядку адміністративного стягнення. Однак суд не вправі призначити це покарання особі, яка не має права керувати транспортними засобами.

19. Вирішуючи питання про застосування конфіскації майна, суди повинні враховувати, що такий вид додаткового покарання призначається лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК, за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини. У вирокі має бути зазначено, конфіскується все майно чи його частина (в останньому випадку треба уточнити, яка саме частина, або перелічити відповідні предмети).

Конфіскація майна як додаткове покарання не може бути призначена при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК), а також неповнолітнім, навіть у тому разі, коли вони на час розгляду справи судом досягли повноліття.

20. Звернути увагу судів на те, що передбачені законом правила призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) застосовуються у випадках самостійної кваліфікації вчиненого як за різними статтями, так і за різними частинами однієї статті кримінального закону, якими передбачено відповідальність за окремі склади злочинів і які мають самостійні санкції. За цими ж правилами призначається покарання і в разі вчинення особою діянь, частина яких кваліфікується як закінчений злочин, а решта – як готування до злочину чи замах на нього.

За окремими епізодами злочинної діяльності або за окремими пунктами статті (частини статті) КК, які не мають самостійної санкції, покарання не призначається.

Встановлений ст. 70 КК порядок, згідно з яким суд зобов'язаний призначити покарання окремо за кожний злочин, а потім остаточно визначити покарання за сукупністю злочинів, стосується як основних, так і додаткових покарань.

21. При вирішенні питання про те, який із передбачених ст. 70 КК принципів необхідно застосовувати при призначенні покарання за сукупністю злочинів (поглинення менш суворого покарання більш суворим або повного чи часткового складання покарань, призначених за окремі злочини), суд повинен враховувати крім даних про особу винного й обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання, також кількість злочинів, що входять до сукупності, форму вини й мотиви вчинення кожного з них, тяжкість їх наслідків, вид сукупності (реальна чи ідеальна) тощо.

Суд вправі визначити остаточно покарання шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим при призначенні за окремі злочини, що входять у сукупність, покарання як одного виду, так і різних. Однакові за видом і розміром покарання поглиненню не підлягають, крім випадку, коли вони призначені у максимальних межах санкцій статей КК. Застосовуючи принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим, суд повинен зазначити у вирокі, про яке саме покарання йдеться – основне чи додаткове.

22. Принцип повного або часткового складання покарань може застосовуватись у випадках призначення за окремі злочини, що входять до сукупності, як однакових, так і різних за видом покарань. При частковому складанні розмір остаточного покарання в усякому разі має бути більшим за розмір кожного з покарань, призначених за окремі злочини.

Остаточне покарання за сукупністю злочинів має визначатися за найбільш суворим видом покарання за окремі злочини, що до неї входять, і в межах санкції того закону, який передбачає більш суворе покарання. Однак якщо хоча б один зі злочинів є умисним тяжким або особливо тяжким, суд може призначити остаточне покарання за сукупністю злочинів у межах макси-

мального строку, встановленого для такого виду покарань у Загальній частині КК.

Якщо хоча б за один із вчинених злочинів призначено довічне позбавлення волі, то остаточне покарання за їх сукупністю визначається шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворого.

При призначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів шляхом повного або часткового їх складання заміна покарань провадиться за правилами, передбаченими ст. 72 КК. Коли за злочини, що утворюють сукупність, призначено основні покарання різних видів, які не підлягають заміні (штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), суд може застосувати принцип поглинення менш суворого покарання більш суворого або призначити кожне з них до самостійного виконання.

У випадку, коли за кожен із двох або більше злочинів нарівні з основним покаранням призначається й додаткове покарання одного виду, остаточний його строк чи розмір при частковому або повному складанні не може бути більшим за максимальний строк чи розмір, передбачений для такого виду покарань Загальною частиною КК.

Якщо за злочини, що входять до сукупності, призначені різні види додаткового покарання, то вони мають бути зазначені у вироку з наведенням відповідних розмірів та строків і при призначенні остаточного покарання, оскільки виконуються самостійно (ч. 4 ст. 72 КК).

23. У разі визнання особи винною у вчиненні кількох злочинів рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням приймається тільки після визначення остаточного покарання – виходячи з його виду й розміру.

Коли особа, щодо якої було застосоване таке звільнення, вчинила до постановлення вироку в першій справі інший злочин, за який вона засуджується до покарання, що належить відбувати реально, застосування принципів поглинення, часткового чи повного складання призначених покарань не допускається. За таких умов кожний вирок виконується самостійно.

24. Суд може перекваліфікувати кримінально каране діяння з однієї статті на декілька статей кримінального закону, які передбачають відповідальність за менш тяжкі злочини, якщо при цьому не погіршується становище засудженого і не порушується право останнього на захист. Призначене за сукупністю злочинів покарання не повинне бути більш суворого, ніж максимальне покарання, передбачене санкцією статті КК, за якою було кваліфіковане кримінально каране діяння у постанові про притягнення особи як обвинуваченого і в обвинувальному висновку. Ці положення треба враховувати і під час розгляду справи в апеляційному, касаційному порядку та в порядку виключного провадження.

25. За сукупністю вироку (ст. 71 КК) покарання призначається, коли засуджена особа до повного відбування основного чи додаткового покарання вчинила новий злочин, а також коли новий злочин вчине-

но після проголошення вироку, але до набрання ним законної сили.

При застосуванні правил ст. 71 КК судам належить враховувати, що остаточне покарання за сукупністю вироку має бути більшим, ніж покарання, призначене за новий злочин, і ніж невідбута частина покарання за попереднім вироком.

Призначаючи покарання за кількома вироками, суд повинен визначити вид і розмір основного й додаткового покарань за знову вчинений злочин (злочини), а потім повністю або частково приєднати невідбуту частину покарання за попереднім вироком із посиланням на ст. 71 КК.

При складанні покарань у порядку, передбаченому зазначеною статтею, загальний його розмір не може бути більшим за максимальну межу, встановлену для цього виду покарання в Загальній частині КК. Якщо за знову вчинений злочин призначено передбачене законом максимальне покарання, невідбута частина покарання за попереднім вироком підлягає поглиненню.

Загальний строк покарання, визначеного за сукупністю вироку шляхом складання покарань у виді позбавлення волі, не може перевищувати 15 років, а якщо хоча б один зі злочинів є особливо тяжким, – 25 років. Якщо складаються покарання у виді довічного позбавлення волі і будь-яке інше, то остаточне покарання визначається шляхом поглинення менш суворого покарання довічним позбавленням волі.

Коли після постановлення вироку у справі буде встановлено, що засуджений винен ще в кількох злочинах, одні з яких вчинено до, а інші – після постановлення першого вироку, покарання за останнім за часом вироком призначається із застосуванням як ст. 70, так і ст. 71 КК: спочатку – за правилами ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів, вчинених до постановлення першого вироку; після цього – за правилами ч. 4 ст. 70 КК; потім – за сукупністю злочинів, вчинених після постановлення першого вироку; і остаточно – за сукупністю вироку.

За наявності щодо засудженого вироку, який не виконано і про який не було відомо суду, що постановив останній за часом вирок, суд за місцем виконання цього вироку зобов'язаний визначити порядок застосування покарання за всіма вироками відповідно до ст. 71 КК та статей 411, 413 КПК.

26. Маючи на увазі, що при визначенні покарання за правилами ст. 71 КК до покарання за новим вироком повністю або частково приєднується невідбута частина покарання за попереднім вироком, суди повинні точно встановлювати невідбуту частину основного й додаткового покарань і зазначити їх вид та розмір у новому вироку.

Невідбутою частиною покарання за попереднім вироком треба вважати:

- покарання, від відбування якого особу звільнено з випробуванням (статті 75, 79, 104 КК), за винятком часу тримання під вартою в порядку запобіжного заходу або затримання, перебування в медичному закладі тощо;
- частину покарання, від відбування якого особу звільнено умовно-достроково (статті 81, 107 КК);

- невідбуту частину більш м'якого покарання, призначеного судом особі в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82, ч. 3 ст. 86 КК);

- частину покарання, від відбування якого звільнено вагітну жінку або жінку, яка має дитину (дітей) віком до трьох років (ст. 83 КК);

- невідбуту частину певного строку позбавлення волі, яким замінено довічне позбавлення волі (ст. 87 КК);

- невідбуту засудженим частину будь-якого основного покарання;

- додаткове покарання (або його невідбуту частину) за попереднім вироком;

- покарання, від відбування якого звільнено неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК).

При призначенні покарання за вчинення нового злочину особі, якій внаслідок акту амністії чи помилування невідбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням, невідбута частина останнього приєднується повністю або частково до покарання за новий злочин.

При вчиненні нового злочину особою, яка відбувала покарання у виді позбавлення волі, його невідбутою частиною треба вважати строк, який залишився на момент обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою за новий злочин, а якщо такий захід не обирався, – то строк, який залишився після постановлення останнього за часом вироку.

Час перебування військовослужбовця під арештом на гауптвахті у зв'язку із вчиненням злочину зараховується до строку покарання, призначеного при постановленні вироку.

Якщо суд повністю приєднує покарання, призначене особі за першим вироком, який постановлено із застосуванням ст. 75 КК, до покарання, призначеного останнім за часом вироком, то до остаточного строку покарання за сукупністю вироків зараховується час перебування особи під вартою в порядку запобіжного заходу або затримання.

У разі, коли особа була засуджена до позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 104 КК) або була звільнена від відбування покарання умовно-достроково (статті 81, 107 КК) і в період іспитового строку або строку умовно-дострокового звільнення вчинила новий злочин, суд зобов'язаний визначити остаточне покарання у виді позбавлення волі, зокрема й тоді, коли останнім за часом вироком призначаються більш м'які види покарання.

Не відбуте за попереднім вироком додаткове покарання може бути приєднане до призначеного за сукупністю вироків основного лише як додаткове покарання або складене із призначеним за новим вироком додатковим покаранням того ж виду в межах строків, установлених відповідними статтями Загальної частини КК для даного виду покарання.

27. Особі, яка до вчинення злочину не досягла вісімнадцятирічного віку, покарання у виді позбавлення волі може бути призначене на строк не більше 10 років, а у випадку вчинення нею особливо тяжко-

го злочину, поєднаного з умисним позбавленням людини життя, – 15 років (ст. 102 КК).

До неповнолітнього, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості, покарання у виді позбавлення волі не застосовується.

Остаточне покарання у виді позбавлення волі, призначене за сукупністю злочинів або вироків особі, яка вчинила злочини у віці до 18 років, не може перевищувати 15 років.

У разі засудження неповнолітнього за злочин, за який конфіскація майна є обов'язковим додатковим покаранням, суд його не застосовує згідно зі ст. 98 КК. При цьому посилятися в резолютивній частині вироку на ст. 69 КК не потрібно.

28. Судам потрібно брати до уваги те, що відповідно до ст. 64 КК довічне позбавлення волі призначається у передбачених КК випадках лише за вчинення особливо тяжких злочинів. Слід враховувати, що цей вид покарання не застосовується до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 і понад 65 років, а також до жінок, що перебували в стані вагітності під час вчинення злочину або на день постановлення вироку.

Застосування довічного позбавлення волі має бути належним чином мотивоване у вироку з посиланням на встановлені обставини вчиненого злочину і дані, які характеризують підсудного.

29. Звернути увагу судів на необхідність додержання вимог КПК про мотивування у вироку висновків щодо виду і розміру призначеного засудженому покарання.

Покарання має бути визначене у вироку таким чином, щоб під час його виконання не виникло жодних сумнівів стосовно його виду і розміру.

Згідно зі ст. 335 КПК у резолютивній частині обвинувального вироку повинні бути зазначені вид і розмір не тільки основного, а й додаткового покарання, призначеного засудженому за кожний злочин, а також за сукупністю злочинів або вироків.

За наявності у засудженого до позбавлення волі неповнолітніх дітей, які залишаються без нагляду, суд відповідно до вимог ст. 346 КПК одночасно з постановленням вироку своєю ухвалою (постановою) порушує перед органом опіки і піклування питання про необхідність улаштування цих неповнолітніх або встановлення над ними опіки чи піклування.

Якщо у засудженого до позбавлення волі залишилися без нагляду майно і житло, суд зобов'язаний вжити через відповідні органи заходів до їх збереження і повідомити про це засудженого.

30. Судам необхідно регулярно вивчати й узагальнювати практику призначення кримінального покарання та вживати заходів до своєчасного виправлення виявлених помилок.

31. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 р. № 22 «Про практику призначення судами кримінального покарання» (зі змінами, внесеними постановами від 3 грудня 1997 р. № 12 та від 26 травня 1999 р. № 7).

Заходи Центру суддівських студій

Українсько-швейцарський проект «Підтримка реформування юстиції в Україні»

30 вересня – 1 жовтня 2004 року в м. Києві відбувся міжнародний семінар «Гуманізація кримінального судочинства. Досвід призначення та виконання покарань не пов'язаних з позбавленням волі». В семінарі взяли участь судді Верховного Суду України, судді апеляційних та місцевих судів з усіх регіонів України, представники кримінально-виконавчої інспекції Державного департаменту України з питань виконання покарань, швейцарські судді.

18-19 листопада 2004 року в м. Києві відбувся семінар для працівників департаменту Державної виконавчої служби Міністерства юстиції України на тему: «Визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні». Учасники семінару обговорили питання:

- надання правової допомоги відповідно до умов міжнародних договорів;
- виконання рішень при Торгово-промисловій Палаті України;
- порядок визнання рішень іноземних судів на території України;
- питання виконання рішень Європейського суду з прав людини;
- проблеми, що виникають при розгляді апеляційними судами України справ за клопотаннями про визнання та дозвіл виконання рішень іноземних судів на території України.

Тісногуз Вікторія Василівна – Директор Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України

Заходи Центру суддівських студій

Директор Центру суддівських студій Наталія Верецінська, експерти Ради Європи Олена Точиловська і Джузеппе Онорато.

Співробітництво з Радою Європи (Спільна програма співробітництва Європейської Комісії та Ради Європи для України)

Верховний Суд України та Центр суддівських студій за підтримки Ради Європи 20-21 жовтня 2004 року провели семінар для суддів апеляційних судів України на тему: «Застосування Сімейного кодексу України та ст. 8 Конвенції про захист прав і основних свобод в національній судовій практиці.»

Під час семінару обговорювались питання:

- відповідності окремих норм Сімейного кодексу України статті 8 Конвенції про захист прав і основних свобод людини;
- протиріччя, що виникають при застосуванні Сімейного кодексу під час судової практики;
- підстави для втручання держави;

- питання опіки, зустрічей та піклування;
- висилання та депортація;
- право на спадкування;
- право на справедливий судовий розгляд сімейних справ (батьки проти батьків, представництво дитини, держава проти батьків)
- тощо.

В семінарі взяли участь судді Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України Григор'єва Лілія Іванівна та Барсукова Валентина Михайлівна, заступник Міністра юстиції України Лутковська Валерія Володимирівна, судді апеляційного суду м. Києва Євтушенко Олена Іванівна та Титаренко Лідія Трохимівна, експерти Ради Європи Олена Точиловська та Джузеппе Онорато, адвокат Бузаджи Костянтин Миколайович.

12-13 листопада 2004 року у м. Львові відбулась міжнародна науково-практична конференція «Досвід застосування Європейської конвенції з прав людини у судочинстві України та Польщі».

Учасниками конференції були судді Верховного Суду України, апеляційних та місцевих судів обох країн, адвокати, науковці.

Під час конференції були обговорені:

- питання застосування загальноєвропейських принципів та норм міжнародного права, визначених Конвенцією про захист прав і основних свобод людини;
- питання досудового ув'язнення в національному кримінальному процесі України та Польщі;
- аналіз проблематики інституту свідка інкогніто в польській правовій системі;
- методика застосування судами України Європейської конвенції з прав людини та інші.

Організатори конференції: Всеукраїнський благодійний фонд «Правова ініціатива» (Президент фонду Ольга Корнієнко), Центр суддівських студій, Верховний Суд України. Фінансову підтримку проведенню конференції надали Міжнародний фонд «Відродження» та Американська Асоціація Юристів АВА СЕЕЛІ.

Укладач і науковий редактор:
Жуковська О.Л.

Видання системно висвітлює питання застосування основних та найчастіше вживаних положень Конвенції про захист прав людини та основних свобод у світлі прецедентної практики Європейського суду з прав людини крізь призму досвіду і наукового бачення провідних зарубіжних експертів, а також у контексті українського законодавства та судової практики, висвітленому відомими українськими вченими та адвокатами.

Друга частина збірника присвячена загальним питанням, пов'язаним з інтерпретацією Конвенції та механізмом користування відповідними правозахисними можливостями

Автор:

В.Т. Маляренко

Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

У новій праці В.Маляренко характеризує злочинність в Україні, її динаміку, стан судимості та застосування видів кримінального покарання, залежність злочинності від економіки та стану розвитку держави за період незалежності.

Провідним і важливим аспектом цього дослідження є питання про ширше застосування невід'язничних видів покарань та створення інституту пробачії.

Методичні рекомендації

Дані методичні рекомендації покладні сприяти суддям у прийнятті законних рішень при застосуванні запобіжного заходу взяття під варту в Україні. Вони розроблені авторським колективом досвідчених практиків та науковців, серед яких: кандидат юридичних наук, доцент Гевко В.В., суддя Верховного Суду України, заслужений юрист України Міщенко С.М., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Сірий М.І., суддя Апеляційного суду м. Києва Слинько С.С.

Автори:

В.І. Борисов, Н.В. Глинська, В.С. Зеленецький, О.Г. Шилю

Розглянуто міжнародно-правові основи забезпечення права особи на свободу й особисту недоторканність; підстави та порядок застосування затримання як тимчасового запобіжного заходу, а також у вигляді взяття під варту згідно з чинним законодавством України. Особливу увагу приділено розгляду судового порядку обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, реалізації прав і законних інтересів підозрюваного й обвинуваченого в процесі досудового слідства та в суді, а також відповідальності за порушення законодавства.

Розраховано на осіб, що проводять дізнання, слідчих, прокурорів, суддів, а також студентів вищих юридичних навчальних закладів.

ВІСНИК

Information
Newsletter

Center of Judicial Studies

Topic:

Humanizing the Criminal Justice

Keynote Article

V.T. Malyarenko
Humanization of criminal punishment
M.G. Verbensky Humanization of criminal
enforcement in Ukraine

About the Project

A.G. Alyeksyeyev On the way to a new
practice of criminal punishments

Research Papers

A.P. Zakalyuk The ideas of humanism and
the present criminal sentencing practices

Papers on European Experience

O.V. Betsa The European experience
of criminal justice humanization
Stephan Hass, Daniel Noll Sentencing
and penalizing in the Swiss legal system

Papers on Judicial Practices

G.F. Grekova Public works punishment:
Trial court practices
V.M. Sanin Pre-trial research of the crimi-
nal defendants' social profiles

Judicial Practice

Resolution of the Plenum of the Supreme
Court of Ukraine «On the Judicial Practice
of Criminal Sentencing»

JSC News and Events

A Judge's Bookshelf: New Publications

За фінансової підтримки:
Дирекції з питань розвитку та співробітництва Швейцарської Конфедерації